

Cultura Starčevo-Criș reprezintă una dintre cele mai vechi culturi neolitice din zona balcanică, ocupând aproape tot teritoriul actual al României (cu excepția Dobrogei), spațiul ex-iugoslav, estul Ungariei (unde este cunoscută sub numele de Körös²) și zona central-nordică din Republica Moldova³.

Comportamentul funerar al populațiilor Starčevo-Criș este deosebit de complex, implicând utilizarea înhumăției și incinerăției, depunerea de craniu, înmormântările duble și colective, tratamente funerare specifice, spații funerare neconvenționale⁴.

Prezentul studiu este conceput pe două dimensiuni: prima va lua în discuție diversele direcții de cercetare și principalele curente teoretico-metodologice dezvoltate de-a lungul timpului, în vederea conturării unui *background* teoretic, pe baza căruia vom dezvolta un model de analiză; cea de-a doua, se va concentra asupra obiectelor de inventar funerar descoperite în mormintele culturii Starčevo-Criș, prin prisma modelului de analiză realizat.

Încă de la început dorim să precizăm că, în analiza noastră, nu vor fi incluse descoperirile din nordul Bulgariei (grupurile Kremikovci, Ovčaraovo și Tsonevo) și Macedonia (grupul Anzabegovo-Vršnik), considerate ca aparținând (sau „înrudite”) complexului cultural Starčevo-Criș⁵.

Direcții și modele de cercetare

Descoperirile cu caracter funerar au constituit întotdeauna o atracție pentru arheologi, studiul inventarului funerar ocupând un loc aparte în cadrul acestor preocupări. De-a lungul timpului, în literatura de specialitate, s-a constatat existența unor serii variate de tratate și analize a inventarului funerar, dezvoltate de reprezentanții diferitelor curente teoretico-metodologice.

Arheologia tradițională a promovat o abordare cultural-istorică, conform căreia practicile funerare constituie un domeniu intangibil al vieții religioase⁶. Din această perspectivă obiectele de inventar sunt legate de ideea „lumii de dincolo”, credința în aceasta fiind demonstrată, conform interpretărilor „clasice”, tocmai de existența bunurilor funerare⁷. Această concepție este însoțită de un anumit scepticism în privința identificării unor elemente care să permită reconstituirea aspectelor legate de societatea respectivă⁸. În general, maniera aceasta de interpretare are tendința de a descrie amănunțit (uneori excesiv) artefactele din inventarul mormintelor. Arheologia tradițională interpretează simplu și accesibil descoperirile cu caracter funerar, pe baza unor analogii formale cu alte surse istorico-arheologice⁹.

Arheologia tradițională a dezvoltat un model de analiză strict descriptiv al obiectelor de inventar funerar, acestea fiind prezentate din punct de vedere tipologic (mai rar funcțional); examinarea caracteristicilor morfologice, tipologice și tehnologice a artefactelor ocupă locul central în cadrul acestui demers. De asemenea, este luat în discuție criteriul cantitativ și mai puțin cel calitativ (doar în cazul unor piese considerate *deosebite*, conform concepțiilor moderne), obiectele fiind folosite pentru încadrarea cronologică a descoperirilor respective. Filozofia de cercetare se bazează pe accepțiunea clasică a termenului de inventar funerar, prin care se înțelegea totalitatea obiectelor depuse

¹ Muzeul Național de Istorie a României, București, e-mail: acltara@yahoo.com.

² Denumită astfel după râul Körös al cărui bazin hidrografic cuprinde o parte din vestul României și estul Ungariei, în România același râu purtând numele Criș. Datorită echivalenței denumirilor am renunțat la folosirea titlaturii de Starčevo-Körös-Criș, cu toate că această denumire este utilizată de unii autori (Raczky 1982, p.5; Borić 1996, p.68; Lichter 2003, p.135 ș.a.).

³ Larina 1994, p.47; Ursulescu 2001, p.129.

⁴ Antunović 1990; Chapman 1994, p.80; Lichter 2001, p.37-44, 168-177; 2003, p.135-138; Paluch 2004.

⁵ Ursulescu 2001, p.129; Minichreiter 2001, p.199.

⁶ Lull 2000, p.576.

⁷ Ucko 1969, p.265.

⁸ Lull 2000, p.576.

⁹ Binford 1972, p.213; Lull 2000, p.576.

în mormânt, acestea reprezentând piese care au aparținut defunctului sau legate de unele activități întreprinse de acesta¹⁰.

Unele modele clasice de analiză, identificau grupele de sex ale defuncțiilor în funcție de piesele de inventar funerar¹¹. Diagnozele de sex realizate exclusiv pe baza acestui criteriu sunt adesea greșite¹². Determinarea grupelor de sex se realizează în urma analizării materialului osteologic din punct de vedere antropologic, obiectele de inventar funerar constituind un indice „imprecis” în această privință. **Abordarea procesualistă.** În anii '60 - '70, odată cu noul curent *New Archaeology* și dezvoltarea conceptului de *Archaeology of Death*, a fost „creionat” un alt tip de analiză aplicat în domeniul cercetării descoperirilor cu caracter funerar¹³. Născut ca o alternativă critică la adresa paradigmei cultural-istorice, curentul procesualist a marcat momentul în care arheologii au acordat atenție premiselor teoretice și metodologice legate de studiul diferitelor aspecte ale comunităților din trecut¹⁴. Abordarea procesualistă are la bază următorul argument: practicile funerare reprezintă expresia unor realități sociale, acestea putând fi legate de sistemul social al comunităților din trecut, precum și de statutul social al decedaților¹⁵. Conform acestui tip de abordare, piesele de inventar funerar au semnificație socială, prezența lor în morminte reprezentând un indice al statutului social sau/și al existenței unor diferențieri sociale¹⁶.

Majoritatea modelelor de studiu dezvoltate de acest curent s-au bazat pe *deductive explanatory procedures*, acestea conducând la dezvoltarea *multivariate methods* (*cluster analysis, formal analysis, factor analysis* etc.). În general, aceste modele de analiză au pornit de la ideea conform căreia mormintele se pretează cel mai bine unei „anchete” sociale, nu numai pentru că au (uneori) inventar bogat, care la rândul său poate exprima existența unei ierarhii sociale, a unor indivizi cu statut deosebit, chiar a unor reguli stricte, dar și pentru faptul că sunt rezultatul unui act deliberat de conduită, care poate reflecta existența unor credințe, concepte, temeri, mentalități. Așadar, obiectele ce alcătuiesc inventarul funerar sunt o parte a limbajului social¹⁷.

Lewis R. Binford, analizând unele populații native din America de Nord, a propus interpretarea artefactelor (inclusiv a bunurilor de inventar funerar) din perspectivă antropologică, definind 3 categorii de obiecte: *technomic artefacts* (obiectele care au o funcție în mediu), *socio-technic artefacts* (obiectele care au o funcție primară în contextul cultural al vieții sociale), *ideo-technic artefacts* (obiectele care au o funcție primară în contextul ideologic al sistemului social)¹⁸. În vederea identificării unor aspecte sociale, prin prisma bunurilor funerare, autorul propunea analizarea acestora raportându-se la trei elemente majore: (i) *tipul obiectelor depuse*, (ii) *cantitatea de bunuri* și (iii) *tipul și cantitatea coroborate*¹⁹. De asemenea, Binford va demonstra că practicile funerare sunt independente de aspectele cotidiene ale vieții sociale și va arăta că există două componente majore ale situațiilor sociale, ce permit identificarea și evaluarea unor fenomene sociale exprimate de variabilitatea riturilor funerare. Primul element este reprezentat de *persoana socială a defunctului* (*social persona*) și se referă la identitatea socială din timpul vieții, menținută și recunoscută în momentul morții. Dimensiunea acestui element depinde de gradul de organizare a societăților respective (complexitatea structurilor sociale) și reflectă apartenența la grupa de sex și de vârstă, rangul, poziția ocupată în timpul vieții, în cadrul grupului social, gradul de afiliere și de apartenență la diferite segmente ale grupului. Al doilea element este reprezentat de dimensiunea și compoziția structurii sociale (*social unit*), obligațiile/responsabilitățile celor decedați, corelate cu statutul social al defuncțiilor. Binford considera că acest factor (*social unit*) determină amplasarea mormintelor într-o anumită locație și conduce la ritualuri diferențiate²⁰.

În lucrarea de doctorat *Social Dimensions of Mortuary Practice*, Arthur Alan Saxe va utiliza o metodă social-analitică (*formal analysis*) pentru evaluarea și prezentarea atributelor specifice contextelor

¹⁰ Chicideanu 2000, p.108; Sirbu 2003, p.18; King 2004, p.216.

¹¹ Sirbu 2003, p.50.

¹² Nicolăescu-Ploșșor - Wolski 1975, p.55; Malinowski 1983, p.252.

¹³ Lull 2000, p.577.

¹⁴ Binford 1962, p.217-225; Trigger 1984, p.277-279; 1998, p.103; Dyson 1993, p.196-197; Sabloff 2006, p.212-217.

¹⁵ Saxe 1970; Binford 1972, p.223-239; Tainter 1975, 1978; Brown 1981; O'Shea 1984, p.8-22; Lull 2000, p.577; Bailey 2000b, p.23-25; Chapman 2003.

¹⁶ d'Agustino - Schnapp 1982, p.18; Chapman 1983, p.22-27; Bailey 2000a, p.209-223; MacDonald 2001, p.705.

¹⁷ d'Agustino - Schnapp 1982, p.17, 20-21.

¹⁸ Binford 1962, p.219-220.

¹⁹ Binford 1972, p.223.

²⁰ Binford 1972, p.225-235.

funerare (inclusiv bunurile funerare)²¹. Ideile sale vor fi structurate într-un sistem complex de opt ipoteze privind dimensiunea socială a practicilor funerare, organizate în două grupuri: primul tratează modul diferențiat de exprimare a noțiunii de *social persona* (*persoana socială*) în elementele de tratament funerar; cel de-al doilea grup de ipoteze se referă la modul de reflectare a structurilor sociale în cadrul practicilor funerare²². Ipotezele acestea, veritabile exerciții logice, au fost testate utilizând datele funerare din cadrul unor societăți studiate din punct de vedere etnografic²³. Ipoteza nr. 3 se referea la bunurile funerare: *statutul social al defuncțiilor este marcat de cantitatea și calitatea bunurilor funerare depuse*²⁴. Metoda respectivă se baza pe o structură teoretică solidă, dar era dificil de aplicat unor situații arheologice concrete²⁵.

Alți autori, au adaptat metode statistice aplicate în alte domenii (psihologie, sociologie, demografie), în vederea cuantificării și clasificării obiectelor arheologice: *Q-Mode Analysis* (sortarea obiectelor pe baza caracteristicilor comune) și *R-Mode Analysis* (extragerea caracteristicilor/atributelor co-variabile dintr-un set de obiecte)²⁶. Acest model de analiză este cunoscut în literatura de specialitate sub titulatura de *factor analysis*, fiind bazat pe o structură teoretică încorporată într-un proces de evaluare a diverselor ipoteze postulate, în vederea identificării unor modele specifice²⁷.

Joseph A. Tainter a aplicat mai multe sisteme de clasificare (*polythetic classification procedures*, *monothetic-divisive procedures*, *factor analysis*) în vederea identificării unor aspecte sociale pe baza studiului practicilor funerare²⁸. Celor două elemente definite anterior de Binford (*social persona* și *social unit*), acesta le va adăuga noțiunea de *energy expenditure*, pe baza căreia își va construi un model de analiză²⁹. Termenul de *energy expenditure* reprezenta un concept abstract, ce poate fi tradus ca *energie socială*. Aceasta reprezintă expresia determinată de diferitele evenimente din cadrul grupurilor respective: moarte (fenomen biologic iminent, necontrolat și imposibil de anticipat), înmormântare (eveniment care privește nu doar pe individ și familia sa, ci întreaga comunitate din care face parte), alte ritualuri. Conform acestei teorii, indivizii cu poziție socială deosebită beneficiau de mai multă *energie socială* exprimată, aceasta fiind reflectată de dimensiunea structurii funerare, de elementele de tratament funerar, durata și complexitatea funerarelor, cantitatea și calitatea bunurilor funerare depuse³⁰. De asemenea, Tainter va dezvolta și nuanța noțiunea de *social unit* prin identificarea a altor două trăsături ale sistemului social – *structure* (*structură*) și *organization* (*organizare*). Primul termen, *structura* consta în numărul, natura și modul de articulare al elementelor care compun sistemul social, iar cel de-al doilea, *organizarea*, se referă la ansamblul de reguli, restricții, cutume, tradiții, după care se guvernează și se modifică componentele grupului social³¹.

John M. O'Shea a propus un sistem de analiză a obiectelor de inventar funerar bazat pe criteriul tipologic³², distribuția acestora în complexele funerare în raport cu corpul defunctului, frecvența sau absența din morminte a unor categorii de obiecte, raportate la grupele de sex și categoriile de vârstă; datele acestea (împreună cu celelalte elemente ale tratamentului funerar) conduc la stabilirea unor *diferențieri orizontale* (în funcției de vârstă, sex sau etnie) și *verticale* (în funcției de poziția socială)³³ între membrii comunității, precum și identificarea a trei surse primare privind variabilitatea funerară: *diferențele sociale*, *variațiile temporale* și *distincțiile etnice*³⁴.

²¹ Saxe 1970, p.32-38, 102-107.

²² Saxe 1970, p.64-65; McHugh 1999, p.4.

²³ Saxe 1970, p.64-121; McHugh 1999, p.4; Parker Pearson 2001, p.29.

²⁴ Saxe 1970, p.69-71.

²⁵ Brown 1981, p.30.

²⁶ Dumond 1974, p.253-254.

²⁷ Vierra - Carlson 1981, p.272-281.

²⁸ Tainter 1975, p.5-14.

²⁹ Tainter 1978, p.130; McHugh 1999, p.8.

³⁰ Tainter 1974, p.1-2; 1978, p.125-127.

³¹ Tainter 1974, p.1; 1978, p.131.

³² Autorul în discuție recunoaște „carențele” sistemului tipologic, considerându-l arbitrar, raportându-se la funcționalitatea obiectelor, locul de proveniență și materia primă din care erau confecționate (O'Shea 1984, p.60-61).

³³ Aceste două categorii de diferențieri sociale au fost utilizate anterior și de alți autori, care au utilizat termenii de *subordinate* și *superordinate*, pentru definirea diferențelor sociale la unele populații (Peebles - Kus 1977, p.433-440). John M. O'Shea stabilește și o a treia categorie de diferențiere socială – *special status differentiation*. Aceasta reflecta circumstanțele decesului (execuție, sinucidere, masacră), așa cum sunt ele vizibile în cadrul descoperirilor funerare – morminte colective, poziții de depunere neobișnuite, absența craniului (decapitări) sau a corpului (cenotafuri) (O'Shea 1981, p.41-52; 1984, p.32-49, 60-69).

³⁴ O'Shea 1984, p. 60-69.

În aceeași perioadă, James A. Brown va publica studiul *The search for rank in prehistoric burials* (1981), în cadrul căruia va prezenta diverse modalități de identificare a poziției sociale în cadrul descoperirilor funerare, acest demers fiind bazat pe o serie de elemente postulate anterior: *energia socială* (Tainter), simbolurile autorității (Peebles și Kus) și structura demografică a practicilor funerare³⁵. În privința acestui ultim element, Brown va insista asupra mormintelor de copii cu inventar bogat (mai ales cele ce conțineau simboluri ale autorității), subliniind că acestea indică statutul social (moștenit/transmis) și nu autoritatea socială a copiilor. De asemenea, autorul va atrage atenția asupra dificultăților ce pot apărea în încercarea de identificare a diferențierilor sociale pe baza datelor funerare³⁶.

Din păcate, majoritatea acestor modele de analiză procesualiste s-au bazat pe cazuri particulare din diferite perioade, de pe diverse meridiane, raportate excesiv la diferite situații etnografice, fapt ce face dificilă adaptarea/aplicarea lor altor realități arheologice. Datorită demersului pozitivist, influențat de tradiția filozofică, demersul *New Archaeology* a condus la o epistemologie incoerentă, lipsită de o ontologie adecvată necesităților disciplinei, fapt ce îi vor atrage numeroase critici din diferite direcții³⁷. **Abordarea post-procesualistă.** a apărut ca un răspuns critic la demersurile „eșuate” ale arheologiei procesualiste. Acest nou curent de idei a fost influențat de reprezentanții antropologiei interpretative sau simbolice, mai precis de o serie de autori precum Turner, Geertz, Bourdieu ș.a.³⁸.

Arheologii post-procesualiști vor dezvolta un alt tip de abordare care considera că descoperirile funerare (și implicit diversele elemente ale acestora) nu reprezintă o reflecție a sistemului social și a statutului indivizilor³⁹. Fără a nega existența unei „dinamici sociale”, acest tip de analiză utilizează metodologia tradițională bazată pe comparații și analogii, dar din perspectivă hermeneutică/post-structuralistă⁴⁰. Elementele de cultură materială (inclusiv obiectele de inventar funerar) sunt considerate simboluri – *symbols in action*⁴¹. Semnificația acestora poate fi identificată doar dacă se admite dimensiunea relevantă a variațiilor (de tratament funerar, de organizare spațială, natura și locul bunurilor funerare etc.) din contextul descoperirilor⁴². Obiectele pot avea semnificații conceptuale care nu pot fi înțelese doar printr-o „simplă” analiză funcțională și tipologică sau doar prin stabilirea proprietăților fizice și biologice ale obiectelor studiate: „*Over space and time, distant from their production, texts and objects can be given numerous meanings in different contexts*”⁴³.

În general, reprezentanții curentului post-procesualist s-au axat pe critica la adresa modelelor de analiză procesualiste, acestea, uneori, fiind examinate și corectate: „*Mortuary practices have been treated as a passive reflection of abstract concepts of society and social structure, whereas they should be treated as the arena of activity in which are moulded the institutions through which social relationships are actively brought into being, transformed and terminated through exchanges and alliances*”⁴⁴. În accepțiunea reprezentanților acestui curent, obiectele de inventar nu reprezintă doar „elemente de identificare personale” (*identity kit*), ci pot fi bunuri selectate cu grijă pentru a aminti de personalitatea și caracterul defunctului, obiecte ce au aparținut acestuia, bunuri care exprimau relația dintre defunct și membrii comunității, cadouri pentru morți (pentru a preîntâmpina întoarcerea lor în lumea celor vii), bunuri sacrificate de către cei rămași în viață pentru defunct, „amintiri de familie” sau o formă de tribut pentru forțele supranaturale, în vederea legitimării relației reciproce dintre cei vii și cei morți⁴⁵. Multiplele sensuri pe care le pot „ascunde” bunurile funerare, complică încercarea de identificare a semnificației și, implicit, face dificilă realizarea unui model de analiză care să înglobeze toate aceste aspecte.

Abordarea marxistă. Materialismul cultural-istoric a exercitat o influență puternică asupra arheologiei, baza ideologică a acestor influențe fiind inițial reprezentată de lucrările lui Marx și Engels, iar mai apoi de cele ale antropologiei marxiste franceze – Godelier, Miellassoux, Terray, Rey ș.a.⁴⁶.

³⁵ McHugh 1999, p.12.

³⁶ Brown 1981, p.25-37.

³⁷ Shanks - Tilley 1987, p.29-45; 1988, p.42-45; Hodder 1995, p.2.

³⁸ Hodder 2006, p.208.

³⁹ Lull 2000, p.577.

⁴⁰ Lull 2000, p.577-578; Chapman 2003, p.308-309.

⁴¹ Hodder 1995, p.18.

⁴² Hodder 1995, p.109; Lull 2000, p.577-578.

⁴³ Hodder 1995, p.13-14.

⁴⁴ Parker Pearson 2001, p.84.

⁴⁵ Parker Pearson 2001, p.7, 11, 84-85, 94; Brück 2004, p.318-321.

⁴⁶ Schiffer 1988, p. 466; Bloch 1999, p.410-413; Friedman - Rowlands 2006, p.163-169.

În domeniul practicilor funerare arheologia marxistă va dezvolta o perspectivă teoretică particulară. Aceste puncte de vedere sunt sintetizate în studiul *Death and Society: A Marxist Approach* (2000), semnat de Vincent Lull. Conform acestuia, tratamentul funerar variază în funcție de condițiile economice din societate: mormintele și tot ce este legat de acestea sunt rezultatul activităților economice ale indivizilor în viață, demonstrând capacitatea de producție a comunităților respective. Ritualurile reflectau mentalul colectiv. Defuncții, deși nu mai făceau parte din sistemul productiv, erau incluși în acesta deoarece, funeraliile implicau anumite consumuri economice. Diversele bunuri depuse alături de cei morți sunt percepute ca o investiție a societății - un fel de recompensă, tribut, omagiu sau o formă de mascare a inegalităților sociale, fără a exista intenția de-a reflecta statutul social. Existența unor morminte cu inventar funerar bogat denotă o viață economică prolifică, în timp ce mormintele fără inventar sau cu inventar sărac sunt expresia unei economii modeste. Marxștii nu neagă existența unor „asimetrii sociale” între membrii societății, dar consideră dificil demersul de identificare a structurii sociale prin intermediul datelor arheologice. Variațiile de tratament funerar nu reflectă diferențele de ordin etnic sau politic dintre indivizii, ci sunt doar o expresie a grupurilor socio-economice (sau socio-ideologice) din comunitate, considerate (conform clasicelor concepții marxiste) categorii sau clase sociale⁴⁷.

Modelele de analiză dezvoltate de reprezentanții acestui curent pornesc, în general, de la următoarea idee: „*The value of burial products cannot be calculated without study of the work processes involved in their manufacture (...), the source of raw materials and the technology by which they were produced*”⁴⁸. Aceste modele sunt axate pe analiza cantității de obiecte și pe valoarea acestora, proveniența materiilor prime din care sunt realizate (locale sau „exotice”), efortul tehnologic necesar pentru realizarea obiectelor respective, distribuția artefactelor în morminte, în funcție de categoriile de vârstă și grupele de sex⁴⁹.

Abordarea arheologiei evoluționiste. Apărut la începutul anilor '80, acest curent de idei revendică vechea teorie darwinistă, considerând că eșecul unor demersuri anterioare (spre exemplu evoluționismul antropologic) s-a datorat aplicării incorecte a acestei teorii fenomenelor culturale⁵⁰.

În domeniul funerar, maniera aceasta de studiu furnizează explicații complementare celor oferite de teoriile procesualiste și marxiste⁵¹. Din perspectiva evoluționistă, valoarea activităților întreprinse de comunitate și potențialul biologic al indivizilor reprezintă determinantele ce contribuie la variația obiectelor de inventar funerar; conform acestui model unii indivizi din comunitate, cu potențial mare de reproducere (de exemplu adulții tineri), beneficiau de numeroase obiecte de inventar de calitate, datorită sentimentelor (măhnire, milă, durere, regrete), provocate de moartea acestora, celor rămași în viață⁵². Factorii biologici reprezintă determinante culturale universale⁵³. Această manieră de lucru nu neagă existența diferențierilor sociale dar consideră că acestea nu pot fi identificate întotdeauna: „*As a biological reaction to death, grief supplements the cultural explanations of masked social inequality (...)*”⁵⁴.

Modelele dezvoltate de reprezentanții acestui curent analizează cantitatea, calitatea și valoarea obiectelor de inventar funerar, distribuția acestora în mormânt, raportarea acestora la categoriile de vârstă și grupele de sex, toate elementele menționate fiind raportate la sentimentele comunităților respective: „*(...) increased grief translates into increased grave goods*”⁵⁵.

* * *

Dincolo de aceste direcții de cercetare, este greșit să presupunem că doar una dintre aceste perspective teoretice poate rezolva numeroasele probleme ridicate de descoperirile cu caracter funerar. „*Clearly it was a volume of the archaeology of its time and the context today is very different. Rather than follow conventional wisdom that processual archaeology has been replaced by postprocessual archaeology, I would argue that the discipline as a whole (and not just its Anglo-American branch) is highly fragmented: archaeologists use a wide range of theoretical approaches drawn from the social and natural sciences, some attempt to build bridges between such approaches,*

⁴⁷ Lull 2000, p.578-580; Chapman 2003, p.310.

⁴⁸ Lull 2000, p.579.

⁴⁹ MacDonald 2001, p.710.

⁵⁰ Schiffer 1996, p. 646-647.

⁵¹ MacDonald 2001, p.712.

⁵² Fox 1996, p.20-24; MacDonald 2001, p.705.

⁵³ Fox 1996, p.20.

⁵⁴ MacDonald 2001, p.712.

⁵⁵ MacDonald 2001, p.712.

others adhere rigidly to theoretical purity, a wide range of problems are under study and philosophical perspectives range from relativist idealism to deterministic materialism”⁵⁶.

De aceea, unii autori au dezvoltat modele de analiză care înglobau elemente specifice diverselor curente teoretico-metodologice.

Astfel, la începutul anilor '80, John Chapman, raportându-se la metodele de analiză procesualiste, precum și la unele din noile tendințe post-procesualiste, a realizat un sistem de analiză a inventarului funerar bazat pe trei elemente majore: 1. cantitatea de obiecte; 2. diversitatea obiectelor depuse; 3. diferențierile între grupele de sex/categoriile de vârstă vizibile în asocierea obiectelor de inventar non-ceramice; primele două elemente indicau diferențele verticale existente între membrii societății, iar ultimul criteriu de analiză indica diferențele orizontale din cadrul grupului social⁵⁷.

În aceeași perioadă, V. A. Alekshin propunea o manieră de analiză a practicilor funerare, influențată de perspectiva teoretică procesualistă, însă fundamentată pe modelul marxist și câteva reminiscențe cultural-istorice⁵⁸. Conform acestui autor, obiectele de inventar funerar puteau fi analizate pe baza mai multor criterii: a. cantitatea de obiecte; b. tipurile de artefacte și varietatea acestora în cadrul inventarului funerar; c. frecvența diferitelor categorii de materiale în contextele funerare; d. materialele din care erau realizate obiectele⁵⁹.

Un alt model de analiză a bunurilor funerare propunea împărțirea pieselor asociate defuncțiilor în trei categorii: 1. *ornamente* – obiecte folosite pentru înfrumusețarea și împodobirea corpului; 2. *obiecte rituale* – piese utilizate în diferite scopuri rituale (talismane, amulete etc.), determinate de credințele religioase; 3. *obiecte utilitare* – diverse unelte folosite în cadrul activităților domestice⁶⁰.

Alți autori au propus modele de analiză care includeau toate elementele materiale descoperite în morminte (obiecte de inventar și ofrande funerare). Dintre acestea amintim modelul utilizat de Martha L. Sempowski care sugera împărțirea bunurilor funerare în patru categorii funcționale: 1. alimente și/sau recipiente pentru depozitarea acestora, 2. obiecte ornamentale, 3. unelte și arme, 4. obiecte ceremoniale⁶¹. Al doilea exemplu, se referă la modelul propus de Ivana Radovanović pentru mormintele mezolitice din zona Porților de Fier. Autoarea consideră toate obiectele (unelte, arme, podoabe, resturi faunistice, cochilii de moluște, ocră ș.a.) descoperite într-un mormânt, drept inventar funerar și le clasifică în felul următor: 1. *inventar de tip A (artefacte)* – prin acestea înțelegând obiecte de inventar funerar în accepțiunea clasică și 2. *inventar de tip B (non-artefacte)*, în această categorie incluzând oasele de animale sau umane (altele decât cele aparținând defunctului), ocrul, cochiliile de moluște neprelucrate⁶².

Începând cu reprezentanții curentului procesualist și până în prezent au fost dezvoltate numeroase modele de analiză statistică a practicilor funerare și implicit a obiectelor de inventar funerar. În opinia unor autori, procedeele statistice sunt „singurele capabile să surprindă multitudinea și complexitatea relațiilor dintre diferitele elemente ale comportamentului funerar”⁶³. De-a lungul timpului, utilizarea metodelor statistice în analizarea datelor arheologice a dat naștere la numeroase controverse și critici⁶⁴. În general, majoritatea metodelor statistice, aplicate obiectelor de inventar funerar, s-au axat pe următoarele chestiuni: tipologia diverselor categorii de materiale, prezența/absența unor categorii de obiecte; asocierea/neasocierea dintre diversele categorii de artefacte, precum și relațiile dintre acestea; modul de distribuție a obiectelor în mormânt și raportul acestora față de corpul defunctului; raportarea elementelor menționate la grupele de sex, categoriile de vârstă și (eventual) la statutul social al defuncțiilor⁶⁵. Totuși, analizele statistice prezintă o serie de neajunsuri datorită subiectivității inerente, datorate, pe de o parte, cazurilor particulare analizate și particularităților specifice fiecărei civilizații, iar pe de altă parte datorită modului de concepere a sistemelor de analiză care, de cele mai multe ori, au fost definite de reprezentanții diferitelor curente teoretice în scopul susținerii elementelor și aspectelor vizate. Astfel, aplicarea unor sisteme structurate

⁵⁶ Chapman 2003, p.310.

⁵⁷ Chapman 1983, p.23.

⁵⁸ Alekshin 1983; Bartel 1983, p.145-146; Kohl 1983, p.146-147.

⁵⁹ Alekshin 1983, p.141-142.

⁶⁰ Gamble et al. 2001, p.192-194.

⁶¹ Sempowski 1986, p.37; Sprague 2005, p.120.

⁶² Radovanović 1996, p.14.

⁶³ Chicideanu 2003, p.75.

⁶⁴ Thomas 1978, p.231-243; Braun 1981, p.404-408; McHugh 1999, p.62.

⁶⁵ Manly 1996, p.473-484.

pe un anumit schelet teoretic, unui anumit set de date funerare poate conduce la rezultate diferite, uneori chiar contradictorii⁶⁶. „Eșecul” unor astfel de metode nu s-a datorat aplicării unor metode neadecvate ci mai ales datorită complexității problemelor generate de practicile funerare, explicațiile teoretice fiind centrate nerealist doar asupra unor chestiuni; de aceea, în cele mai multe cazuri, aceste metode au confirmat/infirmat doar explicațiile teoretice, situație determinată, inerent, de modul de concepere al sistemului de analiză și a modului de cuantificare a diverselor elemente⁶⁷.

* * *

Arheologia românească a fost dominată de abordarea tradițională - cultural-istorică, bazată o filozofie de cercetare pozitivistă și empiristă, ulterior, peste acest profil suprapunându-se marxismul⁶⁸. Interpretările marxiste dezvoltate în literatura de specialitate „autohtonă” au constat doar în „afirmații lipite mecanic la începutul sau sfârșitul unor lucrări de arheologie absolut tradiționale”⁶⁹.

În aceste condiții, modelele de analiză a obiectelor de inventar funerare dezvoltate de arheologia românească s-au bazat pe metode de ordonare tipologică și morfologică a diferitelor categorii de materiale, având tendința de a descrie excesiv de detaliat obiectele respective, în final acestea fiind folosite pentru încadrarea cronologică a descoperirilor cercetate. De asemenea, termenii folosiți pentru descrierea diverselor artefacte, au fost înțeleși și utilizați „în mod diferit, de multe ori greșiți”⁷⁰, ignorându-se limbajul comun, acesta reprezentând „cheia” către rezolvarea problemei obiectivității interpretărilor⁷¹.

Un model de analiză a inventarului funerar din mormintele Starčevo – Criș

Având în vedere constatările anterioare, vom propune un sistem de analiză care să țină cont de plusurile și minusurile metodelor dezvoltate de diversele curente teoretico-metodologice.

La prima vedere, chestiunea inventarului funerar din mormintele starceviene, pare simplă. Însă, dacă le analizăm cu atenție constatăm că lucrurile sunt complexe, deoarece mormintele acestei culturi, pe lângă obiectele propriu-zise de inventar funerare (unelte, vase etc.), conțineau și alte elemente - fragmente ceramice depuse sub, peste sau lângă defunct. Datorită acestui fapt, sistemul nostru de analiză va fi structurat pe două segmente:

I. obiecte propriu-zise de inventar funerare,

II. fragmente ceramice depuse în asociere cu corpul defunctului.

Această manieră de tratare a problematicii, probabil, nu este cea mai adecvată. Însă, având în vedere modul în care au fost puse în circulație datele privind complexele funerare, maniera de prezentare diferită, omiterea unor aspecte legate de comportamentul funerar al acestor comunități, aceasta reprezintă formula optimă pentru gestionarea datelor existente. În următorul subcapitol vom reveni și vom „diseca” numeroasele aspecte legate de aceste două segmente ale metodei propuse.

Pentru prima categorie, se impune o clarificare de ordin terminologic. În realizarea sistemului de analiză, datorită complexității problemelor ridicate de conceptul de inventar funerare în cazul comunităților Starčevo-Criș, am pornit de la accepțiunea clasică a termenului de inventar funerare, prin care se înțelege totalitatea obiectelor depuse alături de defunct⁷², iar apoi ne-am raportat și la celelalte sensuri definite de paradigmele teoretico-metodologice.

Încă de la început, dorim să precizăm că nu au fost incluse în această categorie ofrandele și ocrul, cu toate că unii autori le atribuie inventarului funerar⁷³. Ofrandele funerare reprezintă „*alte bunuri decât cele ce fac parte din inventarul funerar*”⁷⁴, în această categorie fiind incluse, de obicei, cele prezumibile de a reprezenta ofrande alimentare⁷⁵. Ocrul reprezintă un element legat de tratamentul

⁶⁶ Tainter 1978, p.118-119; Braun 1981, p.412.

⁶⁷ McI lugh 1999, p.143-144.

⁶⁸ Anghelinu 2006, p.17-18.

⁶⁹ Dragoman 2006, p.132.

⁷⁰ Sirbu 2003, p.7.

⁷¹ Lévi-Strauss 1978, p.446-447.

⁷² Chicideanu 2000, p.108; Sirbu 2003, p.18; Sprague 2005, p.118.

⁷³ vezi Radovanović 1996, p.14; Paluch 2004, p.37; Sprague 2005, p.120, 122.

⁷⁴ Sirbu 2003, p.21.

⁷⁵ Problematika *ofrandelor funerare* este mult mai complexă. Acestea pot reprezenta „partea defuncțiilor” în scopul de a-i integra în ceremonialul funerar ca participanți, donații pentru a preîntâmpina eventualele acțiuni ostile ale lor, resturile unor „banchete funerare” sau cantități de alimente selectate special pentru a fi depuse în mormânt, simboluri totemice etc. (Parker

funerar, fiind utilizat, de cele mai multe ori, pentru vopsirea defuncțiilor⁷⁶. Unii autori realizează distincția între modurile de depunere a ocrului în morminte: sub formă de bulgări (în acest caz fiind considerat inventar funerar) sau pulbere, presărată peste corpul defunctului (element de tratament funerar)⁷⁷. Totodată, am exclus din analiză unele elemente, considerate de autorii unor cercetări ca aparținând inventarului funerar. Spre exemplu, în unele morminte de la Trestiana (M18, B/M1, B/M2) și Gura Baciului (M6), lângă defuncți, s-au descoperit pietre de dimensiuni mici, uneori arse⁷⁸. Acestea puteau ajunge în complexe respective accidental, în momentul umplerii gropilor respective, în urma unor procese post-depoziționale sau datorită bioturbațiilor produse de anumite animale cavernicole⁷⁹, acestea din urmă putând antrena pe «ganguri» respectivele pietre. De asemenea, nu am inclus în prezentul studiu fragmentul de topor descoperit în umplutura gropii mormântului B/M5 de la Trestiana, considerat de autoarea cercetărilor „*element de inventar funerar*”⁸⁰. Deși, au existat opinii conform cărora obiectele descoperite în umplutura gropilor funerare reprezintă rezultatul unor practici rituale⁸¹, considerăm că prezența acestor piese se datorează unor perturbări datorate proceselor post-depoziționale.

În vederea unei bune gestionări a datelor disponibile am preferat aplicarea unui sistem complex, structurat pe mai multe criterii de analiză:

Criteriul 1 – categoriile de piese reprezentate în contextele funerare. Am optat pentru împărțirea obiectelor de inventar în cinci categorii: **1. vase ceramice**, **2. piese litice** (au fost incluse în această categorie piesele de silex, obsidian, piatră șlefuită); **3. podoabe**, **4. obiecte realizate din materii dure animale** (corn, os). Au fost excluse obiectele de podoabă realizate din aceste materiale; **5. alte obiecte** (plastică, alte categorii de piese de lut ars etc.). În această împărțire ne-am raportat la funcționalitatea obiectelor, la frecvența lor în așezări și complexe funerare, la materialele din care erau realizate.

Criteriul 2 – tipologia acestor piese. Încadrarea tipologică a diferitelor categorii de materiale va reprezenta un alt criteriu de analiză aplicat. Tipologia obiectelor se va realiza pentru fiecare din cele cinci categorii de piese propuse. Studiul tipologic va ține seama de diversele elemente definite pentru fiecare grupă de obiecte (ceramică, utilaj litic ș.a.).

Criteriul 3 – cantitatea obiectelor de inventar funerar. Din punct de vedere *cantitativ* ne-am raportat la numărul de obiecte asociate defunctului. În această evaluare am „exclus” categoriile de materiale și ne-am referit strict la numărul de piese prezente în complexe funerare.

Criteriul 4 – calitatea obiectelor de inventar funerar. Analiza *calitativă* a bunurilor de inventar funerar se va realiza raportându-ne la calitatea materiilor prime din care erau realizate diversele categorii de piese, modul/tehnicele de realizare, gradul de fragmentare (dacă este cazul), starea de conservare a pieselor în momentul descoperirii și, eventual, cauzele deteriorării, pentru a putea sesiza dacă starea piesei este rezultatul unui act intenționat sau a unor factori de mediu ori accidentali⁸².

Criteriul 5 – frecvența obiectelor de inventar funerar. O altă chestiune analizată se va axa pe frecvența artefactelor descoperite în complexe funerare. Din această perspectivă am definit două grupe de obiecte: 1. „*piese comune*”, specifice așezărilor și contextelor funerare, realizate din materii prime accesibile respectivelor comunități (silex, lut, os, corn etc.), provenite din surse locale sau nu; 2. „*piese exotice*” - obiecte realizate din materii prime a căror sursă nu era locală, cu frecvență scăzută în complexe acestei culturi. Astfel, unele categorii de piese, cum ar fi de exemplu obiectele realizate din valve de scoici marine, pot fi considerate „*piese exotice*”, deoarece frecvența lor este scăzută atât în așezări cât și în morminte. Majoritatea acestor cochilii aparțin unor specii ce nu existau în zona balcanică, proveniența lor fiind sudică.

Criteriul 6 – modul de depunere în morminte al obiectelor de inventar funerar față de corpul defuncțiilor. Amplasarea pieselor de inventar funerar în anumite zone poate reprezenta un indice funcțional (de exemplu mărgelele descoperite în zona gâtului) sau pot indica existența/inexistența unor reguli în această privință⁸³. De asemenea, modul de plasare a obiectelor în raport cu corpul poate indica relația

Pearson 2001, p.10-11; Brück 2004, p.324-325).

⁷⁶ Paluch 2004, p.36-37; Sprague 2005, p.70-71.

⁷⁷ Paluch 2004, p.36-37.

⁷⁸ Popușoi 1980, p.130-132; 1992, p.29-31; 2005, p.53-54; Lazarovici - Maxim 1995, p.186.

⁷⁹ Vezi Haită 2003, p.26.

⁸⁰ Popușoi 2005, p.56.

⁸¹ King 2004, p.227.

⁸² Sîrbu 2003, p.72.

⁸³ McHugh 1999, p.64.

dintre defunct și cei rămași în viață, modul în care participanții la ceremonia funerară construiesc imaginea celui decedat⁸⁴.

Criteriul 7 – raportul dintre obiectele de inventar și distribuția în morminte, în funcție de categoriile de vârstă. Trebuie să precizăm de la început că, de-a lungul timpului s-au folosit mai multe modele pentru încadrarea defuncțiilor într-una din categoriile de vârstă. În general, arheologii menționează vârstele într-o manieră de genul copil, matur, adult etc. Categoriile de vârstă cuprind mai multe elemente, care sintetizează etapele de evoluție biologică a indivizilor. Unul dintre cele mai cunoscute modele (variante „clasică”) este cel care stabilea opt categorii de vârstă: *Infans I* (0-7 ani), *Infans II* (7-14 ani), *Juvenis* (14-20 ani), *Adultus* (20-30 ani), *Maturus I* (30-40 ani), *Maturus II* (40-50 ani), *Maturus III* (50-60 ani), *Senilis* de la 60 de ani în sus⁸⁵. Eric Crubézy propunea un alt model de împărțire a categoriilor de vârstă, fără a denumi etapele biologice respective, preferând doar estimarea vârstei în cifre: *0-1 an, 1-4 ani, 5-9 ani, 10-14 ani, 15-19 ani, 20-29 ani, 30-39 ani, 40-49 ani, 50-59 ani, 60-69 ani, 70-79 ani și peste 80 de ani*⁸⁶. Alți autori au preferat variante mai simple, cu doar două categorii - *adultși* și *subadultși*⁸⁷. Datorită publicării expertizelor antropologice, în unele cazuri, fără aceste precizări, sau în alte cazuri absența acestor determinări antropologice sau doar observații de genul „copil, copil foarte mic, individ matur, individ adult” (multe dintre aceste observații fiind făcute de arheologi), am optat pentru o formulă generală, alcătuită din doar trei categorii: *Infans, Juvenis și Adultus/Maturus*.

Criteriul 8 – raportul dintre obiectele de inventar și distribuția în morminte, în funcție de grupele de sex. În cadrul acestui criteriu de analiză, vom considera indetermiabile scheletele de copii (în cazul acestei categorii fiind aproape imposibilă stabilirea sexului) sau cele de adulți pentru care nu s-a putut stabili (datorită conservării precare a materialului osteologic) apartenența la una dintre cele două grupe de sex.

Pe baza acestor elemente vom încerca să identificăm existența unor *diferențieri orizontale și verticale* în cadrul comunităților Starčevo-Criș.

Al doilea segment al sistemului de analiză se referă la *fragmentele ceramice depuse în asociere cu mormântul sau/și corpul defunctului*. Această categorie de materiale va fi examinată în funcție de următoarele criterii de analiză: **Criteriul 1 - perspectivă cantitativă; Criteriul 2 - perspectivă calitativă; Criteriul 3 - modul de dispunere a fragmentelor ceramice în raport cu corpul defuncțiilor; Criteriul 4 - raportul dintre fragmentele ceramice și distribuția în morminte, în funcție de categoriile de vârstă; Criteriul 5 - raportul dintre fragmentele ceramice și distribuția în morminte, în funcție de grupele de sex.**

În final, vom încerca să ne raportăm la semnificația simbolică a obiectelor în cauză și la semnificația socială a anumitor categorii de materiale și practici/obiceiuri.

Datele disponibile privind cultura Starčevo-Criș

Datele existente la ora actuală privind chestiunea în discuție sunt puțin numeroase. Analiza noastră se va concentra doar asupra mormintelor ce conțineau categoriile de materiale definite în sistemul de analiză propus anterior, din tot arealul culturii Starčevo-Criș (fig. 1).

Complexele funerare ce nu conțineau bunuri funerare (și/sau depuneri de fragmente ceramice) nu au fost incluse în analiza noastră. De asemenea, din prezentul studiu, au fost excluse unele descoperiri precum cele de la Gura Baciului M10⁸⁸, Trestiana B/M3⁸⁹, Obre I M6, M8⁹⁰. Complexele respective, deși, sunt publicate ca morminte, conțin resturi osteologice umane, fără conexiune, amestecate cu oase de animale și alte materiale arheologice (mai ales ceramică). Considerăm că acestea, prin elementele ce le prezintă se apropie mai mult de categoria descoperirilor de oase umane în contexte nefunerare (*scattered bones*).

Din datele disponibile privind mormintele ce vor fi analizate, rezultă că majoritatea erau simple, conținând resturile osteologice ale câte unui singur individ.

⁸⁴ Brück 2004, p.322.

⁸⁵ Necrasov - Cristescu 1967, p.166 – Tabelul nr. 3.

⁸⁶ Crubézy 2000, p.35-38.

⁸⁷ White 1992.

⁸⁸ Lazarovici - Maxim 1995, p.188.

⁸⁹ Popușoi 1992, p.31; 2005, p.54-55.

⁹⁰ Benac 1973, p.350, 353-356.

Mormintele duble sunt mai puțin numeroase: Valea Lupului – doi adulți⁹¹, Trestiana M32 – un adult și un copil⁹², Zlatara-Ruma MA – un adult de sex masculin și un copil⁹³, Lánycsók M1 – un adult de sex feminin și un copil⁹⁴. De la început trebuie să precizăm că, prezența într-un complex funerar a resturilor osteologice a doi indivizi nu înseamnă neapărat că avem de-a face cu un mormânt dublu. Ne referim la unele descoperiri precum cele de la Gura Baciului M1⁹⁵, Trestiana M9⁹⁶. În aceste cazuri, alături de defuncții depuși în conexiune anatomică, au fost descoperite un număr mic de resturi osteologice aparținând altor indivizi; uneori, autorii cercetărilor au considerat aceste descoperiri morminte duble⁹⁷. Trebuie să menționăm că în situațiile amintite, resturile osteologice au fost identificate în urma expertizei antropologice⁹⁸. Planurile și observațiile arheologice indică, în toate cazurile, existența unor schelete în conexiune anatomică. În opinia noastră, prezența câtorva oase umane, asociate unor defuncții în conexiune anatomică, nu poate fi considerată dovada unui mormânt dublu. Aceste resturi osteologice au o altă semnificație. Spre exemplu, se poate să avem de-a face cu reînhumări ale unor părți din scheletele unor indivizi decedați anterior; pot reprezenta ofrande și/sau simboluri⁹⁹ cu scop de dar (gen *donatie către defunct*); sau pot fi legate de o practică a cărei semnificație nu ne este cunoscută¹⁰⁰.

Pe lângă mormintele simple și duble, în câteva cazuri, sunt atestate și morminte colective¹⁰¹: Trznice-Vinkovici - 3 indivizi adulți și un copil¹⁰²; Vinča – 10 defuncți, din care 8 indivizi adulți, de sex masculin și doi adulți indeterminabili¹⁰³; Slavonski Brod-Galovo M1 - 3 indivizi, fără alte precizări¹⁰⁴; Velešnica M2 – 5 indivizi adulți (4 de sex feminin și unul masculin) și 2 copii¹⁰⁵.

* * *

I. Obiecte propriu-zise de inventar funerar. Din punct de vedere al inventarului funerar, se constată că, în mormintele culturii Starčevo-Criș, acesta lipsește în majoritatea cazurilor, iar atunci când există este modest. Absența inventarului funerar neperisabil reprezintă o caracteristică a mormintelor acestor populații, așa cum o dovedesc descoperirile din întreaga arie a acestei culturi.

Criteriul 1. Din seria de date pe care le deținem la acest moment privind categoriile de *obiecte reprezentate în contextele funerare starceviene*, rezultă următoarea situație (fig. 9. c):

- *Categoria 1 – vase ceramice.* Cernat M3 - un vas ceramic cu patru picioare¹⁰⁶; Cluj-Napoca M4 - un vas fragmentar¹⁰⁷; Tečić M1 – două vase (fig. 6. d-e), Tečić M2 – un

⁹¹ Nestor et al. 1951, p.66; Comșa 1995, p.245-246.

⁹² Popușoi 1992, p.30; 2005, p.54.

⁹³ Boric 1996, p.73.

⁹⁴ Paluch 2004, p.29.

⁹⁵ Necrasov 1965a, p.32-33; Lazarovici - Maxim 1995, p.184.

⁹⁶ Popușoi 1992, p.30; 2005, p.53.

⁹⁷ Popușoi 1992, p.32; 2005, p.55.

⁹⁸ Necrasov 1965a, p.32-33; Necrasov - Antoniu 1979, p.22.

⁹⁹ Studiile etnografice au arătat că, în cazul unor populații tradiționale (aborigeni din Australia și Tasmania, populațiile din Andamanii, indienii *neoz* din Bolivia), oamenii folosesc/poartă uneori părți ale scheletului în chip de amulete, considerând că acestea au diverse proprietăți magice (Lips 1958, p.521; Iaru 1967, p.184).

¹⁰⁰ De exemplu, Michael Shanks și Christopher Tilley au analizat semnificația simbolică a oaselor umane, fără conexiune anatomică, prezente într-o serie de complexe funerare din Suedia și Anglia, bazându-se pe valoarea simbolică a corpului uman și pe modulul cum acesta poate fi perceput (partea anterioară/posterioară, simetria stânga/dreapta, partea superioară/inferioară, corp/membre, părți articulate/ dezarticulate, bărbat/femeie). Autorii au sugerat că maniera de grupare și manipulare a acestor resturi osteologice reflectă ideologia particulară a comunităților respective, reprezentând o practică socială: „*The regrouping of disarticulated remains, which we identified, incorporates in the expression of symmetry between body parts a denial of asymmetrical relationships in relations of production. In this manner we focused on the possible ideological dimension of the form and nature of material culture, how it may act to naturalize and misrepresent other social practices*” (Shanks–Tilley 1988, p.108).

¹⁰¹ În afară de cele 3 morminte colective enumerate, în aria culturii Starčevo-Criș mai există și alte asemenea complexe: Ajmana-Mala Vrbica – 17 indivizi (Stalio 1986, p.29; Ružić - Pavlović 1988, p.51), Rudnik Kosovski – 5 indivizi, Szarvas-Szapannos M10 – 7 defuncți, Endrőd-Kápolnahalom M1 - 4 indivizi (Paluch 2004, p.26, 29, 31). Aceste descoperiri nu au fost incluse în analiza noastră deoarece nu conțineau obiecte de inventar sau/și fragmente ceramice asociate.

¹⁰² Boric 1996, p.73.

¹⁰³ Chapman 1983, p.8; Mikić 1988, p.22; Antunović 1990, p.47-fig.9.

¹⁰⁴ Minichreiter 1999, p.20.

¹⁰⁵ Vasić 1986, p.267-268; Živanović 1986, p.287.

¹⁰⁶ Székely 1970, p.307.

¹⁰⁷ Vlassa 1970, p.532.

vas¹⁰⁸ (fig. 6. c); Kozluk M1 - un vas, Kozluk M2 - un vas¹⁰⁹; Golokut-Vizić M1 - un vas, Vinkovici-Tržnice - într-un mormânt colectiv, lângă unul din defuncți (*Infans*) au fost găsite două vase, Vinkovici-Nama - un vas fragmentar¹¹⁰; Zlatara-Ruma MB - un vas miniatural¹¹¹ (fig. 7. c); Velešnica M1 - un vas¹¹² (fig. 7 d); Kamenički Potok-Mihajlovac M1 - două vase întregi¹¹³; Deszk M1 - un vas¹¹⁴ (fig. 8. b); Szakmár-Kisülés M1 - un vas¹¹⁵ (fig. 7. e); Endrőd-Lyukashalom M1 - un vas, Endrőd-Varnyapuszta M2 - un vas, Hódmezővásárhely-Kopáncs-Kovács-tanya M3 - un vas, Mezőberény-Bodzáshalom M1 - două vase, Szarvas-Egyházföld M2 - un vas, Vörs-Máriaszonysziget M2 - un vas¹¹⁶.

- *Categoria 2 - piese litice.* Gura Baciului M1 - zece piese de silex și un topor de tip *Walzenbeil*¹¹⁷ (fig. 5. b-p, y, z), Gura Baciului M4 - o râșniță și un mic frecător¹¹⁸ (fig. 4. c), Gura Baciului M9 - o așchie de silex¹¹⁹, Trestiana B/M1 - câteva așchii de silex¹²⁰, Suceava M1 - o lamă de silex¹²¹, Poienești M1 - lame de silex și obsidian¹²² (nu se precizează numărul acestora), Tășnad-Sere M3 - două lame de obsidian¹²³ (fig. 4. f-g), Topole-Bacă M2 - o piesă de silex¹²⁴, Kamenički Potok-Mihajlovac M1 - un nucleu de silex¹²⁵, Lepenski Vir M4 - două lame de silex, Lepenski Vir M42a - două lame de silex¹²⁶, Kozluk M2 - un topor din piatră șlefuită¹²⁷, Zlatara-Ruma MA - fragmente de cuarțit, Zlatara-Ruma MB - două topoare din piatră șlefuită (unul dintre acestea fiind miniatural), două lame de silex fragmentare și câteva fragmente de cuarțit¹²⁸, Mezőberény-Bodzáshalom M2 - o lamă de obsidian, Szarvas-Egyházföld M2 - două topoare din piatră șlefuită¹²⁹.
- *Categoria 3 - podoabe.* Sânnicolau Român M1¹³⁰ - mărgelile din alabastru, alcătuit probabil un colier¹³¹ (fig. 6. g); Vinkovici -Tržnice - într-un mormânt colectiv, lângă unul din defuncți (*Infans*) a fost găsit un pandantiv de *Spondylus*¹³², Zlatara-Ruma MB - câteva mărgelile de *Spondylus*¹³³, Zlatara-Ruma MA - o amuletă, Lepenski Vir M73 -

¹⁰⁸ Galović 1967, p.173.

¹⁰⁹ Benac 1973, p.359; Antunović 1990, p.46.

¹¹⁰ Boric 1996, p.73.

¹¹¹ Antunović 1990, p.46.

¹¹² Vasić 1986, p.267-268; Ružić - Pavlović 1988, p.67; Antunović 1990, p.46.

¹¹³ Stanković 1986, p.468.

¹¹⁴ Trogmayer 1969, p.7.

¹¹⁵ Bognár-Kutzián 1977, p.16.

¹¹⁶ Paluch 2004, p.25-33, 39.

¹¹⁷ Vlassa - Palkó 1965, p.13.

¹¹⁸ Vlassa 1976, p.255.

¹¹⁹ Lazarovici - Maxim 1995, p.185-188.

¹²⁰ Popușoi 1992, p.31; 2005, p.54.

¹²¹ Ursulescu 1978, p.82.

¹²² Mantu 1991, p.175.

¹²³ Astalos - Virag 2007.

¹²⁴ Trajković 1988, p.100.

¹²⁵ Stanković 1986, p.468; Ružić - Pavlović 1988, p.58.

¹²⁶ Antunović 1990, p.46.

¹²⁷ Benac 1973, p.359; Antunović 1990, p.46.

¹²⁸ Antunović 1990, p.46; Boric 1996, p.73.

¹²⁹ Paluch 2004, p.25-33.

¹³⁰ Inițial, acest complex funerar a fost atribuit „cu cea mai mare probabilitate culturii neolitice Criș târziu (Criș III), în așezare fiind descoperit un bordei aparținând nivelului târziu a acestei culturi” (Dumitrașcu-Stanciu et al. 1998). Ulterior, Simona Stanciu arăta că „groapa mormântului străpunea stratul de pigmentare a unui bordei Criș (în apropiere a fost dezvelită, spre nord, o locuință-adâncută aparținând civilizației Criș, fața C-, a III-a), fiindu-i astfel ulterior” (Stanciu 2000, p.31), fără a se preciza încadrarea culturală exactă. În aceste condiții, ne-am raportat la încadrarea culturală realizată inițial.

¹³¹ Dumitrașcu-Stanciu et al.1998; Stanciu 2000, p.31-33.

¹³² Boric 1996, p.73.

¹³³ Antunović 1990, p.46; Boric 1996, p.73.

o amuletă¹³⁴, Hódmezővásárhely-Kopáncs-Zsoldostanya M3 - brațară de *Tridachna*¹³⁵, Szolnok-Szanda M1 – brațară de scoică¹³⁶.

- *Categoria 4 – obiecte realizate din materii dure animale.* Gura Baciului M1 - un împungător de os¹³⁷ (fig. 5. s); Zlatara-Ruma MB – două împungătoare de os; Lepenski Vir M68 – împungătoare de os; Lepenski Vir M5 – împungătoare de os¹³⁸.
- *Categoria 5 – alte obiecte.* Gura Baciului M1 - două fosile de *Echinolampas*¹³⁹ (fig. 4. b), Poienești M1 – o pintaderă și un corn de lut¹⁴⁰ (fig. 3. d-e); Hódmezővásárhely-Kopáncs-Zsoldostanya M5 – două greutateți de lut¹⁴¹.

Criteriul 2. Tipologic, categoriile de piese descoperite în complexele funerare starceviene, nu prezintă o variabilitate mare:

- *ceramica.* Vasele pot fi încadrate *grosso modo* în următoarele categorii¹⁴²: vase globulare (Kamenički Potok-Mihajlovac M1, Tečić M1), vase bitronconice (Velešnica M1, Vinkovici-Tržnice, Golokut-Vizić M1), vase semisferice (Tečić M2), cupe (Tečić M1), vase cilindrice (Deszk M1, Szakmár-Kisülés M1), vase miniaturale (Zlatara-Ruma MB). În unele cazuri, aceste forme prezintă patru picioare (Cernat M3), iar alteori diverse proeminențe pe corpul vasului (Velešnica M1, Tečić M1);
- *piesele litice.* Acestea aparțin unor categorii tipologice diverse: lame (Gura Baciului M1, Suceava M1, Poienești M1, Tășnad-Sere M3, Topole-Bacă M2, Lepenski Vir M4, Lepenski Vir M42a, Zlatara-Ruma MB, Mezőberény-Bodzáshalom M2), nuclee (Kamenički Potok-Mihajlovac M1), așchii (Gura Baciului M1, M9, Trestiana B/M1, Zlatara-Ruma MA, MB), râșnițe (Gura Baciului M4), topoare (Gura Baciului M1, Kozluk M2, Zlatara-Ruma MB, Szarvas-Egyházföld M2);
- *podoabele* pot fi încadrate în trei categorii: pandantive (Tržnice-Vinkovici, Zlatara-Ruma MA, Lepenski Vir M73), brațări (Hódmezővásárhely-Kopáncs-Zsoldostanya M3, Szolnok-Szanda M1) și mărgelile (Sănnicolau Român M1, Zlatara-Ruma MB);
- *obiectele realizate din materii dure animale* se încadrează într-un singur tip: împungătoare;
- categoria *alte obiecte* cuprinde - plastică (Poienești M1), pintadere (Poienești M1), fosile (Gura Baciului M1) și greutateți de lut (Hódmezővásárhely-Kopáncs-Zsoldostanya M5).

Criteriul 3. Din punct de vedere *cantitativ* situația nu este complexă deoarece, în mormintele culturii Starčevo-Criș inventarul este modest (fig. 9. b). În majoritatea cazurilor s-a constatat existența unui *singur obiect* (Cernat M3, Gura Baciului M9, Cluj-Napoca M4, Suceava M1, Tečić M2, Topole-Bacă M2, Lepenski Vir M73, Lepenski Vir M68, Lepenski Vir M5, Kozluk M1, Golokut-Vizić M1, Vinkovici-Nama, Velešnica M1, Deszk M1, Szakmár-Kisülés M1, Endrőd-Lyukashalom M1, Endrőd-Varnaipusztá M2, Hódmezővásárhely-Kopáncs-Kovács-tanya M3, Hódmezővásárhely-Kopáncs-Zsoldostanya M3, Mezőberény-Bodzáshalom M2, Szolnok-Szanda M1, Vörs-Máriaszonysziget M2). Mai slab reprezentate sunt complexele funerare cu *două* (Gura Baciului M4, Tășnad-Sere M3, Tečić M1, Kozluk M2, Lepenski Vir M4, Lepenski Vir M42a, Mezőberény-Bodzáshalom M1, Hódmezővásárhely-Kopáncs-Zsoldostanya M5) sau *trei* obiecte de inventar (Vinkovici-Tržnice, Kamenički Potok-Mihajlovac M1, Szarvas-Egyházföld M2). Mormintele ce conțin mai multe piese sunt foarte puține: Gura Baciului M1 (14 piese), Sănnicolau Român M1 (10 mărgelile) și Zlatara-Ruma MB (7 obiecte, la care se adaugă câteva mărgelile și fragmente de cuarțit, numărul exact al acestora

¹³⁴ Antunović 1990, p.46.

¹³⁵ Paluch 2004, p.39.

¹³⁶ Kalicz - Raczy 1978, p.274; Paluch 2004, p.39.

¹³⁷ Vlassa - Palkó 1965, p.13-14.

¹³⁸ Antunović 1990, p.46.

¹³⁹ Necrasov 1965a, p.26-28.

¹⁴⁰ Mantu 1991, p.175.

¹⁴¹ Lichter 2001, p.176.

¹⁴² Împărțirea vaselor ceramice poate fi făcută fie după forma lor geometrică, care poate fi ușor definită, fie după utilizarea lor, caz în care subiectivitatea joacă un rol important (Sirbu 2003, p.71). Demersul nostru s-a raportat doar la primul criteriu. De asemenea, am exclus descrierile de genul *pahar, bol, oală, farfurioară, strachină* ș.a.m.d., frecvente în literatura de specialitate (de exemplu Vlassa - Palkó 1965, p.13; Popușoi 2005, p.53-54 etc.), deoarece această manieră de prezentare a fost definită după modul de utilizare a unor vase în prezent (Sirbu 2003, p.71).

nefiind publicat). Pentru descoperirile funerare de la Trestiana (B/M1 – câteva așchii de silix) și Poienești (M1 – lame de silix și obsidian, o pintaderă, un corn de lut), cantitatea exactă de obiecte nu este precizată.

Criteriul 4. Din perspectiva criteriului de analiză *calitativ*, s-a constatat, în cele mai multe cazuri, absența informațiilor de acest fel:

- vasele ceramice erau realizate din lut, în asociere cu alte elemente (nisip, pleavă etc.). Maniera de modelare a acestor vase este diferită. Suprafețele exterioare sunt bine tratate (de exemplu Tečić M1, M2 - fig. 6. c-e), dar și neglijent (Cluj-Napoca M4 - fig. 4. c, Szakmár-Kisülés M1 - fig. 7. e, Kamenički Potok-Mihajlovac M1). În unele situații, vasele au fost descoperite în stare fragmentară (Cluj-Napoca M4 - fig. 4. c, Velešnica M1 - fig. 7. d, Zlatara-Ruma MB - fig. 7. c, Vinkovici-Nama), în altele erau întregi (Tečić M1, M2, Kamenički Potok-Mihajlovac M1, Mezőberény-Bodzáshalom M1 etc.). Lipsesc informațiile privind pasta din care erau realizate vasele respective. Doar pentru vasul din M4 de la Cluj-Napoca există date în acest sens – „ceramică friabilă, slab arsă”¹⁴³;
- piesele litice erau realizate din diverse materiale: silix (Gura Baciului M1, M9, Trestiana B/M1, Suceava M1, Poienești M1, Topole-Bač M2, Kamenički Potok-Mihajlovac M1, Lepenski Vir M4, M42a, Zlatara-Ruma MB), obsidian (Gura Baciului M1, Poienești M1, Tășnad-Sere M3, Mezőberény-Bodzáshalom M2), cuarțit (Zlatara-Ruma MA, MB), gresie (Gura Baciului M4), amfibolit (Gura Baciului M1). Din punct de vedere tehnologic, acestea se încadrează atât în categoria obiectelor realizate din piatră cioplită (Gura Baciului M1, M9, Trestiana B/M1, Suceava M1, Poienești M1, Tășnad-Sere M3, Topole-Bač M2, Kamenički Potok-Mihajlovac M1, Lepenski Vir M4, M42a, Zlatara-Ruma MA, MB, Mezőberény-Bodzáshalom M2), cât și șlefuită (Gura Baciului M1, M4, Kozluk M2, Zlatara-Ruma MB, Szarvas-Egyházfold M2). Din nefericire, datele privind starea obiectelor respective (piese întregi, fragmentare, rebuturi) sunt minime. Acest tip de informație ar putea fi de folos în identificarea unor comportamente specifice, deosebite privind depunerea, asocierea, manipularea acestor obiecte. Analizând datele publicate, am reușit să realizăm o serie de observații în acest sens, cel puțin pentru unele complexe funerare. Astfel, majoritatea pieselor din M1 de la Gura Baciului erau întregi (fig.5. i, k-l, n, p, y), dar sunt și câteva fragmentare (fig.5. j, m, o); în M3 de la Tășnad-Sere, una dintre lamele de obsidian era fragmentară, iar cea de-a doua era întreagă, cu precizarea că era ruptă în două bucăți (fig.4. f-g);
- piesele de *podoabă* erau realizate din valve de scoici marine (*Spondylus* - Tržnice-Vinkovici, Zlatara-Ruma MB sau *Tridachna* - Hódmezővásárhely-Kopáncs-Zsoldostanya M3), os (Zlatara-Ruma MA, Lepenski Vir M73) sau alabastru (Sănnicolau Român M1). Nu există informații privind starea pieselor respective (piese întregi, fragmentare);
- obiectele realizate din materii dure animale sunt puțin numeroase în complexele funerare. Datele sunt minime, din punct de vedere al speciilor de animale de la care provin oasele din care sunt realizate respectivele piese. Singurele informații disponibile sunt pentru M1 de la Gura Baciului: „o mică sulă din os de pasăre”¹⁴⁴. De asemenea, lipsesc informațiile privind starea obiectelor respective (piese întregi, fragmentare);
- categoria *alte obiecte* cuprinde o serie de piese realizate din lut (Poienești M1, Hódmezővásárhely-Kopáncs-Zsoldostanya M5) și fosile (Gura Baciului M1). Cele două exemplare fosile de *Echinolampas* descoperite la Gura Baciului erau întregi (fig.4. b); la fel și cele două greutateți de lut din M5 de la Hódmezővásárhely-Kopáncs-Zsoldostanya; pintadera din M1 de la Poienești era fragmentară (fig.3.d).

Criteriul 5. Din punct de vedere al frecvenței acestor artefacte (în așezări și morminte) și a surselor de materii prime, datele existente oferă următoarea situație:

¹⁴³ Vlassa 1970, p.532.

¹⁴⁴ Vlassa - Palkó 1965, p.13.

- „piese comune” – în această grupă pot fi încadrate majoritatea obiectelor descoperite în mormintele analizate. Frecvența respectivelor categorii de materiale (silex, lut, os) este mare, fiind utilizate surse de materii prime locale, accesibile respectivelor comunități. Piesele de obsidian descoperite în unele așezări (Tășnad-Sere M3 și probabil și lamele de la Poienești) provin din surse mai îndepărtate¹⁴⁵. Cel puțin pentru piesele de la Tășnad-Sere, pe baza aspectului macroscopic, este posibil ca acestea să provină dintr-o sursă din Slovacia. Frecvența pieselor de obsidian în situl menționat este de cca. 85-90% din totalul pieselor cioplite¹⁴⁶. Pentru lamele de obsidian din mormântul M1 de la Poienești nu cunoaștem sursa din care provin;
- „piese exotice” – în această categorie putem încadra obiectele realizate din valve de scoici marine (*Tridachna*, *Spondylus*) descoperite în mormintele de la Vinkovici-Tržnice, Zlatara-Ruma MB, Hódmezővásárhely-Kopáncs-Zsoldostanya M3, Szolnok-Szanda M1. Tot în categoria „pieselor exotice” am inclus și mărgelile din alabastru descoperite în M1 de la Sânnicolau Român¹⁴⁷, datorită frecvenței reduse a acestei tip de piese. Alabastrul din care s-au lucrat mărgelile (mineral autigen) pare a proveni din orizonturile de gips eocene de pe bordura Depresiunii Transilvane (Huedin sau Șimleul Silvaniei ?)¹⁴⁸, deci o sursă relativ apropiată. O situație interesantă o reprezintă cele două fosile de arici de mare (genul *Echinolampas*, clasa *Echinodermelor*) descoperite în M1 de la Gura Baciului. Trebuie menționat că alți reprezentanți ai aceluiași gen mai trăiesc și azi în Oceanul Atlantic, aproape de coasta de vest a Africii. Însă, gradul de fosilizare avansat nu poate susține ipoteza apartenenței lor la o specie holocenă din Atlantic sau eventual din Mediterana, de unde ar fi putut fi aduse în neolitic. Asemenea fosile terțiare există în depunerile geologice din zona Clujului. Deci, este posibil să fi fost culese și depuse în mormânt¹⁴⁹, fără a exclude ajungerea accidentală. Cu toate că sursa de proveniență a acestor piese este probabil locală, înclinăm să le încadrăm în categoria sus menționată.

Criteriul 6. Un alt criteriu de analiză este reprezentat de *modul de dispunere al obiectelor în raport cu corpul defuncțiilor și cu celelalte obiecte de inventar*. Din datele disponibile, prin prisma acestui criteriu, avem următoarea situație:

- *zona membrelor inferioare* – Gura Baciului M1 – o parte din piesele amintite (împungătorul și piesele de silex) erau depuse lângă falangele membrelor inferioare¹⁵⁰; Gura Baciului M9¹⁵¹ (fig. 8. a); Kamenički Potok-Mihajlovac M1 – două vase lângă picioare¹⁵²;
- *zona membrelor superioare* – Tășnad-Sere M3 – una dintre cele două lame de obsidian se afla parțial sub humerusul drept, însă mai aproape de cot¹⁵³ (fig. 4. e); Kamenički Potok-Mihajlovac M1¹⁵⁴ (fig. 6. f); Hódmezővásárhely-Kopáncs-Zsoldostanya M3¹⁵⁵;
- *zona craniului* – Gura Baciului M4¹⁵⁶; Tășnad-Sere M3¹⁵⁷ (fig. 4. e); Suceava M1¹⁵⁸; Cernat M3¹⁵⁹; Sânnicolau Român M1¹⁶⁰; Cluj-Napoca M4¹⁶¹; Tečić M1 – vasele erau

¹⁴⁵ În cazul unor situri, frecvența obsidianului provenit din surse îndepărtate (de exemplu insula Melos), poate conduce la încadrarea acestor piese în categoria „pieselor exotice” (Borić 1996, p.72). Problematika atribuirii obiectelor de obsidian uncia dintre cele două categorii din cadrul acestui criteriu de analiză este deosebit de complexă și susceptibilă să producă confuzii deoarece, pentru unele așezări (Tășnad-Sere) reprezintă un tip fecvent, iar pentru alte situri o categorie puțin frecventă sau rară. În aceste condiții, criteriul acesta de analiză este irelevant pentru piesele de obsidian.

¹⁴⁶ Informații inedite C. Astaloș.

¹⁴⁷ Dumitrașcu-Stanciu et al.1998; Stanciu 2000, p.31-33.

¹⁴⁸ Stanciu 2000, p.32-33.

¹⁴⁹ Necrasov 1965a, p.26-28.

¹⁵⁰ Vlassa - Palkó 1965, p.13.

¹⁵¹ Lazarovici - Maxim 1995, p.188.

¹⁵² Stanković 1986, p.468.

¹⁵³ Astaloș - Virag 2007.

¹⁵⁴ Stanković 1986, p.468.

¹⁵⁵ Lichter 2001, p.176.

¹⁵⁶ Vlassa 1976, p.255; Lazarovici - Maxim 1995, p.185.

¹⁵⁷ Astaloș - Virag 2007.

¹⁵⁸ Ursulescu 1978, p.82.

depuse de ambele părți ale craniului (fig. 6. b); Tečić M2¹⁶² (fig. 6. a); Vinkovici-Nama; Vinkovici-Tržnice ¹⁶³; Deszk M1 ¹⁶⁴ (fig. 8. b); Szakmár-Kisülés M1 ¹⁶⁵; Vörs-Máriaszonysziget M2¹⁶⁶; Hódmezővásárhely-Kopáncs-Zsoldostanya M5¹⁶⁷;

- *zona bazinului* –Trestiana B/M1¹⁶⁸;
- *lângă defunct* – Topole-Bač M2¹⁶⁹; Lepenski Vir M42a¹⁷⁰; Kozluk M1; Kozluk M2¹⁷¹; Velešnica M1¹⁷²;
- *sub defunct* – Poienești M1¹⁷³;
- *piese asociate* – Szarvas-Egyházföld M2 – 2 topoare depuse într-un vas¹⁷⁴.

Petru restul complexelor funerare aparținând culturii Starčevo-Criș nu există date în acest sens.

Criteriul 7. Din punctul de vedere a distribuției obiectelor de inventar funerar, în raport cu categoria de vârstă a defuncților, constatăm următoarea situație (fig. 11. b):

- *Infans* – Zlatara-Ruma MA ¹⁷⁵; Vinkovici -Tržnice ¹⁷⁶; Velešnica M1 ¹⁷⁷; Hódmezővásárhely-Kopáncs-Kovácsstanya M3¹⁷⁸; Szakmár-Kisülés M1¹⁷⁹; Endrőd-Lyukashalom M1¹⁸⁰);
- *Adultus/Maturus* – Gura Baciului M1¹⁸¹; Gura Baciului M4¹⁸²; Trestiana B/M1¹⁸³; Cluj-Napoca M4 ¹⁸⁴; Suceava M1¹⁸⁵; Poienești M1¹⁸⁶; Sânnicolau Român M1¹⁸⁷; Topole-Bač M2¹⁸⁸; Vinkovici-Nama¹⁸⁹; Lepenski Vir M4, M42a, M68, M5, M73¹⁹⁰; Kamenički Potok-Mihajlovac M1 ¹⁹¹; Zlatara-Ruma MA și MB¹⁹²; Golokut-Vizić M1 ¹⁹³; Deszk M1 ¹⁹⁴; Szolnok-Szanda M1 ¹⁹⁵; Szarvas-Egyházföld M2; Vörs-Máriaszonysziget M2; Hódmezővásárhely-Kopáncs-Zsoldostanya M5¹⁹⁶.

¹⁵⁹ Székely 1970, p.307.

¹⁶⁰ Dumitrașcu-Stanciu et al. 1998; Stanciu 2000, p.31.

¹⁶¹ Vlassa 1970, p.532.

¹⁶² Galović 1967, p.173.

¹⁶³ Borić 1996, p.73.

¹⁶⁴ Trogmayer 1969, p.7.

¹⁶⁵ Bognár-Kutzián 1977, p.16.

¹⁶⁶ Paluch 2004, p.35 - 3 kóp.

¹⁶⁷ Lichter 2001, p.176.

¹⁶⁸ Popușoi 1992, p.29-30; 2005, p.53-54.

¹⁶⁹ Trajković 1988, p.100.

¹⁷⁰ Antunović 1990, p.46.

¹⁷¹ Trogmayer 1969, p.11; Benac 1973, p.359.

¹⁷² Vasić 1986, p.267-268; Ružić - Pavlović 1988, p.67.

¹⁷³ Mantu 1991, p.175.

¹⁷⁴ Paluch 2004, p.25-33.

¹⁷⁵ Mikić 1988, p. 21.

¹⁷⁶ Borić 1996, p.73.

¹⁷⁷ Živanović 1986, p.286; Mikić 1988, p.21.

¹⁷⁸ Paluch 2004, p.28.

¹⁷⁹ Bognár-Kutzián 1977, p.16.

¹⁸⁰ Paluch 2004, p.26.

¹⁸¹ Necrasov 1965a, p.19.

¹⁸² Vlassa 1976, p.255.

¹⁸³ Popușoi 1992: 30-31.

¹⁸⁴ Necrasov 1965b, p.14-15.

¹⁸⁵ Ursulescu 1978, p.82.

¹⁸⁶ Analiză efectuată de Nicolae Mirițoiu.

¹⁸⁷ Stanciu 2000, p.32.

¹⁸⁸ Trajković 1988, p.99.

¹⁸⁹ Borić 1996, p.73.

¹⁹⁰ Antunović 1990, p.46.

¹⁹¹ Mikić 1988, p.22.

¹⁹² Mikić 1988, p.21.

¹⁹³ Borić 1996, p.72.

Restul scheletelor descoperite în mormintele starceviene analizate, nu au beneficiat de expertiză antropologică, fapt pentru care nu există date în privința categoriilor de vârstă.

Criteriul 8. Un ultim criteriu de analiză este reprezentat de *distribuția obiectelor de inventar funerar, în raport cu grupa de sex a defuncțiilor* (fig. 11. c-d). Din datele disponibile, se conturează următoarea situație:

- *indivizi de sex masculin* –Trestiana M30¹⁹⁷, Topole-Bacă M2¹⁹⁸, Lepenski Vir M73¹⁹⁹; Zlatara Ruma MA, Kamenički Potok-Mihajlovac M1²⁰⁰; Szarvas-Egyházföld M2²⁰¹; Deszk M1²⁰²; Hódmezővásárhely-Kopáncs-Zsoldostanya M5²⁰³;
- *indivizi de sex feminin* – Gura Baciului M1²⁰⁴; Gura Baciului M4²⁰⁵; Cluj-Napoca M4²⁰⁶; Suceava M1²⁰⁷; Sănnicolau Român M1²⁰⁸; Golokut-Vizić M1²⁰⁹; Zlatara Ruma MB²¹⁰; Lepenski Vir M42a²¹¹; Szolnok-Szanda M1²¹²; Vörs-Máriaszonysziget M2²¹³;
- *indeterminabili* – Zlatara Ruma MA²¹⁴; Vinkovici-Tržnice²¹⁵; Szakmár-Kisülés M1²¹⁶; Velešnica M1²¹⁷; Hódmezővásárhely-Kopáncs-Kovácsstanya M3²¹⁸; Endrőd-Lyukashalom M1²¹⁹; Poienest²²⁰.

Pentru restul mormintelor Starčevo-Criș analizate, în absența expertizelor antropologice, nu avem date privind apartenența defuncțiilor la una din grupele de sex menționate.

* * *

II. Fragmente ceramice depuse în asociere cu corpul defunctului. Interesantă dar și caracteristică pentru această cultură este practica depunerii de fragmente ceramice sub și pe corpul defunctului. Această practică ridică probabil cele mai mari probleme de interpretare.

Criteriul 1. Din punct de vedere *cantitativ*, datele sunt minime, deoarece în majoritatea cazurilor nu se precizează numărul de fragmente ceramice depuse în asociere cu defunctul. Descrierea s-a axat doar pe formele ceramice reîntregibile din aceste fragmente²²¹ și, eventual, pe modul de dispunere a fragmentelor ceramice. Numărul de fragmente ceramice a fost precizat doar în cazurile în care acestea erau puține, de exemplu Gura Baciului M9 – un fragment²²². Singura excepție notabilă de

¹⁹⁴ Lipták 1975, p.311-312; Zoffmann 1980, p.12.

¹⁹⁵ Kalicz - Raczky 1978, p.274; Paluch 2004, p.32.

¹⁹⁶ Paluch 2004: 28, 31, 33.

¹⁹⁷ Necrasov - Antoniu 1979, p.24.

¹⁹⁸ Trajković 1988, p.99.

¹⁹⁹ Antunović 1990, p.45.

²⁰⁰ Mikić 1988, p.21-22.

²⁰¹ Paluch 2004, p.31.

²⁰² Lipták 1975, p.311-312; Zoffmann 1980, p.12.

²⁰³ Paluch 2004, p.31.

²⁰⁴ Necrasov 1965a: 19.

²⁰⁵ Vlassa 1976, p.255.

²⁰⁶ Necrasov 1965b, p.14-15.

²⁰⁷ Ursulescu 1978, p.82.

²⁰⁸ Stanciu 2000, p.32.

²⁰⁹ Borić 1996, p.73.

²¹⁰ Mikić 1988, p.21-22.

²¹¹ Radovanović 2000, p.338.

²¹² Kalicz - Raczky 1978, p.274; Paluch 2004, p.32.

²¹³ Paluch 2004, p.33.

²¹⁴ Mikić 1988, p.21-22.

²¹⁵ Borić 1996, p.73.

²¹⁶ Bognár-Kutzián 1977, p.16.

²¹⁷ Živanović 1986, p.286; Mikić 1988, p.21.

²¹⁸ Paluch 2004, p.28.

²¹⁹ Paluch 2004, p.26.

²²⁰ Analiză efectuată de Nicolae Mirișoiu.

²²¹ De exemplu Ursulescu 1978, p.83; Popușoi 2005, p.52-55 etc.

²²² Lazarovici - Maxim 1995, p.188.

la această „regulă” de prezentare, o reprezintă mormântul M1 de la Șașinci, din care s-au recuperat 554 fragmente ceramice²²³.

Criteriul 2. Un alt criteriu de analiză este cel *calitativ*. Din nefericire, ca și în cazul precedentului criteriu prezentat, datele existente sunt puțin numeroase. În general, „analizele” de acest fel s-au raportat la formele reconstituite din aceste fragmente ceramice, tipologia în care se încadrează, tehnica de decorare (dacă era cazul) și, uneori, și calitatea pastei din care erau realizate. Din informațiile disponibile, rezultă următoarele observații: Trestiana M18 - fragmente ceramice din categoria grosieră; Trestiana M30 - sub defunct fragmente ceramice din categoria grosieră (pasta conținea pleavă și nisip), iar partea superioară a corpului a fost acoperită cu fragmente ceramice din categoria semifină și fină²²⁴; Trestiana M32 - fragmente ceramice dintr-o pastă „cu multă pleavă, friabile, foarte slab arse”²²⁵; Trestiana B/M1 - fragmente ceramice friabile, foarte slab arse, „la spălare descompunându-se”²²⁶; Trestiana B/M4 - fragmente ceramice „foarte friabile, irecuperabile”²²⁷; Gura Baciului M6 - fragmente ceramice din specia semifină și grosieră²²⁸; Șașinci M1 - fragmente ceramice aparținând unor categorii diverse - 79.4% grosieră, 15.5% semifină, 6% fină²²⁹.

Criteriul 3. Din perspectiva modului de dispunere a fragmentelor ceramice în raport cu corpul defuncților, se constată următoarea situație (fig. 10. a):

- fragmente ceramice depuse sub defuncți - Gura Baciului M1 (fig.4. a), M2²³⁰; Trestiana M6, B/M2, B/M5²³¹ (fig.2. b, f, i); Slavonski Brod-Galovo M1, M2²³²; Obre I M7²³³ (fig.8. d);
- fragmente ceramice depuse pe defuncți - Gura Baciului M6²³⁴; Valea Lupului M1²³⁵; Gornea-Locurile Lungi M1²³⁶, Suceava M3²³⁷ (fig.3. a); Ostrovul Corbului M25²³⁸; Leț - Várhegy M2²³⁹; Starčevo-Grad M1²⁴⁰;
- fragmente ceramice depuse sub și pe corpul defuncților - Trestiana M7, M9, M18, M30, M32, B/M1, B/M4²⁴¹ (fig.2. a, c-e, g-h), Poienești M1²⁴²;
- fragmente ceramice depuse lângă defuncți - Grădinile M1²⁴³; Gura Baciului M9²⁴⁴ (fig.8. a); Trestiana M30 - jumătăți de vase²⁴⁵ (fig.2. c); Endrőd 119 M13²⁴⁶; Șașinci M1²⁴⁷; Topole-Bač M1, M2²⁴⁸ (fig.7. a-b); Lánycsók M1²⁴⁹ (fig.8. c);
- fragmente ceramice în asociere cu defuncții, fără alte precizări - Suceava M1²⁵⁰; Gornea-Cărămidărie M1²⁵¹; Velešnica M2, M3²⁵²; Vinča²⁵³; Poljna M1²⁵⁴.

²²³ Leković 1988a, p.94-95.

²²⁴ Popușoi 1980, p.130; 1992, p.29; 2005, p.53.

²²⁵ Popușoi 1992, p.30; 2005, p.53-54.

²²⁶ Popușoi 1992, p.30-31; 2005, p.54.

²²⁷ Popușoi 1992, p.31; 2005, p.55.

²²⁸ Lazarovici - Maxim 1995, p.186.

²²⁹ Leković 1988a, p.95.

²³⁰ Lazarovici - Maxim 1995, p.183.

²³¹ Popușoi 1992, p.28, 31-32; 2005, p.52, 54-55.

²³² Minichreiter 1999, p.20.

²³³ Benac 1973, p.351-352.

²³⁴ Lazarovici - Maxim 1995, p.186.

²³⁵ Nestor et al. 1951, p.66; Comșa 1995, p.245-246.

²³⁶ Lazarovici 1977, p.82.

²³⁷ Ursulescu 1978, p.83.

²³⁸ Păunescu 1996, p.146.

²³⁹ Nestor 1957, p.62.

²⁴⁰ Živković 2005, p.44.

²⁴¹ Popușoi 1992, p.30-31; 2005, p.53-55.

²⁴² Mantu 1991, p.175, 179; Mantu et al. 1992, p.153-154.

²⁴³ Nica 1981a, p.28.

²⁴⁴ Lazarovici - Maxim 1995, p.188.

²⁴⁵ Popușoi 1992, p.29; 2005, p.53.

²⁴⁶ Makkay 1992, p.134.

²⁴⁷ Leković 1988a, p.94-95.

²⁴⁸ Trajković 1988, p.99.

²⁴⁹ Ecsedy 1978, p.124; Kalicz 1978, p.138.

²⁵⁰ Ursulescu 1978, p.82.

Criteriul 4. Din punct de vedere a distribuției fragmentelor ceramice, în raport cu grupa de vârstă a defuncțiilor (fig. 10. c), constatăm următoarea situație:

- *Infans* – Leț - Várhegy M2²⁵⁵; Trestiana M32A²⁵⁶; Trestiana B/M4, B/M5²⁵⁷; Obre I M7²⁵⁸; Velešnica M2 – indivizii 2C și 2G²⁵⁹; Lánycsók M1b²⁶⁰;
- *Juvenis* – Trestiana M9²⁶¹;
- *Adultus/Maturus* – Gura Baciului M1²⁶²; Gura Baciului M2²⁶³; Gura Baciului M6²⁶⁴; Trestiana M6, M7, M18, M30, M32B²⁶⁵; Trestiana B/M1²⁶⁶; Valea Lupului M1²⁶⁷; Gomea-Cărâmidărie M1²⁶⁸; Grădinile M1²⁶⁹; Suceava M1²⁷⁰; Poieniști M1²⁷¹; Topole-Bacă M1, M2²⁷²; Șașinci M1²⁷³; Velešnica M2 – indivizii 2A, 2B, 2D, 2E și 2F²⁷⁴; Vinča²⁷⁵; Lánycsók M1a²⁷⁶; Endrőd-Öregszőlők 119 M13²⁷⁷.

În cazul celorlalte morminte starceviene nu există date în privința apartenenței defuncțiilor la categoriile de vârstă.

Criteriul 5. Un alt criteriu de analiză este reprezentat de modul de distribuție a fragmentelor ceramice în raport cu grupa de sex a defuncțiilor (fig. 10. b). Din datele disponibile, se conturează următoarea situație:

- *indivizi de sex masculin* – Trestiana M9, M18, M30²⁷⁸; Grădinile M1²⁷⁹; Topole-Bacă M1, M2²⁸⁰; Vinča²⁸¹; Velešnica M2 – individul notat 2E²⁸²;
- *indivizi de sex feminin* – Gura Baciului M1²⁸³; Gura Baciului M2²⁸⁴; Gura Baciului M6²⁸⁵; Trestiana M6, M7²⁸⁶; Suceava M1²⁸⁷; Șașinci M1²⁸⁸; Velešnica M2 – indivizii 2A, 2B, 2D, 2F²⁸⁹; Lánycsók M1a²⁹⁰;

²⁵¹ Luca - Dragomir 1985, p.73, 77; Lazarovici - Maxim 1995, p.193.

²⁵² Vasić 1986, p.267-268; Ružić - Pavlović 1988, p.67.

²⁵³ Chapman 1983, p.8.

²⁵⁴ Minichreiter 1999, p.20.

²⁵⁵ Nestor 1957, p.62.

²⁵⁶ Necrasov - Antoniu 1979, p.24.

²⁵⁷ Popușoi 1992, p.31-32; 2005, p.54-55.

²⁵⁸ Benac 1973, p.351.

²⁵⁹ Živanović 1986, p.287; Mikić 1988, p.21.

²⁶⁰ Zoffmann 1978, p.157.

²⁶¹ Necrasov - Antoniu 1979, p.22.

²⁶² Necrasov 1965a, p.19.

²⁶³ Necrasov et al. 1990, p.177-178.

²⁶⁴ Lazarovici - Maxim 1995, p.195.

²⁶⁵ Necrasov - Antoniu 1979, p.19-25.

²⁶⁶ Popușoi 1992, p.30-31.

²⁶⁷ Nestor et al. 1951, p.66; Comșa 1995, p.245-246.

²⁶⁸ Luca - Dragomir 1985, p.73, 77; Lazarovici - Maxim 1995, p.193.

²⁶⁹ Determinare realizată de Andrei Soficaru.

²⁷⁰ Ursulescu 1978, p.82.

²⁷¹ Analiză efectuată de Nicolae Mirițoiu.

²⁷² Trajković 1988, p.99.

²⁷³ Leković 1988a, p.94.

²⁷⁴ Živanović 1986, p.287; Mikić 1988, p.21.

²⁷⁵ Mikić 1988, p.22; Antunović 1990, p.47 - fig.9.

²⁷⁶ Zoffmann 1978, p.157.

²⁷⁷ Makkay 1992, p.134.

²⁷⁸ Necrasov - Antoniu 1979, p.24.

²⁷⁹ Determinare realizată de Andrei Soficaru.

²⁸⁰ Trajković 1988, p.99.

²⁸¹ Mikić 1988, p.22; Antunović 1990, p.47 - fig.9.

²⁸² Živanović 1986, p.287; Mikić 1988, p.21.

²⁸³ Necrasov 1965a, p.19.

²⁸⁴ Necrasov et al. 1990, p.177-178.

²⁸⁵ Lazarovici - Maxim 1995, p.195.

²⁸⁶ Necrasov - Antoniu 1979, p.19, 22.

²⁸⁷ Ursulescu 1978, p.82.

- *indeterminabili* – Leț-Várhegy M2²⁹¹; Trestiana M32A, M32B²⁹²; Trestiana B/M4, B/M5²⁹³; Poienești²⁹⁴; Obre I M7²⁹⁵; Velešnica M2 – indivizii 2C și 2G²⁹⁶; Lánycsók M1b²⁹⁷.

Pentru restul mormintelor analizate, în absența expertizelor antropologice, nu este posibilă determinarea sexului.

În cazul celorlalte morminte, pentru care nu avem informații privind depunerea de fragmente ceramice sub/pe corpul defuncțiilor, nu trebuie exclusă posibilitatea ca să fi existat, cel puțin pentru unele cazuri (cercetările mai vechi și nu numai), asemenea depuneri. Din păcate, această practică nefiind cunoscută de arheologi, nu a fost luată în considerație²⁹⁸.

Discuții

O primă observație ce se conturează în urma analizării mormintelor culturii Starčevo-Criș, din perspectiva inventarului funerar (conform accepțiunii clasice a termenului), este absența acestuia în majoritatea cazurilor.

La acest moment, sunt atribuite populației starceviene 244 complexe funerare²⁹⁹ - morminte simple, duble și colective. Dintre acestea, doar în 39 au fost identificate obiecte de inventar funerar, ceea ce reprezintă doar 16% din totalul descoperirilor (fig. 9. a).

Majoritatea mormintelor au fost identificate în perimetrul unor gropi menajere, care conțineau numeroase artefacte tipice culturii Starčevo-Criș. Aceasta reprezintă principala cauză a confuziilor și dificultăților de atribuire a diverselor categorii de piese unui context sau altuia, deoarece, în aceste condiții, separarea obiectelor de inventar ale mormintelor de restul obiectelor descoperite în gropi este deseori imposibilă³⁰⁰. Ideea de asociere a defuncțiilor cu resturi menajere este vehiculată frecvent în cazul mormintelor Starčevo-Criș³⁰¹. În opinia unor autori, arheologii au tendința de a interpreta drept contexte menajere, unele situații arheologice care pot avea alte semnificații³⁰². Nu trebuie să omitem posibilitatea existenței altor explicații privind aceste situații. Astfel, în cazul mormintelor de la Szajol-Felsőföldek M1 și Szolnok-Szanda-Tenyősziget M1, mormintele au fost descoperite în interiorul unor locuințe. Autorii cercetărilor sunt de părere că diversele obiecte identificate (ceramică, statuete fragmentare, unelte de os, piese litice etc.) au fost lăsate în mod intenționat în case și au servit ca obiecte de inventar pentru mormintele respective³⁰³. În cazul descoperirilor de la Slavonski Brod-Galovo, Pepelana, Vinkovici-Nama, mormintele au fost găsite în gropi de bordeie³⁰⁴. Kornelija Minichreiter considera că totalitatea materialelor arheologice găsite în aceste structuri (ceramică, piese litice, unelte os/corn, plastică, ocră, oase de animale) sunt în relație cu persoanele înmormântate aici, în legătură cu „*special rites probably took place here in honor of the deceased*”³⁰⁵. Ruth Tringham arată că, de multe ori, comunitățile neoliticului timpuriu refoloseau gropile realizate pentru extragerea lutului, drept gropi de provizii, gropi menajere, gropi pentru arderea ceramicii sau chiar gropi funerare³⁰⁶. Această explicație poate fi acceptabilă, deoarece corpul defunctului putea fi depus într-o groapă ce exista deja,

²⁸⁸ Leković 1988a, p.94.

²⁸⁹ Živanović 1986, p.287; Mikić 1988, p.21.

²⁹⁰ Zoffmann 1978, p.157.

²⁹¹ Nestor 1957, p.62.

²⁹² Necrasov - Antoniu 1979, p.24.

²⁹³ Popușoi 1992, p.31-32; 2005, p.54-55.

²⁹⁴ Analiză efectuată de Nicolae Mirițoiu.

²⁹⁵ Benac 1973, p.351.

²⁹⁶ Živanović 1986, p.287; Mikić 1988, p.21.

²⁹⁷ Zoffmann 1978, p.157.

²⁹⁸ Antunović 1990, p.46; Comșa 1995, p.252.

²⁹⁹ Deși unii autori amintesc 305 morminte aparținând culturii Starčevo-Criș (Paluch 2004, p.23), noi am exclus din această serie descoperirile de la Anzabegovo și cele din nordul Bulgariei.

³⁰⁰ Paluch 2004, p.38.

³⁰¹ Necrasov 1965a, p.33; Chapman 1983, p.7; Karmanski 1988, p.76; Makkay 1992, p.129, 133; Lazarovici - Maxim 1995, p.37; Oravec 1997, p.18; 2003, p.108; Paluch 2004, p.40.

³⁰² Chapman 2000a, p.49.

³⁰³ Raczky 1982, p.5.

³⁰⁴ Minichreiter 2001, p.206-207, 209-210; Marković - Minichreiter 2003, p.150.

³⁰⁵ Minichreiter 2001, p.209.

³⁰⁶ Tringham 1971, p.86.

realizată în alte scopuri³⁰⁷. De asemenea, gropile funerare puteau fi săpate în perimetrul unor foste zone menajere, executarea acestora conducând automat la perturbarea nivelelor menajere. În această situație, se poate presupune că în unele cazuri, ne-identificarea gropilor funerare (și implicit atribuirea diverselor obiecte unuia din cele două contexte) se datorează neatenției celor care au efectuat săpăturile³⁰⁸. Din păcate, în nici unul din cazuri, nu s-a stabilit relația de anterioritate, contemporaneitate sau posterioritate dintre aceste structuri și respectivele complexe funerare. Nu excludem nici posibilitatea ca materialele prezente în aceste gropi să fie rezultatul unor practici asociate ceremonialului funerar. Este greu de găsit o explicație plauzibilă pentru aceste situații, iar în absența unor elemente clare trebuie să privim cu prudență orice explicație posibilă.

* * *

În general, inventarul identificat în mormintele culturii Starčevo-Criș este modest, atât din punct de vedere cantitativ, cât și calitativ. Din punct de vedere cantitativ s-a constatat că majoritatea defuncțiilor erau însoțite de unul (22 de cazuri), două (8 cazuri) sau trei (3 cazuri) obiecte de inventar funerar (fig. 9. b). Doar în câteva situații, mai precis 3 cazuri, s-a constatat existența mai multor piese asociate defunctului. Din perspectivă economică, această situație conduce spre următoarea constatare: cantitatea de bunuri funerare ar putea indica potențialul economic al defunctului și/sau a familiei acestuia³⁰⁹. Această situație ar putea indica discrepanțele existente între membrii comunității, cel puțin din punct de vedere economic. Însă, la fel de bine, aceste diferențe de inventar funerar ar putea reflecta existența unor asimetrii sociale între membrii grupului, ceea ce ar putea indica existența unei societăți stratificate³¹⁰. Deci, cantitatea de bunuri funerare era proporțională cu importanța individului în comunitate și poziția sa socială³¹¹. În altă ordine de idei, cantitatea de obiecte de inventar poate reflecta identitatea defunctului, apartenența religioasă a acestuia, atenția, respectul și sentimentele celor rămași în viață față de cel decedat, fără vre-o legătură cu ierarhia socială³¹². Considerăm că pe baza datelor existente, este prematur să ne pronunțăm categoric în această privință deoarece, în primul rând, eșantionul analizat este de mici dimensiuni, acesta nereflectând dimensiunea reală a populației Starčevo-Criș, iar în al doilea rând, datorită dificultății de interpretare a semnificației reale a obiectelor de inventar funerar. Laturile de ordin social, colectiv sau individual, sunt exprimate în cursul înmormântărilor cu ajutorul unor ansambluri de simboluri, a căror deslușire completă nu este posibilă, de cele mai multe ori semnificația acestora fiind doar presupusă³¹³.

Din perspectiva amplasării obiectelor de inventar funerare față de corpul defuncțiilor nu s-a putut constata existența unor reguli stricte. În cele mai multe cazuri, bunurile erau plasate în zona craniului. Localizarea obiectelor în anumite zone ale corpului poate indica funcția primară a acestora sau caracterul simbolic al pieselor respective și/sau a actului depunerii; însă, la fel de bine, maniera de amplasare poate reflecta doar subiectivismul participanților la ceremonia funerară, fără vre-o regulă sau semnificație specială³¹⁴.

Categoriile de materiale arheologice asociate complexelor funerare Starčevo-Criș nu sunt numeroase (fig. 9. c).

Piesele litice sunt relativ bine reprezentate în mormintele starceviene. Unii autori consideră topoarele de piatră șlefuită o categorie de piese specială, datorită rarității acestora în complexele funerare; prezența acestui tip de obiecte, fiind astfel considerat un indiciu referitor la poziția socială a celui decedat³¹⁵.

Prezența unei râșnițe cu pisălog, în mormântul M4 de la Gura Baciului, „(...) subliniază credința în nevoia de a râzni în cealaltă existență” și „se leagă de ideea sexualității pământului, a femeii, a cerealelor ce se nasc din pământ prin secundarea lui de către ploaie”³¹⁶. Ne exprimăm rețineră față de această ipoteză, din mai

³⁰⁷ Parker Pearson 2001, p.5.

³⁰⁸ Paluch 2004, p.34.

³⁰⁹ O'Shea 1981, p.48; King 2004, p.216.

³¹⁰ Saxe 1970, p.6, 28; Tainter 1978, p.113, 119; Borić 1996, p.72-73; Brück 2004, p.311.

³¹¹ Clottes 1982, p.69-70.

³¹² Saxe 1970, p.28; Thomas 1999, p.127, 159; Parker Pearson 2001, p.10-11; MacDonald 2001, p.706-707; Gamble et al. 2001, p.201; Brück 2004, p.309-313.

³¹³ Chicideanu 2003, p.75.

³¹⁴ McHugh 1999, p.64.

³¹⁵ Paluch 2004, p.39.

³¹⁶ Lazarovici - Maxim 1995, p.181.

multe motive. În primul rând, interpretarea unor situații arheologice doar prin explicații de natură spirituală/religioasă legate de ideea „lumii de dincolo” este reducionista. Apoi, această categorie de piese nu era folosită doar pentru râșnirea cerealelor, ci și pentru alte activități (de exemplu prelucrarea pigmentilor minerali)³¹⁷. De asemenea, trebuie să amintim că în unele situații, râșnițele depuse în complexe funerare indică anumite tendințe sau crize economice, practicile funerare reflectând anumite realități ale comunității³¹⁸.

Alți autori nu exclud posibilitatea ca unele piese litice din morminte să reprezinte uneltele folosite în timpul ceremonialului funerar, pentru diverse activități de pregătire a înmormântării (săparea gropii, realizarea recipientului funerar, confecționarea obiectelor ce urmau a fi depuse etc.)³¹⁹. De altfel, la unele comunități arhaice contemporane s-a constatat existența unor astfel de obiceiuri³²⁰. În acest caz, respectivele obiecte nu au caracter de bunuri funerare.

Podoabele realizate din valve de scoici marine (*Spondylus*, *Tridachna*) sunt slab reprezentate. Datorită frecvenței reduse, piesele de *Spondylus*, sunt considerate ca reprezentând piese de prestigiu, prezența lor fiind un indice important în privința poziției sociale a defuncților³²¹. În opinia celor mai mulți cercetători, prezența acestora în morminte indică existența unor schimburi între comunitățile respective și cele din zona Mediteranei³²². Totodată, piesele realizate din valve de scoici marine reflectă, în primul rând relațiile dintre cei decedați și cei rămași în viață, iar în al doilea rând, este posibil să indice legătura dintre defuncți și locul lor de origine, locații pe care le-au vizitat sau locuri importante din viața lor - o exprimare simbolică a legăturii dintre oameni și locuri³²³. Aceste obiecte prezintă conotații „biografice” (*particular biographies*) deoarece indică originea materiilor prime, maniera de prelucrare, modul de achiziție și distribuție, existând posibilitatea ca depunerea lor în morminte să exprime „faima” celor ce le-au adus, procurat, realizat și/sau „comercializat”³²⁴.

Cele două fosile de arici de mare (*Echinolampas*) din mormântul M1 de la Gura Baciului, reprezintă un caz special (unic) în contextul problematicii analizate. În ceea ce privește funcția lor, aceasta nu este prea clară, deoarece nu puteau fi folosite ca percutoare fiind destul de friabile, în ciuda gradului avansat de fosilizare. „Nu ar fi exclus ca aceste piese să fi fost folosite ca obiecte de ornament sau amulete”³²⁵. De altfel, este suficient să amintim faptul că, la multe societăți tradiționale, precum și în evul mediu european și asiatic, fosilele erau utilizate în scopuri magice³²⁶.

Celelalte categorii de obiecte (piesele de os, plastica, obiectele de lut etc.) sunt slab reprezentate în cadrul descoperirilor funerare starceviene.

Ceramica reprezintă categoria cea mai frecventă din mormintele culturii Starčevo-Criș. În majoritatea complexelor funerare, inventarul ceramic era format dintr-un singur vas. Până acum au fost descoperite doar patru morminte cu câte două vase depuse: Mezőberény-Bodzáshalom M1, Tečić M1, Vinkovici-Tržnice și Kamenički Potok-Mihajlovac M1. Din punct de vedere funcțional, unii autori consideră că vasele din morminte serveau drept recipiente pentru unele alimente/lichide³²⁷; alții apreciază prezența lor ca fiind doar simbolică³²⁸.

În această categorie pot fi incluse și fragmentele ceramice descoperite sub/pe/lângă defuncți. Fragmentele ceramice descoperite în mormintele culturii Starčevo-Criș nu au condus la reconstituirea unor vase întregi. În unele cazuri, din fragmentele ceramice depuse sub/pe defunct s-au putut reconstitui cel mult profile de vase, care au permis identificarea formelor vaselor - Gura Baciului M1 (fig.5. b, g), Poieniști M1 (fig.3. f-g), Trestiana M30 (fig.2. j-l), Suceava M3 (fig.3. b). Acest fapt i-a determinat pe autorii cercetărilor să le atribuie inventarului funerar³²⁹. Inerent, în această situație, se

³¹⁷ Ronen 2003, p.63.

³¹⁸ Ronen 2003, p.65.

³¹⁹ Brück 2004, p.318.

³²⁰ David 1995, p.91.

³²¹ Taborin 1982, p.42; Borić 1996, p.72-73; Jeunesse 1997, p.112-113; Chapman 2000a, p.98; 2000b, p.191; Jones 2005, p.215.

³²² Borić 1996, p.72; Jones 2005, p.215.

³²³ Brück 2004, p.321; Jones 2005, p.215.

³²⁴ Chapman 2000b, p.191.

³²⁵ Necrasov 1965a, p.27-28.

³²⁶ Grigorescu 1980, p.18-20.

³²⁷ Parker Pearson 2001, p.10; Brück 2004, p.308; Sirbu 2003, p.52.

³²⁸ Chicideanu 2000, p.112.

³²⁹ Vlassa - Palkó 1965, p.13; Ursulescu 1978, p.83; Popușoi 1992, p.34; 2005, p.56.

pune întrebarea: avem de-a face cu o depunere fragmentară a vaselor în morminte? Dacă acceptăm această ipoteză, atunci respectivele fragmente ceramice au caracter de inventar funerar. Unele cazuri din alte perioade indică existența unor astfel de obiceiuri funerare: în sec. al XIX-lea, negrii africani din Statele Unite ale Americii depuneau lângă defuncți vase sparte³³⁰. Trebuie avut în vedere și un alt aspect, destul de important: vasele erau sparte în timpul ceremoniei mortuare, într-o locație diferită, iar apoi depuse în mormânt; sau erau sparte direct în mormânt? Fără a ignora faptul că anumite elemente de tratament funerar, întâlnite separat la diferite comunități din perioade istorice și arii geografice diferite nu au aceeași conotație³³¹, amintim că în cazul unor comunități amerindiene (*Late Pitthouse Period*), vasele erau sparte după ce erau depuse în groapa funerară, în urma unui act ritual cunoscut sub numele de „ucidere rituală”³³². Acest obicei a fost sesizat și la unele triburi din Siberia și Alaska³³³. În Grecia, în necropola de la Souphli Magoula (cultura Protosesklo), s-a constatat că unele vase au fost sparte deliberat într-un anumit moment al ceremonialului funerar³³⁴. De asemenea, în unele morminte din epoca bronzului (Irlanda și Marea Britanie), obiectele erau sparte intenționat în timpul funeraliilor³³⁵. Dincolo de aceste exemple, trebuie să luăm în considerație și un alt aspect al acestei ipoteze de lucru: dacă vasele erau sparte deliberat în mormânt, atunci unde sunt fragmentele care lipsesc? Această problemă poate fi legată de calitatea fragmentelor ceramice depuse în morminte, fapt observat în cazul a două morminte de la Trestiana - M32 și B/M1. Autoarea cercetărilor constata arderea slabă a ceramicii, încât „*la spălare cioburile s-au descompus*”³³⁶. Ceramică friabilă, slab arsă s-a descoperit și în mormântul M4 de la Cluj-Napoca³³⁷. Din nefericire, nu s-a acordat mare atenție acestui gen de informație care ar putea reprezenta un indiciu important în identificarea unui anumit tip de comportament funerar: ceramica depusă în aceste morminte, descoperită sub formă de fragmente, într-o stare de conservare precară, datorată în principal calității inferioare, reprezenta o categorie special realizată pentru contexte funerare. Vasele în discuție respectau „canoanele de producție” (forme și decorul) specifice culturii respective, dar erau realizate „neglijent”. Starea fragmentară a vaselor ceramice se explică prin calitatea slabă a acestora, datorită caracteristicii respective fiind predispușe spre degradare. De asemenea, exista posibilitatea degradării în timp datorită unor procese fizico-chimice post-depoziționale, determinate de structura și compoziția solurilor sau de anumite structuri biotice – rădăcinile unor plante sau copaci, bioturbațiile produse de viermi, insecte sau animale cavernicole³³⁸, acestea din urmă putând antrena pe «ganguri» unele fragmente care nu sunt găsite în complexele respective. Așadar, există o sumă de factori care, separați sau asociați, pot conduce la degradarea materialelor ceramice. Însă, nu putem exclude existența altor explicații. Astfel, unele fragmente puteau fi păstrate de membrii comunității sau de rude/ apropiați ai defunctului; sau erau depuse în altă parte - casa defunctului, locul unde a decedat etc, după cum o demonstrează unele situații etnografice³³⁹. Conform unor autori, fragmentele dintr-un obiect moștenesc valoarea obiectului din care proveneau³⁴⁰. Deci, fragmentele ceramice, depuse în morminte ar avea valoare de *simbol al întregului*. Această supoziție nu face decât să consolideze ipoteza propusă anterior: fragmentele ceramice depuse în asociere cu defuncții pot fi considerate obiecte de inventar.

La unele populații, pentru a-i mulțumi pe cei morți, adesea se înmormântează odată cu ei imitații simbolice ale bunurilor ce le-au aparținut³⁴¹. Din această perspectivă, fragmentele ceramice asociate defuncților ar putea avea aceeași semnificație: substitute ale obiectelor complete.

³³⁰ Parker Pearson 2001, p.10.

³³¹ Chicideanu 2003, p.73.

³³² Creel 1989, p.319-320.

³³³ Bartel 1982, p.36.

³³⁴ Fowler 2004, p.38.

³³⁵ Brück 2004, p.319.

³³⁶ Popușoi 1992, p.30.

³³⁷ În cazul acestui complex funerar, autorul cercetărilor considera că defunctul avea drept inventar „*parte dinspre fund a unui vas mare, de autentică factură Criș*” (Vlassa 1970, p.532). Deși în analiza noastră am inclus această piesă în categoria *obiectelor de inventar funerar* (conform încadrării făcute de autorul săpăturii), putem reconsidera acest obiect deoarece „*parte dinspre fund a unui vas mare*” reprezintă, în final, tot un fragment dintr-un vas.

³³⁸ Vezi Haită 2003, p.26.

³³⁹ Sterner 1995, p.71; Van Santen 1995, p.175.

³⁴⁰ Chapman 2000a, p.39-43.

³⁴¹ Lips 1958, p.531.

Însă, în altă ordine de idei, fragmentele ceramice pot avea o altă semnificație. Astfel, la numeroase comunități studiate din punct de vedere etnografic, ceramica se leagă de ciclul vieții și al morții³⁴². Conform concepțiilor escatologice ale acestor populații, după moarte, spiritul defuncțiilor sălășluiește în vasele ceramice din locuința defunctului, în India³⁴³, fie în vase special realizate pentru spirite (*symbolic reservoir*), în Africa³⁴⁴. Uneori, aceste vase erau perforate sau sparte deliberat pentru a permite spiritelor să iasă, să se „elibereze”³⁴⁵. În toate aceste situații ceramica reprezintă „echipament ritual”, fără a avea vre-o legătură cu concepția de inventar funerar.

La alte populații, cu ocazia funerariilor, sunt sparte vasele în care s-au gătit alimentele pentru banchetul funerar sau/și vasele folosite de participanții la ceremonia funerară³⁴⁶. Uneori, aceste fragmente erau lăsate în sau pe morminte³⁴⁷. Și în acest caz, fragmentele ceramice nu reprezintă obiecte de inventar funerar.

Așadar, pe baza acestui excurs etnografic, putem concluziona că fragmentele ceramice descoperite în morminte pot avea diverse semnificații, în funcție de credințele religioase, concepțiile escatologice, tradiții, superstiții, influențe culturale diverse ș.a.m.d.

Dincolo de aceste discuții, nu trebuie să ignorăm nici posibilitatea ca acest obicei funerar să reprezinte o amenajare funerară. În opinia unor autori, cel puțin în unele cazuri (Trestiana M30 spre exemplu), groapa mormântului era „placată cu fragmente ceramice”³⁴⁸. Această interpretare este interesantă și chiar tentantă deoarece avem câteva exemple care sugerează existența unor amenajări funerare. Astfel, în cazul mormântului M4 de la Cluj-Napoca, pe fundul gropii exista un „pat” realizat din mici pietre bine tasate³⁴⁹. Și unele complexe funerare de la Obre I prezentau amenajări cu pietre – M2, M5, M7, M8³⁵⁰. De asemenea, nu trebuie să uităm mormântul M1 de la Gura Baciului, în acest caz defunctul fiind așezat „pe un adevărat covor format din pietre sparte, colțuroase, fragmente ceramice, oase animale și cochilii de scoici de râu”³⁵¹. Deci, având în vedere cele expuse anterior, se creionează o nouă ipoteză de lucru: existența unui obicei funerar care presupunea „căptușirea” gropii funerare cu fragmente ceramice sau/și pietre. Ne întrebăm însă, dacă aceste fragmente ceramice erau în relație cu amenajarea gropii funerare sau erau legate de corpul defunctului? Răspunsul la această întrebare reprezintă unul dintre elementele fundamentale ale înțelegerii acestei practici. Examinând situația fiecărui mormânt analizat pe parcursul acestei lucrări constatăm că, în general, fragmentele ceramice erau depuse și deasupra defuncților, iar în unele situații chiar în groapă, lângă decedat. Chiar și în cazul mormântului M4 de la Cluj-Napoca, când cel decedat a fost depus pe pietre și nu pe fragmente ceramice (acest „pat” de pietre reprezentând fără îndoială o amenajare a gropii funerare), lângă acesta s-a așezat „partea din spre fund a unui vas mare”³⁵². Așadar, asocierea dintre defuncți și ceramică reprezintă o practică legată, probabil de concepțiile escatologice și de ideologia funerară a comunităților respective, inaccesibile nouă, din nefericire. Putem conchide că acest obicei funerar de a depune sub/lângă/pe cadavru fragmente ceramice nu reprezintă o amenajare funerară propriu-zisă, ci reprezenta o practică ce poate avea legătură cu defunctul, cu relația dintre acesta și cei rămași în viață (rude, prieteni, membrii comunității) și/sau cu participanții la ceremonia funerară³⁵³. Nu este exclus ca acest procedeu să reprezinte finalitatea unui alt ritual legat de ceremonia de înmormântare, care implica spargerea unor vase ceramice³⁵⁴ și depunerea fragmentelor sub și deasupra defunctului. Orice încercare de interpretare a

³⁴² Crooke 1899, p.284-285; David 1995, p.80; Sterner 1995, p.65-68; Van Beek 1995, p.144-146; Van Santen 1995, p.168-175.

³⁴³ Crooke 1899, p.284-285.

³⁴⁴ Sterner 1995, p.66-68; Van Santen 1995, p.174-175.

³⁴⁵ Crooke 1899, p.284-285, 287; Sterner 1995, p.66; Van Santen 1995, p.174.

³⁴⁶ Van Beek 1995, p.145-146.

³⁴⁷ David 1995, p.91.

³⁴⁸ Popușoi 1992, p.34.

³⁴⁹ Vlassa 1970, p.532.

³⁵⁰ Benac 1973, p.348-353.

³⁵¹ Vlassa 1976, p.83.

³⁵² Vlassa 1976, p.88.

³⁵³ După cum arătam anterior, problema semnificației acestor fragmente ceramice este complexă. Excursul etnografic ne-a demonstrat sensurile multiple pe care ceramica fragmentară le poate avea în cadrul diverselor comunități, din regiuni variate, de pe diferite paliere cronologice.

³⁵⁴ Fără a încerca să extrapolăm, arătăm că în unele zone ale României există obiceiul de a sparge vase ceramice la scoaterea defunctului din casă sau la cimitir, înainte de a fi depus în groapă (Enache - Pleșa 1982, p.132; Goia 1982, p.150-151; Blaj - Grigorescu 1985, p.120-121).

acestui obicei funerar sau de raportare la situațiile etnografice prezentate trebuie realizată cu prudență, având în vedere că laturile de ordin social, colectiv sau individual, sunt exprimate în cursul înmormântărilor cu ajutorul unor ansambluri de simboluri, a căror deslușire completă nu este posibilă³⁵⁵. În stadiul actual al cercetărilor este necesar să ne limităm doar la ipotezele de lucru prezentate.

Originile acestui procedeu funerar³⁵⁶ sunt aproape imposibil de identificat. Unii autori, presupun că „*ideea se leagă, poate, de un alt obicei al îngropării copiilor în pithos*”³⁵⁷. Practica înmormântărilor în vase ceramice este atestată în cadrul unor culturi de pe diverse meridiane, din diferite perioade istorice. Amintim doar mormintele în pithos din Anatolia, de la Kösk Höyük și Pinarbasi-Bor³⁵⁸, mormintele din Levant, în cadrul culturilor Hassuna și Tell Sotto³⁵⁹ sau pe cele din Mesopotamia, din cadrul culturii Halaf³⁶⁰. În zona balcanică sunt cunoscute mormintele în vase de la Anzabegovo (grupul cultural Anzabegovo-Vršnik), în Macedonia³⁶¹, precum și cele din Bulgaria, la Kovačevo și Rakitovo, în aria culturii Karanovo I³⁶². De asemenea, acest obicei funerar este cunoscut la populațiile native din America de Nord³⁶³, la unele triburi din Africa³⁶⁴ sau în cadrul unor comunități din India³⁶⁵. Dincolo de semnificațiile sociale și religioase ale acestei practici, trebuie precizat că vasele ceramice în care erau depuși defuncții aveau funcția primară de recipient funerar. În aceste condiții, considerăm că practica de *acoperire/depunere cu/pe fragmente ceramice* nu poate fi legată de obiceiul înmormântărilor în vase. Interesant este că acest obicei funerar de a depune, asocia sau acoperi defuncții cu fragmente ceramice îl regăsim și în aria altor culturi neo-eneolitice. Astfel, în Bulgaria, în aria culturilor Karanovo I (Ciganova Mogila, Kovačevo) și Kremikovci (Slatina, Malăk Preslavec) există numeroase morminte în care defuncții erau asociați cu fragmente ceramice³⁶⁶. În cadrul grupului cultural Pișcolt, este cunoscut mormântul de la Săcuieni-Horo (jud. Bihor), unde, sub defunct s-au găsit fragmente ceramice de vase mari, cu decor pictat³⁶⁷. În aria culturii ceramicii liniare, sunt atestate numeroase cazuri de asociere a defuncțiilor cu fragmente ceramice: în mormântul colectiv de la Talheim, precum și în unele morminte din necropolele de la Elsloo, Geleen, Entzheim, Quatzenheim, Soufflweyersheim, Klein-Hadersdorf, Niedermerz etc.³⁶⁸. În unele complexe funerare din necropola de la Gomolova (cultura Vinča), alături de vase întregi, au fost descoperite și fragmente ceramice³⁶⁹. De asemenea, în cimitirul de la Tiszapolgár-Basatanya, în numeroase morminte au fost identificate fragmente ceramice în asociere cu defuncții³⁷⁰. Acest obicei al acoperirii celor decedați cu fragmente ceramice, îl întâlnim și în aria complexului cultural Cucuteni-Tripolie, după cum o demonstrează descoperirile de la Traian, unde au fost găsite o serie de morminte care conțineau resturile unor indivizi care fuseseră acoperiți cu numeroase fragmente ceramice și chiar cu vase întregi³⁷¹. Având în vedere cele prezentate, putem conchide că asocierea defuncțiilor cu fragmente ceramice reprezintă o practică frecventă în perioada neo-eneolitică. Trebuie precizat că, exceptând mormintele de la Săcuieni (grupul Pișcolt) și Traian (cultura Cucuteni-Tripolie), în restul situațiilor amintite anterior, fragmentele ceramice nu se găseau *pe* sau *sub* defuncți, ci lângă aceștia. În aceste condiții nu putem decât să ne exprimăm acordul față de ipoteza propusă de John Chapman: „*incorporation of incomplet objects in culturally significant contexts is a widespread social practice (...)*”³⁷².

³⁵⁵ Chicideanu 2003, p.75.

³⁵⁶ Acoperirea sau/și depunerea cu/pe fragmente ceramice.

³⁵⁷ Lazarovici - Maxim 1995, p.179.

³⁵⁸ Băčvarov 2004, p.153.

³⁵⁹ Oates 1978, p.119; Băčvarov 2004, p.153.

³⁶⁰ Oates 1978, p.119; Hijara 1978, p.125.

³⁶¹ Gimbutas 1972, p.117.

³⁶² Băčvarov 2004, p.153; 2005, p.146.

³⁶³ Moore 1904, p.660-669.

³⁶⁴ Kroeber 1927, p.312.

³⁶⁵ Crooke 1899, p.286-292.

³⁶⁶ Băčvarov 2003, p.40-41,73-74, 80, 88-97.

³⁶⁷ Comșa - Nanasi 1971, p.633-634.

³⁶⁸ Van de Velde 1979, p.39; Jeunesse 1997, p.41, 50, 67, 70, 102, 106.

³⁶⁹ Chapman 2001, p.51.

³⁷⁰ Bognár-Kutzián 1963, p.33-228.

³⁷¹ Dumitrescu 1954, p.403-407; 1958, p.407-423.

³⁷² Chapman 2000a, p.53.

* * *

Distribuția obiectelor de inventar funerar în raport cu grupele de sex ale defuncțiilor oferă date sumare privind unele diferențieri probabile, dintre indivizii de sex masculin și feminin din cadrul comunităților culturii Starčevo-Criș. Anterior, au existat încercări de a defini două segmente orizontale în societatea neoliticului timpuriu pe baza observației că, în așezări, domină mormintele de copii și de femei, cele ale bărbaților adulți fiind destul de rare. Explicația acestei situații ar fi aceea că mormintele din interiorul așezărilor serveau pentru membrii mai puțin marcanți ai societății (femei și copii), iar mormintele „adevăraților” membri ai grupului se află altundeva, locul lor prin metode arheologice nefiind încă identificat³⁷³. Totuși, pe baza informațiilor existente la acest moment, această ipoteză nu mai poate fi susținută³⁷⁴. Putem observa că bunurile funerare erau repartizate oarecum proporțional în mormintele de bărbați - 8 cazuri (fig. 11. d) și cele de femei - 10 cazuri (fig. 11. c)³⁷⁵. Însă, mormintele cu cea mai mare cantitate de obiecte aparțineau unor indivizi de sex feminin (Zlatara Ruma MB, Gura Baciului M1 etc.). Această aparentă diferențiere între bărbați și femei ar putea indica statutul special a acestora din urmă, în cadrul grupului/comunității. Totuși, trebuie să precizăm că lotul descoperirilor funerare Starčevo-Criș este redus (244 morminte), fapt ce nu permite stabilirea dimensiunilor reale și exacte ale acestor diferențe.

Din punct de vedere al repartizării obiectelor de inventar funerar în raport cu grupele de vârstă (fig. 11. b), se constată că acestea erau distribuite cu precădere în complexele funerare aparținând categoriei *Adultus/Maturus* (23 de cazuri) și mai puțin în mormintele de copii (6 cazuri). Acest fapt ar putea indica existența unor *diferențieri orizontale* în cadrul comunităților Starčevo-Criș. Conform acestui algoritm, indivizii adulți din cadrul societății beneficiază de o atenție sporită din partea celor rămași în viață, comparativ cu reprezentanții categoriei *Infans*. Indivizii foarte tineri (inclusiv copii) ocupau o poziție insignifiantă în societate³⁷⁶. Această situație se poate datora faptului că, indivizii adulți reprezentau membrii productivi în cadrul grupului social, decesul acestora reprezentând o pierdere pentru comunitate³⁷⁷. Copiii nu participau la activitățile economice din societate (membrii neproductivi), fiind legați de familie și mai puțin de comunitate, reacția declanșată de moartea lor fiind de mică intensitate³⁷⁸; decesul lor afecata, probabil, doar familia și nu întreaga comunitate³⁷⁹. Însă, în cazul unor morminte duble (Zlatara Ruma MA) sau colective (Vinkovici -Tržnice), copiii înmormântați alături de adulți beneficiau de inventar funerar consistent. Dacă în cazul mormântului dublu de la Zlatara Ruma piesele erau depuse în asocieră cu ambii defuncți, în complexul funerar de la Vinkovici-Tržnice (3 adulți și un copil), doar copilul avea obiecte de inventar (2 vase și un pandativ de *Spondylus*). Există și morminte simple de copii (Szakmár-Kisülés M1, Endrőd-Lyukashalom M1, Hódmezővásárhely-Kopáncs-Kovács-tanya M3), în care au fost identificate obiecte de inventar, similare celor din mormintele de adulți. În opinia unor autori, aceste situații denotă, probabil, moștenirea unor drepturi de către copii³⁸⁰, ceea ce indică existența unei societăți stratificate. Alți autori consideră că obiectele de inventar funerar din mormintele de copii reflectă identitatea creată și proiectată de adulți³⁸¹. Unele exemple etnografice au evidențiat existența altor mecanisme sociale care stau la baza acestui tip de comportament. Astfel, în unele comunități, copii sunt integrați în cadrul grupului social la o vârstă fragedă, în urma unor rituri de inițiere (Haiti, Africa) sau sunt considerați de la naștere membrii deplin ai grupului (Brazilia), datorită legăturilor de sânge³⁸². În cazul unor comunități mici, în cadrul cărora rata mortalității infantile este ridicată, copii sunt integrați de la început grupului social, deoarece se consideră că aceștia își aduc contribuția la bunul mers al

³⁷³ Chapman 1983, p.10.

³⁷⁴ Pe baza datelor existente pentru lotul antropologic studiat, raportul între grupele de sex se prezintă astfel: 17% bărbați, 16% femei, 23% copii, 8% adulți (fără precizări în privința apartenenței la grupele de sex). De asemenea, trebuie precizat că 102 schelete (36%) din totalul descoperirilor Starčevo-Criș, nu au beneficiat de expertiză antropologică, fapt ce influențează rezultatele unei astfel de analize.

³⁷⁵ Indivizii de sex masculin cu inventar funerar reprezintă 16% din procentul mormintelor de bărbați, iar indivizii de sex feminin 17% din procentul mormintelor de femei.

³⁷⁶ Binford 1972, p.232.

³⁷⁷ Brown 1981, p.28.

³⁷⁸ Brown 1981, p.29; Borić 1996, p.73; Fox 1996, p.16.

³⁷⁹ Saxe 1970, p.69.

³⁸⁰ Borić 1996, p.73.

³⁸¹ Gamble et al. 2001, p.196.

³⁸² Fox 1996, p.17.

comunității prin asigurarea continuității biologice, pierderea acestora conducând la dispariția grupului³⁸³. Alți autori au interpretat aceste cazuri pornind de la exprimarea simbolică din cadrul ceremonialului funerar: „*the infant dead were often utilized as a powerful device in the dialogue between the vulnerable living and the invulnerable ancestors, as people sought to learn, remember and determine their place in the world and in turn become part of that memory*”³⁸⁴. De asemenea, nu trebuie ignorat impactul emoțional pe care decesul indivizilor foarte tineri îl poate avea în cadrul comunității³⁸⁵. Sentimentele provocate de moartea prematură a copiilor sunt reflectate de tratamentul funerar aplicat acestora, implicit în cantitatea și calitatea bunurilor funerare³⁸⁶. Așadar, există mai multe ipoteze în privința diferențelor/asemănarilor de inventar funerar manifestate între reprezentanții diverselor categorii de vârstă.

Dincolo de aceste observații nu trebuie ignorat un alt aspect al acestei problematice: cei rămași în viață (rude, participanții la ceremonia funerară, conducătorii religioși etc.) joacă rolul principal în stabilirea, selectarea și atribuirea obiectelor ce urmau a-l însoți pe defunct³⁸⁷. Acest procedeu de alegere a obiectelor de inventar funerar se leagă de mai multe determinante:

- *comunitatea* - tradiții, credințe religioase, concepții escatologice, cutume funerare, superstiții, reguli sociale;
- *anumite evenimente/circumstanțe* - decesul în urma unor accidente, catastrofe naturale, conflicte, epidemii;
- *persoana defunctului* - caracteristici biologice (sex, vârstă, diverse boli sau dizabilități), poziție socială (avuție, statut, rang), atribute personale (stare civilă, descendență) și profesionale (ocupație, abilități);
- *cei rămași în viață* - respectul, regretul, mâhnirea și teama acestora, gradul de rudenie dintre aceștia și defunct, modul în care defunctul a interacționat cu ceilalți membri ai comunității în timpul vieții, diferitele „moșteniri” de care pot beneficia rudele sau ceilalți indivizi din cadrul grupului.

Toate aceste elemente pot influența mai mult sau mai puțin procedeu de alegere a bunurilor funerare.

În ceea ce privește distribuția fragmentelor ceramice asociate, în raport cu grupele de sex și categoriile de vârstă, datele existente nu indică diferențe majore între defuncți. Din punct de vedere al grupelor de sex (*fig. 10. b*), practica depunerii de fragmente ceramice se regăsește atât în mormintele de bărbați (16 cazuri), cât și în cele de femei (13 cazuri). În privința categoriilor de vârstă (*fig. 10. c*), acest obicei este mai bine atestat în mormintele de adulți (34 de cazuri), decât în cele de copii (8 cazuri) sau adolescenți (un singur caz).

Aparenta diferențiere sesizată între adulți (*Adultus/Maturus*) și celelalte categorii de vârstă (*Infans, Juvenis*) nu este relevantă deoarece, pe de-o parte, în cazul vechilor săpături această practică funerară nu era cunoscută, fragmentele ceramice nefiind publicate³⁸⁸, iar pe de altă parte, unele schelete nu au beneficiat de analiză antropologică. În aceste condiții, seria de date disponibile nu este completă, ceea ce nu permite stabilirea unor concluzii preliminare în privința obiceiului de a depune fragmente ceramice în asociere cu defuncții.

Câteva posibile semnificații

Atunci când analizăm inventarul funerar trebuie să ținem seama și de posibilele semnificații ale pieselor descoperite în asociere cu defuncții. Această perspectivă poate influența fundamental concluziile oricărui studiu.

De-a lungul timpului au fost emise mai multe ipoteze privind semnificația bunurilor funerare. În general, aceste ipoteze pot fi grupate, *grosso modo*, în șapte dimensiuni determinate de anumite elemente, aspecte sau relații:

³⁸³ Fox 1996, p.18-19.

³⁸⁴ Scott 1999, p.97.

³⁸⁵ Fox 1996, p.17-20; MacDonald 2001, p.706.

³⁸⁶ Fox 1996, p.19.

³⁸⁷ Gamble et al. 2001, p.198.

³⁸⁸ Antunović 1990, p.46; Comșa 1995, p.252.

- *dimensiunea personală*. Prin inventar funerar se înțelege piese legate de persoana defunctului (*a life mirror*), care au aparținut defunctului sau legate de unele activități întreprinse de acesta³⁸⁹;
- *dimensiunea familială*. Obiectele de inventar funerar exprimă relațiile de familie, alegerea lor fiind determinată de descendența familială a defuncților³⁹⁰;
- *dimensiunea socială*. Pornindu-se de la considerentul conform căruia practicile funerare reflectă realitățile sociale, s-a considerat că obiectele de inventar funerar indică poziția socială a defuncților³⁹¹;
- *dimensiunea religioasă*. Conform acestei accepțiuni, obiectele de inventar funerar reprezintă bunuri care reflectă credințele religioase, rolul lor fiind de a-l însoți pe defunct în „lumea de dincolo”³⁹²;
- *dimensiunea economică*. Piesele de inventar funerar sunt considerate rezultatul activităților economice ale societății, demonstrând potențialul economic al defunctului, a familiei acestuia, a comunității³⁹³;
- *dimensiunea simbolică*. Această tendință consideră obiectele de inventar funerar simboluri legate de conceptele abstracte existente în cadrul societății și determinate de relațiile complexe dintre indivizii rămași în viață și defunct³⁹⁴;
- *dimensiunea afectiv-emoțională*. Din această perspectivă, bunurile funerare reflectă sentimentele (teama, regretul, atașamentul, afecțiunea etc.) celor rămași în viață față de cei decedați³⁹⁵.

Aceste tendințe de interpretare a semnificației inventarului funerar au fost creionate în cadrul diferitelor modele de analiză, pe baza paradigmatelor dezvoltate de diversele curente teoretice. Trebuie precizat că nici unul dintre reprezentanții acestor curente nu au încadrat bunurile funerare exclusiv într-una dintre dimensiunile menționate. Unii autori nu exclud ca mai multe sensuri ale obiectelor de inventar funerar să coexiste³⁹⁶: unele piese reprezintă bunuri personale (legate sau nu de unele activități întreprinse de către defunct în timpul vieții), iar alte obiecte pot reprezenta daruri³⁹⁷ pentru morți din partea participanților la ceremonia funerară, fie pentru a-și exprima sentimentele pentru cel decedat, fie datorită unor concepții escatologice sau cutume religioase (de exemplu, pentru a preîntâmpina întoarcerea lor în lumea celor vii). Totuși, sunt posibile și alte explicații privind semnificația obiectelor din inventarul funerar. Astfel există posibilitatea ca aceste obiecte care-l însoțeau pe defunct, să fi fost depuse doar pentru faptul că nu au existat urmași în viață care să moștenească aceste bunuri³⁹⁸. De asemenea, nu trebuie ignorată posibilitatea ca unele obiecte descoperite în morminte să reprezinte uneltele folosite în diversele activități din timpul ceremonialului funerar (săparea gropii, realizarea recipientului funerar, confecționarea obiectelor ce urmau a fi depuse, pregătirea alimentelor ce urmau a fi servite participanților la ceremonie sau/și depuse alături de defunct, ustensile folosite pentru pregătirea corpului celui decedat etc.)³⁹⁹, caz în care, respectivele obiecte nu au caracter de bunuri funerare.

Indiferent de caracterul obiectelor descoperite în asociere cu defuncții, acestea reflectă modul de interacțiune al celor decedați cu cei rămași în viață, prin intermediul unor *relații* existente sau create

³⁸⁹ Alekshin 1983, p.139; Chicideanu 2000, p.108; Sirbu 2003, p.18; King 2004, p.216 ș.a.

³⁹⁰ Gamble et al. 2001, p.196, 201.

³⁹¹ Saxe 1970, p.6, 28; Binford 1972, p.223-238; Tainter 1978, p.113, 119; Rothschild 1979, p.661; Alekshin 1983, p.141-142; King 2004, p.216; Brück 2004, p.308.

³⁹² Luquet 1930, p.151-179; Alekshin 1983, p.141; Malinowski 1993, p.65-77; Van Gennep 1996, p.131-146; Radcliffe-Brown 2000, p.143-164; Gamble et al. 2001, p.192.

³⁹³ Cressman 1933, p.127; Childe 1945, p.15-17; O'Shea 1981, p.48; Lull 2000, p.578-580 etc.

³⁹⁴ Hodder 1995, p.13-14; 1999, p.91-92; Parker Pearson 2001, p.83-84.

³⁹⁵ Cannon 1989, p.437, 442-444; Fox 1996, p.20-24; MacDonald 2001, p.705.

³⁹⁶ Parker Pearson 2001, p.7, 11; King 2004, p.216-217, 219-221.

³⁹⁷ Studiile etnografice au relevat că în cazul unor societăți tradiționale, problematica darurilor funerare este deosebit de complexă. Practica aceasta îmbracă uneori veritabile forme contractuale, determinate de regulile privind circulația bunurilor, a drepturilor și a persoanelor în cadrul respectivelor societăți (Mauss 1997, p.54-157).

³⁹⁸ Parker Pearson 2001, p.85.

³⁹⁹ David 1995, p.91; Brück 2004, p.318.

de acest eveniment⁴⁰⁰. Dincolo de natura acestor relații (sociale, familiale, spirituale, emoțional-afective etc.), forma de exprimare vizibilă este una materială (*obiectele*), ce poate ascunde anumite obligații, îndatoriri, sentimente, posesiuni, descendențe, ierarhii etc, conturând o anumită distincție între defuncți⁴⁰¹. Așadar, obiectele reprezintă o metaforă materială, care sugerează existența relațională a conceptului de individualitate, în jurul căruia se construiește, de către cei rămași în viață, *identitatea post-mortem* a defunctului⁴⁰².

Concluzii

Una dintre caracteristicile elementare ale mormintelor Starčevo-Criș este dată de raritatea obiectelor de inventar funerar. Acest fenomen se poate observa și în aria altor culturi din neoliticul timpuriu balcanic.

Absența inventarului funerar reprezintă o particularitate a mormintelor acestor populații. Astfel, din cele 244 complexe funerare identificate până la ora actuală, 205 nu conțineau obiecte de inventar funerar neperisabil, ceea ce reprezintă 84% din totalul descoperirilor (*fig. 9. a*). Această situație poate avea mai multe explicații. Majoritatea autorilor consideră că absența bunurilor funerare indică diferențele din cadrul comunității, între indivizii săraci și cei bogați⁴⁰³. La unele comunități tradiționale, cu ocazia morții „*se nimicește tot avutul pământesc al răposatului, spre a-i dovedi că cei rămași în viață nu urmăresc să-l jefuiască, dar totodată și spre a distruge orice purtători de molima morții*”⁴⁰⁴. La alte comunități, bunurile defunctului erau distruse în timpul ceremonialului funerar⁴⁰⁵. În cazul altor populații, bunurile celor decedați nu se depuneau în morminte ci erau vândute sau transmise din generație în generație⁴⁰⁶. La eschimoși, în cazul unor persoane fără avere, rele sau decedate în urma unor boli contagioase nu se puneau obiecte de inventar⁴⁰⁷. La alte triburi, datorită credințelor și superstițiilor, defunctul era înmormântat fără veșminte, bunuri, podoabe etc.⁴⁰⁸ Acestea sunt doar câteva explicații posibile, furnizate de exemplele etnografice studiate. Însă, nu trebuie să excludem posibilitatea existenței unor piese de inventar funerar realizate din materiale perisabile - lemn, piei, blănuri, împletituri vegetale etc., ce nu s-au conservat, fapt ce ar modifica radical coordonatele discuției.

În general, inventarul identificat în mormintele culturii Starčevo-Criș este modest, atât din punct de vedere cantitativ, cât și calitativ. Categoriile de piese reprezentate în cadrul descoperirilor funerare starceviene nu sunt numeroase - vase ceramice, unelte, podoabe etc. (*fig. 9. c*). Aceste obiecte reflectă relațiile dintre cei decedați cu cei rămași în viață, exprimate într-o formă materială. Obiectele respective pot avea anumite conotații (sociale, familiale, economice, spirituale, simbolice, emoțional-afective), a căror deslușire completă nu este posibilă, de cele mai multe ori semnificația acestora fiind doar presupusă. Rolul principal în selectarea și atribuirea obiectelor ce urmau a fi depuse în morminte, alături de cei decedați, îl jucau cei rămași în viață (rude, participanți la ceremonia funerară, conducătorii religioși etc.). Aceștia, prin asumarea socială a morții, construiesc, mențin și perpetuează concepțiile escatologice și practicile funerare specifice comunităților respective, definind și dezvoltând relațiile simbolice dintre cei morți și cei rămași în viață.

Interesant dar și caracteristic pentru această cultură este obiceiul depunerii de fragmente ceramice sub și pe corpul defunctului. În acest stadiu al cercetării, această practică ridică probabil cele mai mari probleme de interpretare. Acest obicei reprezenta un procedeu funerar, ce avea probabil legătură cu persoana defunctului, cu relația dintre acesta și cei rămași în viață (rude, prieteni, membrii comunității, participanți la ceremonia funerară) și, de ce nu, să reprezinte finalitatea unui alt ritual legat de ceremonia de înmormântare, care implica spargerea unor vase ceramice și depunerea fragmentelor sub și deasupra defunctului.

Pe baza datelor disponibile, nu s-a putut observa prezența unor indivizi cu statut social deosebit în cadrul comunităților culturii Starčevo-Criș. Obiectele de inventar funerar indică existența

⁴⁰⁰ Saxe 1970, p.6; Rothschild 1979, p.661; King 2004, p.215-216.

⁴⁰¹ Brück 2004, p.311-313.

⁴⁰² Brück 2004, p.313.

⁴⁰³ Ucko 1969, p.265.

⁴⁰⁴ Lips 1958, p.531.

⁴⁰⁵ Andrieș 1967, p.148; Gamble et al. 2001, p.191.

⁴⁰⁶ Cressman 1933, p.127.

⁴⁰⁷ Garber 1934, p.207, 213.

⁴⁰⁸ Lips 1958, p.529.

unei anumite „sobrietăți” în exprimarea poziției sociale a indivizilor din cadrul grupului. În schimb, existau probabil unele *diferențieri orizontale*. Aparent, indivizii adulți din cadrul societății au beneficiat de o atenție sporită din partea comunității, comparativ cu reprezentanții categoriei *Infans* (fig. 11. b). Totuși existau morminte de copii care conțineau inventar funerar similar sau mai consistent decât cel al mormintelor de adulți. Cauzele acestor discrepanțe pot fi numeroase și variate (crențele religioase, tradițiile comunității, poziția socială, moștenirea unor drepturi, exprimarea simbolică din cadrul practicilor funerare, concepțiile escatologice, impactul emoțional al decesului unor indivizi etc.). Deocamdată, nu putem stabili cu exactitate care dintre factorii probabili determina alegerea anumitor obiecte și asocierea acestora unor indivizi de vârste variate.

În altă ordine de idei, din cauza numărului mic de obiecte de inventar și ca urmare a obiceiului înmormântărilor în gropi menajere, a fost lansată și ipoteza conform căreia mormintele în discuție nu ar aparține populației Starčevo-Criș, ci ar fi a celor uciși de aceștia, iar mormintele adevăraților reprezentanți ar trebui căutate în afara așezărilor⁴⁰⁹. Însă, examinarea atentă a complexelor funerare indică grija față de morți și existența unor tratamente funerare specifice, ceea ce pare să infirme această teorie. Totuși, nu trebuie să excludem posibilitatea existenței unor necropole aparținând neoliticului timpuriu, necunoscute încă datorită, probabil, proceselor de eroziune/acumulare sau curențelor de cercetare⁴¹⁰. De asemenea, atragem atenția și asupra faptului că, indivizii îngropați în perimetrul așezărilor nu reprezintă dimensiunea reală a populației Starčevo-Criș. Practica îngropării celor decedați în perimetrul așezării reprezintă, probabil, o excepție de la practica funerară normală sau, mai bine zis, o abatere de la obiceiul funerar de masă⁴¹¹. În aceste condiții, nu trebuie să excludem ipoteza existenței unor cimitire aparținând reprezentanților acestei culturi.

Dincolo de aceste discuții, problema inventarului funerar din mormintele atribuite culturii Starčevo-Criș reprezintă o tematică delicată, identificarea tuturor aspectelor și conotațiilor acestora fiind dificilă în actualul stadiu al cercetărilor. De asemenea, nu trebuie ignorat caracterul intrinsec al exprimării simbolice din cadrul practicilor funerare, de cele mai multe ori semnificația acestora fiind doar presupusă⁴¹². „*The study of variations in grave good provision is thus a difficult jigsaw puzzle with many pieces missing*”⁴¹³.

Demersul nostru a fost acela de a ordona și interpreta, pe cât posibil exhaustiv, pe baza datelor pe care le-am avut la dispoziție, obiectele de inventar din mormintele culturii Starčevo-Criș și de a prezenta noi puncte de vedere *vis-à-vis* de această problematică. Fără îndoială, acesta reprezintă doar un stadiu al cercetării care nu poate rezolva toate problemele ridicate de aceste descoperiri. În aceste condiții, unele observații realizate pe parcursul acestor pagini au doar valoare de ipoteză de lucru.

Mulțumiri

Acest studiu nu ar fi fost posibil fără informațiile, unele inedite încă, legate de unele complexe funerare incluse în analiza noastră. Pentru aceste date, puse cu amabilitate la dispoziția noastră, dorim să mulțumim d-lor Ciprian Astaloș și Cristian Virag (Muzeul Județean Satu Mare). De asemenea, vrem să mulțumim colegului Andrei Soficar (Institutul de Antropologie „Francisc Rainer” București) care ne-a oferit datele antropologice privind scheletul de la Grădinile. Și nu în ultimul rând mulțumim colegilor Tibor Paluch (Móra Ferenc Museum, Szeged), Pavel Mirea (Muzeul Județean Teleorman), Cristian Ștefan (Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” București), care ne-au sprijinit în demersul nostru cu articole, studii, sugestii, idei, informații și recomandări.

Bibliografie

- Alekshin 1983: V. A. Alekshin, *Burial Customs as an Archaeological Source*. In: *Current Anthropology*, 24 (2), 1983, p. 137-149.
- Andrieș 1967: M. G. Andrieș, *Indienii din Mato Grosso*. București, 1967.

⁴⁰⁹ Raczyk 1982, p.5; Paluch 2004, p.40.

⁴¹⁰ Antunović 1990, p.39; Bojadjev 2001, p. 22.

⁴¹¹ Bojadjev 2001, p.16-17.

⁴¹² Chicideanu 2003, p.75.

⁴¹³ Parker Pearson 2001, p.11.

- Anghelinu 2006: M. Anghelinu, *Spațiul teoretic al pluridisciplinarității în arheologia preistorică din România*. In: D. Popovici – M. Anghelinu (ed), *Cercetarea Arheologică Pluridisciplinară în România. Trecut, Prezent, Perspective*, Târgoviște, 2006, p. 16-24.
- Antunović 1990: M. Antunović, *Anthropological and Archaeological Survey Concerning Mortuary Practices in the Central Area of Balkan Peninsula During the Early and Middle Neolithic*. In: D. Cahen – M. Otte (ed) *Rubané et Cardial. Actes du Colloque de Liège, novembre 1988*, E.R.A.U.L., Liège, 1990, p. 39–50.
- Astaloș – Virag 2007: C. Astaloș – C. Virag, *Descoperiri funerare neolitice din județul Satu Mare*. In: *Satu Mare. Studii și Comunicări XXII (I)*, 2007, (în prezentul volum).
- Bailey 2000a: D. W. Bailey, *Balkan Prehistory. Exclusion, Incorporation and Identity*. London & New York, 2000
- Bailey 2000b: D. W. Bailey, *The archaeology of burial mounds. Theory and interpretation*. In: V. Lungu (ed), *Pratiques funéraires dans l'Europe des XIIIe–IVe s. av. J.-C.*, Actes du IIIe Colloque International d'Archéologie Funéraire, no. 2, Tulcea, 2000, p. 23-28.
- Bartel 1982: B. Bartel, *A Historical Review of Ethnological and Archaeological Analyses of Mortuary Practice*. In: *Journal of Anthropological Archaeology*, 1, 1982, p. 32-58.
- Bartel 1983: B. Bartel, *Comments to V. A. Alekshin: Burial Customs as an Archaeological Source*. In: *Current Anthropology*, 24 (2), 1983, p.145-146.
- Báčvarov 2003: K. Báčvarov, *Neolitni Pogrebalni Obredi*, Sofia, 2003.
- Báčvarov 2004: K. Báčvarov, *The Birth-Giving Pot: Neolithic Jar Burials in Southeast Europe*. In: V. Nikolov – K. Báčvarov – P. Kalchev (eds), *Prehistoric Thrace. Proceedings of the International Symposium in Stara Zagora*, 30.09 - 04.10.2003, Sofia - Stara Zagora, 2004, p. 151-160.
- Báčvarov 2005: K. Báčvarov, *Where Do Children Belong? Neolithic Burials in Western Bulgaria*. In: H. Todorova – M. Stefanovich (eds.) *The Struma/Strymon River Valley in Prehistory. In the steps of James Harvey Gaul*, vol. 2, Blagoevgrad, 2005, p. 149-156.
- Benac 1973: A Benac, *Obre I. A neolithic settlement of the Starčevo-Impresso and Kakanj cultures at Raskriće*. In: *Wissenschaftliche Mitteilungen des Bosnisch-Herzegowinischen Landesmuseums*, III (A), 1973, p. 327-430.
- Binford 1962: L. R. Binford, *Archaeology as Anthropology*. In: *American Antiquity*, 28 (2), 1962, p. 217-225.
- Binford 1972: L. R. Binford, *An Archaeological Perspective*, New York and London, 1972.
- Blaj – Grigorescu 1985: V. Blaj, E. Grigorescu, *Zona etnografică Făget*, București, 1985.
- Bloch 1999: M. Bloch, *Marxism și Antropologie*. In: Bonte, P., Izard, M. (coordonatori) *Dicționar de Etnologie și Antropologie*, Iași, 1999, p.410-413.
- Bognár-Kutzián 1963: I. Bognár-Kutzián, *The Early Copper Age Cemetery of Tiszapolgár-Basatanya*, Budapest, 1963.
- Bognár-Kutzián 1977: I. Bognár-Kutzián, *Ausgrabung in Szakmár-Kisülés im Jahre 1975*. In: *Mitteilungen Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften*, 7, 1977, p. 13-17.
- Bojadjiev 2001: J. Bojadjiev, *Pogresalnata practica intra muros prez neolita i chalcolita v bilgarskite zemi: obicai ili izklenie*. In: *Arheologia*, XLII (3-4), 2001, p. 16-24.
- Borić 1996: D. Borić, *Social dimension of mortuary practices in the neolithic: a case study*. In: *Starinar N.S.*, XLVII, 1996, p. 67-83.
- Braun 1981: D. P. Braun, *A Critique of Some Recent North American Mortuary Studies*. In: *American Antiquity*, 46 (2), 1981, p. 398-416.
- Brown 1981: J. A. Brown, *The search for rank in prehistoric burials*. In: R. Chapman – I. Kinnes – K. Randsborg (eds.), *The Archaeology of Death*. Cambridge, 1981, p. 25-38.
- Brück 2004: J. Brück, *Material Metaphors. The relational construction of identity in Early Bronze Age burials in Ireland and Britain*. In: *Journal of Social Archaeology*, 4 (3), 2004, p. 307–333.
- Cannon 1989: A. Cannon, *The Historical Dimension in Mortuary Expressions of Status and Sentiment*. In: *Current Anthropology*, 30 (4), 1989, p.437-458.
- Chapman 1983: J. Chapman, *Meaning and Illusion in the Study of Burial in Balkan Prehistory*. In: A. Poulter (ed.), *Ancient Bulgaria*, vol. I, Nottingham, 1983, p.1-42.
- Chapman 1994: J. Chapman, *Social Power in the Early Farming Communities of Eastern Hungary-Perspectives from the Upper Tisza Region*. In: A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve, XXXVI, 1994, p.79-90.

- Chapman 2000a: J. Chapman, *Fragmentation in Archaeology. People, Places and Broken Objects in the Prehistory of South Eastern Europe*, London, 2000.
- Chapman 2000b: J. Chapman, *Tension at funerals. Social practices and the subversion of community structure in later Hungarian prehistory*. In: M. A. Dobres - J. E. Robb (eds.), *Agency in Archaeology*, London, 2000, p.169-195.
- Chapman 2003: R. Chapman, *Death, Society and Archaeology: The Social Dimensions of Mortuary Practices*. In: *Mortality*, 8 (3), 2003, p.305-312
- Chicideanu 2003: I. M. Chicideanu, *Câteva remarci asupra studiului descoperirilor mortuare*. In: D. M. Istrate - A. Istrate - C. Gaiu (coordonatori), *In memoriam Radu Popa. Temeiuri ale civilizației românești în contextul european*, Bistrița-Năsăud, 2003, p.65-76.
- Childe 1945: V. G. Childe, *Directional Changes in Funerary Practices during 50.000 years*. In: *Man*, 45, 1945, p.13-19.
- Clottes 1982: J. Clottes, *Le mobilier dans sépultures néolithiques et chalcolithiques*. In: *Les Dossiers Histoire et Archéologie*, 66, 1982, p.68-75.
- Comșa - Nanasi 1971: E. Comșa, Z. Nanasi, *Mormântul neolitic descoperit la Săcueni*. In: *Studii și Cercetări de Istorie Veche XXII* (4), 1971, p.633-636.
- Comșa 1995: E. Comșa, *Morminte ale purtătorilor culturii Starčevo-Criș descoperite în Moldova*. In: *Acta Musei Napocensis*, 32 (I), 1995, p.245-256.
- Creel 1989: D. A. Creel, *Primary Cremation at the NAN Ranch Ruin, with Comparative Data on Other Cremation in the Mibres Area, New Mexico*. In: *Journal of Field Archaeology*, 16 (3), 1989, p.309-329
- Cressman 1933: L. S. Cressman, *Aboriginal Burials in Southwestern Oregon*. In: *American Anthropologist N.S.*, 35 (1), 1933, p.116-130.
- Crubézy 2000: É. Crubézy, *L'étude es sépultures ou u mone es morts au mone es vivants. Anthropologie, archéologie funéraire et anthropologie e terrainogie funéraire*. In: É. Crubézy (ed.), *L'Archéologie funéraire*, Paris, 2000, p.8-54.
- Crooke 1899: W. Crooke, *Primitive Rites of Disposal of the Dead, with Special Reference to India*. In: *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, 29(3/4), 1899, p.271-294.
- D'Agostino - Schnapp 1982: B. D'Agostino, A. Schnapp, *Les morts entre l'objet et l'imaginaire*. In: G. Gnoli, - J.-P. Vernant (dir.), *La mort, les morts dans les sociétés anciennes*, Paris, 1982, p.17-25.
- David 1995: N. David, *Mortuary Practices, Ideology and Society in the Central Mandara Highlands, North Cameroon*. In: C. Baroin - D. Barreteau - C. Von Graffenried (eds.), *Mort et rites funéraires dans le bassin du lac Tchad*. Actes du Colloque Mega-Tchad, Colloques et Séminaires, Bondy (FRA), 1990/09/12-14, Editions de l'Orstom, 1995, p.75-101.
- Dragoman 2006: Al. Dragoman, *Texte, discursuri și ideologie în cercetarea (e)neoliticului din România*. In: *Studii de Preistorie*, 3, 2006, p.131-148.
- Dumitrașcu-Stanciu et. al. 1998, S. Dumitrașcu-Stanciu, S. Dumitrașcu, I. Crișan, *Sănnicolau Român, com. Cefa, punct Bereac*. In: *Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 1998*. <http://www.cimec.ro/scripts/arh/cronica/detalii.asp?k=1698> [accessed 09.03.2007].
- Dumitrescu 1954: H. Dumitrescu, *O descoperire în legătură cu ritul de înmormântare în cuprinsul culturii ceramicii pictate Cucuteni-Tripolie*. In: *Studii și Cercetări de Istorie Veche*, V (3-4), 1954, p.399-429.
- Dumitrescu 1958: H. Dumitrescu, *Deux nouvelles tombes cucuténiennes à rite magique découvertes à Traian*. In: *Dacia N.S.*, II, 1958, p.407-423.
- Dumond 1974: D. E. Dumond, *Some Uses of R-Mode Analysis in Archaeology*. In: *American Antiquity*, 39 (2), 1974, p.253-270.
- Dyson 1993: S. L. Dyson, *From New Age Archaeology: Archaeological Theory and Classical Archaeology - A 1990's Perspective*. In: *American Journal of Archaeology*, 97 (2), 1993, p. 195-206.
- Ecsedy 1978: I. Ecsedy, *Excavations at Lánycsók in 1976 (Preliminary Report)*. In: *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, 22 (1977), 1978, p.119-135.
- Enache - Pleșa 1982: Ș. Enache, T. Pleșa, *Zona etnografică Dolj*, București, 1982.
- Fowler 2004: K. D. Fowler, *Neolithic Mortuary Practices in Greece*, BAR International Series 1210, Oxford, 2004.
- Fox 1996: S. J. Fox, *Mortuary Practices on Children*. Master Dissertation. Department of Anthropology, University of Nevada, Las Vegas, 1996.

- Friedman - Rowlands 2006: J. Friedman, M. Rowlands, Materialism Maxim and Archaeology. In: C. Renfrew, P. Bahn (eds.) *Archaeology. The key Concepts*, London, 2006, p.163-171.
- Galović 1967: R. Galović, *Sabranjivanje u starčevačkoj kulturi*. In: *Starinar* N.S., XVIII, 1967, p.168-174.
- Gamble et al. 2001: L. H. Gamble, P. L. Walker, G. S. Russell, *An Integrative Approach to Mortuary Analysis: Social and Symbolic Dimensions of Chumash Burial Practices*. In: *American Antiquity*, 66 (2), 2001, p.185-212.
- Garber 1934: C. M. Garber, *Some Mortuary Customs of the Western Alaska Eskimos*. In: *The Scientific Monthly*, 39 (3), 1934, p.203-220.
- Gimbutas 1972: M. Gimbutas, *Excavation at Anzā, Macedonia*. In: *Archaeology*, 25 (2), 1972, p.112-123.
- Grigorescu 1980: D. I. Grigorescu, *Înainte de apariția omului*, București, 1980.
- Goia 1982: I. A. Goia, *Zona etnografică Meseș*, București, 1982.
- Haită 2003: C. Haită, *Sedimentologia și micromorfologia. Aplicații în arheologie*. Târgoviște, 2003
- Hijara 1978: I. Hijara, *Three new grave at Arpachiyah*. In: *World Archaeology*, 10 (2), 1978, p.125-134.
- Hodder 1995: I. Hodder, *Theory and Practice in Archaeology*. London, 1995.
- Hodder 1999: I. Hodder, *The Archaeological Process. An Introduction*, Oxford, 1999.
- Hodder 2006: I. Hodder, *Post-Processual and Interpretive Archaeology*. In: C. Renfrew, P. Bahn (eds.) *Archaeology. The key Concepts*, London, 2006, p.207-212.
- Iaru 1967: G. Iaru, *Băstinașii Australiei*, București, 1967.
- Jeunesse 1997: C. Jeunesse, *Pratiques funéraires au néolithique ancien. Sépultures et nécropoles des sociétés danubiennes (5500/-4900 av.J.-C.)*, Paris, 1997.
- Jones 2005: A. Jones, *Lives in fragments? Personhood and the European Neolithic*. In: *Journal of Social Archaeology*, 5 (2), 2005, p.193-224
- Kalicz 1978: N. Kalicz, *Früh- und Spätneolithische Funde in der Gemarkung des Ortes Lánycsók (Vorbericht)*. In: *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, 22 (1977), 1978, p.137-156.
- Kalicz - Raczky 1978: N. Kalicz, P. Raczky, *Szolnok-Szanda-Tenyősziget-Dersi*. In: *Archaeologiai Értesítő*, 105, 1978, p.274.
- Karmanski 1988: S. Karmanski, Donja Branjevina. In: D. Srejić (ed.), *The Neolithic of Serbia*, Beograd, 1988, p.75-76.
- King 2004: J. M. King, *Grave-goods as gifts in Early Saxon burials (ca. AD 450-600)*. In: *Journal of Social Archaeology*, 4(2), 2004, p.214-238.
- Kohl 1983: P. L. Kohl, *Comments to V. A Aleksšin: Burial Customs as an Archaeological Source*. In: *Current Anthropology*, 24 (2), 1983, p.146-147.
- Kroeber 1927: A. L. Kroeber, *Disposal of the Dead*. In: *American Anthropologist* N.S., 29 (3), 1927, p.308-315.
- Larina 1994: O. Larina, *Neoliticul pe teritoriul republicii Moldova*. In: *Thraco-Dacica*, XV (1-2), 1994, p.41-66.
- Lazarovici 1977: Gh. Lazarovici, *Gornea - Preistorie*, Cluj-Napoca, 1977.
- Lazarovici - Maxim 1995: Gh. Lazarovici, Z. Maxim, *Gura Baciului. Monografie arheologică*, Cluj-Napoca, 1995.
- Leković 1988a: V. Leković, *Šašinci*. In: D. Srejić (ed.), *The Neolithic of Serbia*, Beograd, 1988, p.94-95.
- Leković 1988b: V. Leković, *Zlatara Ruma*. In: D. Srejić (ed.), *The Neolithic of Serbia*, Beograd, 1988, p.108-109.
- Lévi-Strauss 1978: C. Lévi-Strauss, *Antropologia Structurală*, București, 1978.
- Lichter 2001: C. Lichter, *Untersuchungen zu den Bauten des südosteuropäischen Neolithikums und Chalkolithikums*, Mainz, 2001.
- Lichter 2003: C. Lichter, *Continuity and Change in Burial Custom: Examples from the Carpathian Basin*. In L. Nikolova (ed.), *Early symbolic Systems for Communication in Southeast Europe*, BAR International Series 1139, London, 2003, p.135-152.
- Lipták 1975: P. Lipták, *Neolitikus Csontvázmáradványok Deszék Mellett*. In: *A Morá Ferenc Múzeum Évkönyve*, I (1974-1975), 1975, p.311-315.
- Luca - Dragomir 1985: S. A. Luca, I. Dragomir, *Despre o nouă descoperire arheologică de la Gornea - Locurile Lungi*. In: *Banatica*, 8, 1985, p.73-77.
- Lull 2000: V. Lull, *Death and Society: A Marxist Approach*. In: *Antiquity*, 74, 2000, p.576-580.
- Luquet 1930: G. H. Luquet, *The Art and Religion of Fossil Man*, London, 1930.
- MacDonald 2001: D. H. MacDonald, *Grief and burial in the American Southwest: The role of evolutionary theory in the interpretation of mortuary remains*. In: *American Antiquity*, 66 (4), 2001, p.704-714.

- Makkay, J. 1992. *Excavations at the Körös culture settlement of Endröd - Öregszőlők*. In: S. Bökönyi (ed.), *Cultural and Landscape Changes in South-East Hungary I, Reports on the Gyomaendröd Project*, Archaeolingua, Budapest, 1992, p.121-194.
- Malinowski 1983: T. Malinowski, *More on Burial Custom as an Archaeological Source*. In: *Current Anthropology*, 24 (4), 1983, p.525-526.
- Malinowski 1993: B. Malinowski, *Magie, știință și religie*, Iași, 1993.
- Manly 1996: B. F. J. Manly, *The Statistical Analysis of Artefacts in Graves: Presence and Absence Data*. In: *Journal of Archaeological Science*, 23, 1996, p.473-484.
- Mantu 1991: C. M. Mantu, *The Starčevo-Criș Settlement from Poieniști (Vaslui Country)*. In: *Banatica*, 11, 1991, p.173-183.
- Mantu et al. 1992: C. M. Mantu, A. Mantu, I. Scorțanu, *Date în legătură cu așezarea Starčevo-Criș de la Poieniști, județul Vaslui*. In: *Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie*, XLIII (2), 1992, p.149-177.
- Marković - Minichreiter 2003: Z. Marković, K. Minichreiter, *Investigation of prehistoric sites in Croatia from 1999 to 2002*. In: D. V. Grammenos (ed.), *Recent Research in Prehistory of the Balkans*, Thessaloniki, 2003, p.129-175.
- Mauss 1997: M. Mauss, *Eseu despre dar*, Iași, 1997.
- McHugh 1999: F. McHugh, *Theoretical and Quantitative Approaches to the Study of Mortuary Practices*, BAR International Series 785, Oxford, 1999.
- Mikić 1988: Ž. Mikić, *Anthropological Remains from Neolithic Sites in Serbia*. In: D. Srejić (ed.), *The Neolithic of Serbia*, Beograd, 1988, p.20-23.
- Minichreiter 1999: K. Minichreiter, *Ranoneolitički ukopi i pogrebni običaji u naseljima starčevačkog kulturnog kompleksa*. In: *Prilozi Instituta za Arheologiju u Zagrebu*, 15-16 (1998.-1999), 1999, p.5-20.
- Minichreiter 2001: K. Minichreiter, *The architecture of Early and Middle Neolithic settlements of the Starčevo culture in Northern Croatia*. In: *Documenta Praehistorica*, XXVIII, 2001, p.199-214.
- Moore 1904: C. B. Moore, *Aboriginal Urn-Burial in the United States*. In: *American Anthropologist N.S.*, 6 (5), 1904, p.660-669.
- Necrasov 1965a: O. Necrasov, *Studiul osemintelor umane și al resturilor de paleofaună, descoperite în mormântul neolitic de la Cluj-„Gura Baciului”, datând din cultura Criș*. In: *Apulum*, V, 1965, p.19-34.
- Necrasov 1965b: O. Necrasov, *Date antropologice noi asupra populației culturii neolitice Starčevo-Criș*. In: *Studii și Cercetări de Antropologie*, II (1), 1965, p.9-17.
- Necrasov - Antoniu 1979: O. Necrasov, S. Antoniu, *Contribuții la studiul antropologic al populațiilor vechi care au trăit în zona orașului Bârlad*. In: *Acta Moldaviae Meridionalis*, I, 1979, p.19-37.
- I. Nestor et al. 1951: I. Nestor, Al. Alexandrescu, E. Comșa, E. Zaharia-Petrescu, V. Zirra, *Săpăturile de pe Valea Jijiei (Iași-Botoșani-Doroboi)*. In: *Studii și Cercetări de Istorie Veche*, II (1), 1951, p.15-76.
- Nestor 1957: I. Nestor, *Raport despre sondajuele de la Leț-Várhegy*. In: *Materiale și Cercetări de Arheologie*, III, 1957, p.59-62.
- Nica 1981: M. Nica, *Grădinile, o nouă așezare a neoliticului timpuriu în sud-estul Olteniei*. In: *Arhivele Olteniei N.S.*, I, 1981, p.27-39.
- Nicolăescu-Plopșor - Wolski 1975: N. Nicolăescu-Plopșor, W. Wolski, *Elemente de demografie și ritual funerar la populațiile vechi din România*, București, 1975.
- Oates 1978: J. Oates, *Religion and ritual in sixth-millennium B.C. Mesopotamia*. In: *World Archaeology*, 10 (2), 1978, p.117-124.
- Oravecz 1997: H. Oravecz, *Déványa-Barcói kishalom a Körös kultúra fiatalabb (Protovinča) szakaszának telepe és temetkezése*. In: *Communicationes Archaeologicae Hungariae*, 1997, p.5-25.
- Oravecz 2003: H. Oravecz, *Neolithic Burials in the Tisza Region*. In: Z. Visy (ed.), *Hungarian Archaeology at the Turn of the Millennium*, Budapest, 2003, p.108-110.
- O'Shea 1981: J. O'Shea, *Social Configuration and the Archaeological Study of Mortuary Practices: A Case Study*. In: R. Chapman - I. Kinnes - K. Randsborg (Eds.), *The Archaeology of Death*. Cambridge, 1981, p.39-52.
- O'Shea 1984: J. O'Shea, *Mortuary Variability: An Archaeological Investigation*. New York, 1984.
- Paluch 2004: T. Paluch, *A Körös-Starčevo kultúra temetkezései*. In: *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve*, XLVI, 2004, p.23-51.
- Păunescu 1996: Al. Păunescu, *Locuirea mezolitică tip Schela Cladovei*. In: H. Hauptmann - P. Roman (ed.), *Ostrovul Corbului I (1)*, București, 1996, p.115-214.

- Peebles - Kus 1977: C. S. Peebles, S. M. Kus, *Some Archaeological Correlates of Ranked Societies*. In: *American Antiquity*, 42 (3), 1977, p.421-448.
- Popușoi 1980: E. Popușoi, *Săpăturile arheologice de la Trestiana, com. Grivița, jud. Vaslui*. In: *Cercetări Istorice S.N.*, XI, 1980, p.105-134.
- Popușoi 1992: E. Popușoi, *Morminte neolitice de tip Starčevo-Criș la Trestiana, com. Grivița, jud. Vaslui*. In: *Carpica*, XXIII (2), 1992, p.27-50.
- Popușoi 2005: E. Popușoi, *Trestiana. Monografie Arheologică*, Bârlad, 2005.
- Radcliffe-Brown 2000: A. R. Radcliffe-Brown, *Structură și funcție în societatea primitivă*, Iași, 2000.
- Radovanović 2000: I. Radovanović, *Houses and Burials at Lepenski Vir*. In: *European Journal of Archaeology*, 3 (3), 2000, p.330-349
- Reinhold 2003: S. Reinhold, *Traditions in Transition: Some Thoughts on Late Bronze Age and Early Iron Age Burial Costumes from the Northern Caucasus*. In: *European Journal of Archaeology*, 6 (1), 2003, p.25-54.
- Ronen 2003: A. Ronen, *Grinding Tools as Grave Goods*. In: E. Derwich (dir.), *Préhistoire des pratiques mortuaires. Paléolithique – Mésolithique – Néolithique*, Actes du Symposium International de Leuven (12-16 septembre 1999), 2003, p.63-68.
- Rothschild 1979: N. A. Rothschild, *Mortuary Behavior and Social Organization at Indian Knoll and Dickson Mounds*. In: *American Antiquity*, 44 (4), 1979, p.658-675.
- Ružić - Pavlović 1988: M. Ružić, N. Pavlović, *Neolithic sites in Serbia explored and published in the period 1948-1988*. In: D. Srejović (ed.), *The Neolithic of Serbia. Archaeological Research 1948-1988*, Beograd, 1988, p.51-68.
- Sabloff 2006: J. Sabloff, *Processual Archaeology*. In: C. Renfrew, P. Bahn (eds.) *Archaeology. The key Concepts*, London, 2006, p.212-217.
- Saxe 1970: A. A. Saxe, *Social Dimensions of Mortuary Practices*. Ph.D. Thesis, University of Michigan, 1970.
- Schiffer 1988: M. B. Schiffer, *The Structure of Archaeological Theory*. In: *American Antiquity*, 53 (3), 1988, p.416-485.
- Schiffer 1996: M. B. Schiffer, *Some Relationships between Behavioral and Evolutionary Archaeologies*. In: *American Antiquity*, 61 (4), 1996, p. 643-662.
- Scott 1999: E. Scott, *The Archaeology of Infancy and Infant Death*. BAR International Series 819, Oxford, 1999.
- Sempowski 1986: M. L. Sempowski, *Differential Mortuary Treatment of Seneca Women: Some Inferences*. In: *Archaeology of Eastern North America*, 14, 1986, p.35-44.
- Shanks - Tilley 1987: M. Shanks, C. Tilley, *Re-Constructing Archaeology. Theory and Practice*, London and New York, 1987.
- Shanks - Tilley 1988: M. Shanks, C. Tilley, *Social Theory and Archaeology*, second edition, London, 1988.
- Sîrbu 2003: V. Sîrbu, *Arheologia Funerară și Sacrificiile: o terminologie unitară*. Brăila, 2003.
- Stalio 1986: B. Stalio, *Le site préhistorique Ajmana à Mala Vrbica*. In: *Cahiers des Portes de Fer*, III, 1986, p.27-50.
- Stanciu 2000: S. Stanciu, *Mormântul neo-eneolitic cu mărgel de alabastru descoperit la Sănnicolau Român*. In: *Analele Universității din Oradea. Istorie-Arheologie*, X, 2000, p.31-41.
- Stanković 1986: S. Stanković, *Embouchere du ruisseau Kamenički Potok – Site du groupe Starčevo*. In: *Cahiers des Portes de Fer*, III, 1986, p.467-471.
- Sterner 1995: J. Sterner, *Life and Death in the Mandara Ceramics*. In: C. Baroin - D. Barreteau - C. Von Graffenried (eds.), *Mort et rites funéraires dans le bassin du lac Tchad*. Actes du Colloque Mega-Tchad, Colloques et Séminaires, Bondy (FRA), 1990/09/12-14, Editions de l'Orstom, 1995, p.63-74.
- Székely 1970: Z. Székely, *Săpăturile executate de Muzeul din Sf. Gheorghe (1959-1966)*. In: *Materiale și Cercetări de Arheologie*, IX, 1970, p.297-315.
- Taborin 1982: Y. Taborin, *La parure des morts*. In: *Les Dossiers Histoire et Archéologie*, 66, 1982, p.42-51.
- Tainter 1975: J. A. Tainter, *Social Inference and Mortuary Practices: An Experiment in Numerical Classification*. In: *World Archaeology*, 7 (1), 1975, p.1-15.
- Tainter 1978: J. A. Tainter, *Mortuary Practices and the Study of Prehistoric Social System*. In: *Advances in Archaeological Method and Theory*, 1, 1978, p.105-141.

- Thomas 1978: D. H. Thomas, *The Awful Truth about Statistics in Archaeology*. In: *American Antiquity*, 43 (2), 1978, p.231-244.
- Thomas 1999: J. Thomas, *Understanding the Neolithic*, London, 1999.
- Trajković 1988: Č. Trajković, *Topole-Bač*. In: D. Srejšović (ed.), *The Neolithic of Serbia*, Beograd, 1988, p.99-101.
- Trigger 1984: B. Trigger, *Archaeology at the Crossroads: What's New?*. In: *Annual Review of Anthropology*, 13, 1984, p.275-300.
- Trigger 1998: B. Trigger, *Archaeology and Epistemology: Dialoguing across the Darwinian Chasm*. In: *American Journal of Archaeology*, 102 (2), 1998, p.1-34.
- Tringham 1971: R. Tringham, *Hunters, Fishers and Farmers of Eastern Europe: 6000-3000 BC*, London, 1971.
- Trogmayer 1969: O. Trogmayer, *Die Bestattungen der Körös-Gruppe*. In: *A Morá Ferenc Múzeum Évkönyve*, 2, 1969, p.5-15.
- Ucko 1969: P. J. Ucko, *Ethnography and Archaeological Interpretation of Funerary Remains*. In: *World Archaeology*, 1 (2), 1969, p.262-280.
- Ursulescu 1978: N. Ursulescu, *Mormintele Criș de la Suceava – „Platoul Cimitirului”*. Suceava. Anuarul Muzeului Județean, V, 1978, p.81-89.
- Ursulescu 2001: N. Ursulescu, *Neoliticul timpuriu*. In: M. Petrescu-Dimbovița – Al. Vulpe (coordonatori), *Istoria Românilor, vol. I. Moștenirea timpurilor îndepărtate*, București, 2001.
- Van Beek 1995: W. E. A. Van Beek, *A granary in the earth: dynamics of mortuary rituals among the Kapsiki/Higi*. In: C. Baroin - D. Barreteau - C. Von Graffenried (eds.), *Mort et rites funéraires dans le bassin du lac Tchad*. Actes du Colloque Mega-Tchad, Colloques et Séminaires, Bondy (FRA), 1990/09/12-14, Editions de l'Orstom, 1995, p.137-152.
- Van de Velde 1979: P. Van de Velde, *The Social Anthropology of a Neolithic Cemetery in the Netherlands*. In: *Current Anthropology*, 20 (1), 1979, p.37-58.
- Van Genfep 1996: A. Van Gennep, *Riturile de trecere*, Iași, 1996.
- Van Santen 1995: J. C. Van Santen, *We attend but no longer dance. Changes in Mafa funeral practices due to Islamization*. In: C. Baroin - D. Barreteau - C. Von Graffenried (eds.) *Mort et rites funéraires dans le bassin du lac Tchad*. Actes du Colloque Mega-Tchad, Colloques et Séminaires, Bondy (FRA), 1990/09/12-14, Editions de l'Orstom, 1995, p.163-186.
- Vasić 1986: R. Vasić, *Compte-rendu des fouilles du site préhistorique à Velešnica 1981-1982*. In: *Cahiers des Portes de Fer*, III, 1986, p.264-285.
- Vierra - Carlson 1981: R. K. Vierra, D. L. Carlson, *Factor Analysis, Random Data and Patterned Results*. In: *American Antiquity*, 46 (2), 1981, p.272-283.
- Vlassa - Palkó 1965: N. Vlassa, A. Palkó, *Un mormânt de înhumăție aparținând culturii Criș timpurii din Transilvania*. In: *Apulum*, V, 1965, p.13-17.
- Vlassa 1970: N. Vlassa, *Descoperiri arheologice în orașul Cluj*. In: *Materiale și Cercetări de Arheologie*, IX, 1970, p.529-532.
- Vlassa 1972: N. Vlassa, *Cea mai veche fază a complexului cultural Starčevo-Criș în România*. In: *Acta Musei Napocensis*, IX, 1972, p.7-28.
- Vlassa 1976: N. Vlassa, *Neoliticul Transilvaniei. Studii, articole, note*, Cluj-Napoca, 1976.
- White 1992: T. D. White, *Prehistoric Cannibalism at Mancos 5MTUMR – 2346*, New Jersey, 1992.
- Živanović 1986: S. Živanović, *Restes des ossements humains à Velešnica*. In: *Cahiers des Portes de Fer*, III, 1986, p.286-288.
- Živković 2005: M. Živković, *Granice prostiranja i vertikalna stratigrafija arheološkog nalazišta Grad- Starčevo*. In: *Banatica*, 17, 2005, p.29-57.
- Zoffmann 1978: Zs. Zoffmann, *Anthropological Finds in Lánycsók, Hungary, from the Early Neolithic Starčevo Culture*. In: *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, 22 (1977), 1978, p.157-162.
- Zoffmann 1980: Zs. Zoffmann, *Eine übersicht über anthropologische material der Neolithischen und Kupferzeitlichen Kultur im Karpatenbecken*. In: *Alba Regia*, XVIII, 1980, p.9-29.

Explicații figuri

Fig.1. Siturile culturii Starčevo-Criș discutate în text: 1. Suceava, 2. Valea Lupului, 3. Poienesti, 4. Trestiana, 5. Leț – Várhegy, 6. Cernat, 7. Cluj-Napoca, 8. Gura Baciului, 9. Tășnad-Sere, 10. Grădinile, 11. Ostrovul Corbului, 12. Gornea-Locurile Lungi, 13. Gornea-Cărămidărie, 14. Velešnica,

15. Lepenski Vir, 16. Kamenički Potok-Mihajlovac, 17. Tečić, 18. Poljna, 19. Obre I, 20. Vinča, 21. Starčevo-Grad, 22. Šašinci, 23. Zlatara-Ruma, 24. Golokut-Vizić, 25. Vinkovici-Tržnice, 26. Slavonski Brod-Galovo, 27. Pepelana, 28. Lánycsók, 29. Topole-Bač, 30. Szakmár-Kisülés, 31. Vörs-Máriaszonysziget, 32. Szolnok-Szanda, 33. Endrőd-Varnyaipusztá, 34. Endrőd-Lyukashalom, 35. Szarvas-Egyházföld, 36. Szajol-Felsőfölk, 37. Deszk, 38. Mezöberény-Bodzáshalom, 39. Hódmezővásárhely-Kopáncs-Kovács-tanya, 40. Hódmezővásárhely-Kopáncs-Zsoldostanya, 41. Endrőd 119, 42. Vinkovici-Nama, 43. Kozluk, 44. Sânnicolau Român.
- Fig. 2. Trestiana: a. B/M1, b. M6, c. M30, d. M9, e. M18, f. B/M2, g. B/M4, h. M32, i. B/M5 (fără scară); j-n vase reconstituite din M30 (după Popușoi 2005).
- Fig. 3. a. Suceava M3; b. vasul reconstituit din fragmentele descoperite în acest complex funerar (după Ursulescu 1978); c. Poieniști M1; d-e. piese descoperite în M1 - Poieniști (fără scară); f-g. vase reconstituite din fragmentele depuse în asociere cu defunctul (după Mantu 1991).
- Fig. 4. a. Gura Baciului M1 (după Vlása - Palkó 1965); b. cele două fosile de *Echinolampas* descoperite în acest mormânt (după Necrasov 1965a); c. vasul descoperit în M4 de la Cluj-Napoca-*Str. 30 Decembrie* (fără scară) (după Vlása 1970); d. râșnița (cu pisălog) descoperită în M4 de la Gura Baciului (fără scară) (după Vlása 1976), e. Tășnad-*Sere* M3; f-g. lame de obsidian descoperite în M3 - Tășnad-*Sere* (după Astaloș - Virag 2007).
- Fig. 5. Gura Baciului M1: a, c-e, q, r, t-w. fragmente ceramice descoperite în asociere cu defunctul; b, g. vase reconstituite din fragmentele descoperite în acest mormânt; h-p, y. piese litice; s. împungător de os; z. topor de tip *Walzenbeil* (fără scară) (după Vlása - Palkó 1965).
- Fig. 6. a. Tečić M2; b. Tečić M1; c. vasul din M2 - Tečić; d-e. vase descoperite în M1 - Tečić (după Galović 1967); f. Kamenički Potok-Mihajlovac M1 (după Stanković 1986); g. Mărgelele de alabastru din M1 de la Sânnicolau Român (fără scară) (după Stanciu 2000).
- Fig. 7. a. Topole-Bač M1; b. Topole-Bač M2 (după Trajković 1988); c. vasul miniatural descoperit în MB de la Zlatara-Ruma (fără scară) (după Băčvarov 2003); d. vasul din M1 de la Velešnica (după Vasić 1986); e. vasul descoperit în M1 de la Szakmár-Kisülés (fără scară) (după Bognár-Kutzián 1977).
- Fig. 8. a. Gura Baciului M9 (după Lazarovici - Maxim 1995); b. Deszk M1 (după Băčvarov 2003); c. mormintele găsite la Lánycsók (după Ecsedy 1978); d. Obre I M7 (după Benac 1973).
- Fig. 9. a. Raportul dintre mormintele cu inventar funerar și cele fără inventar; b. Distribuția cantitativă a obiectelor de inventar funerar; c. Repartizarea în morminte a diverselor categorii de inventar funerar.
- Fig. 10. a. Modul de dispunere a fragmentelor ceramice în raport cu corpul defuncților; b. Distribuția pe grupe de sex a indivizilor din mormintele cu depunere de fragmente ceramice; c. Repartizarea fragmentelor ceramice din morminte în raport cu grupele de vârstă ale defuncților.
- Fig. 11. a. Distribuția pe grupe de sex a indivizilor din lotul antropologic Starčevo-Criș; b. Repartizarea obiectelor de inventar funerar în raport cu grupele de vârstă ale defuncților; c. Raportul dintre mormintele de femei cu inventar funerar și cele fără inventar; d. Raportul dintre mormintele de bărbați cu inventar funerar și cele fără inventar.

Funerary grave goods from Starčevo-Criș culture graves. A case study
(Abstract)

The present article wants to be an original approach over the funerary grave goods, from Starčevo-Criș graves. There will be analyzed all the Starčevo-Criș graves from Romania, Hungary and Yugoslavia. It would not be included in this analysis the discoveries from the North of Bulgaria (Kremikovci, Ovičaraovo and Tsonevo groups) and Macedonia (Anzabegovo-Vršnik group), as being considered related to Starčevo-Criș culture.

This study has two dimensions: the first one will approach the variety of research directions and the main theoretical currents developed in time, to better underline the theoretical background based on which we will develop an analysis model; the second one will focus over the funerary grave goods from Starčevo-Criș culture. The analysis model will be structured on two segments: I. funerary grave goods and II. Ceramic fragments discovered near the body. For the first segment, we used a complex analysis model, structured on more elements - types of materials represented, the typology of these pieces, their frequency, the quantity and quality of these objects, the type of grave's disposal, their sex and age, related to a symbolist and significant manner of grave goods interpretation. The second segment refers to ceramic fragments located in graves or related to the body that will be analyzed in a manner of quantity and quality, and from a point of view of their disposal related to the grave and body, their sex and age.

In the Starčevo-Criș culture are just 244 graves. The majority of burials were deposited in previously-dug pits or open spaces in the settlement, to one side of the pit or in a slightly deepened grave. In some cases the dead were buried in specific shallow grave-pits among the houses. The dead were always buried in a contracted position lying on their side but without consistent orientation. One of the main characteristics is the rarity of the grave goods discovered. That is why out of the 244 graves discovered by now, 204 had no funerary goods. It represents 84% out of the total number of discoveries. The types of grave goods discovered are very few: pots, flints, bones tools, and ornaments. It reflects the relationship between the dead ones and the ones that are alive, metaphoric speaking.

These objects might have social, family, economic, symbolic, spiritual and emotional connotations. The main role in placing those funerary goods in the grave, belonged to the ones alive (mourners, relatives, leaders etc.). Interesting for this culture is the way the ceramic fragments are disposed: under and over the body. This practice raises a lot of problems, giving the fact that besides representing a connection with the relatives, it is also the end of a ritual habit that involves breaking some pots and dispose them over and under the body.

Besides all these matters, the Starčevo-Criș grave goods are still a sensitive matter, their identification being very hard to achieve. Also we do not have to ignore the intrinsic character of these funeral practices. „The study of variations in grave good provision is thus a difficult jigsaw puzzle with many pieces missing”.

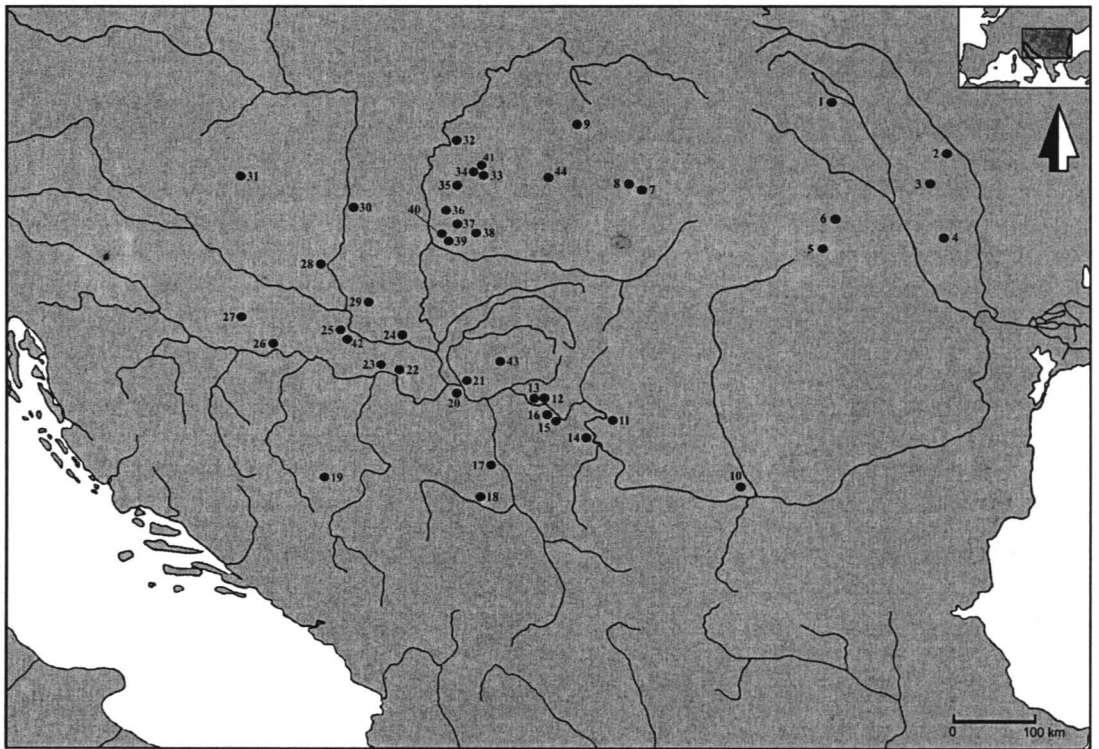

Fig.1.

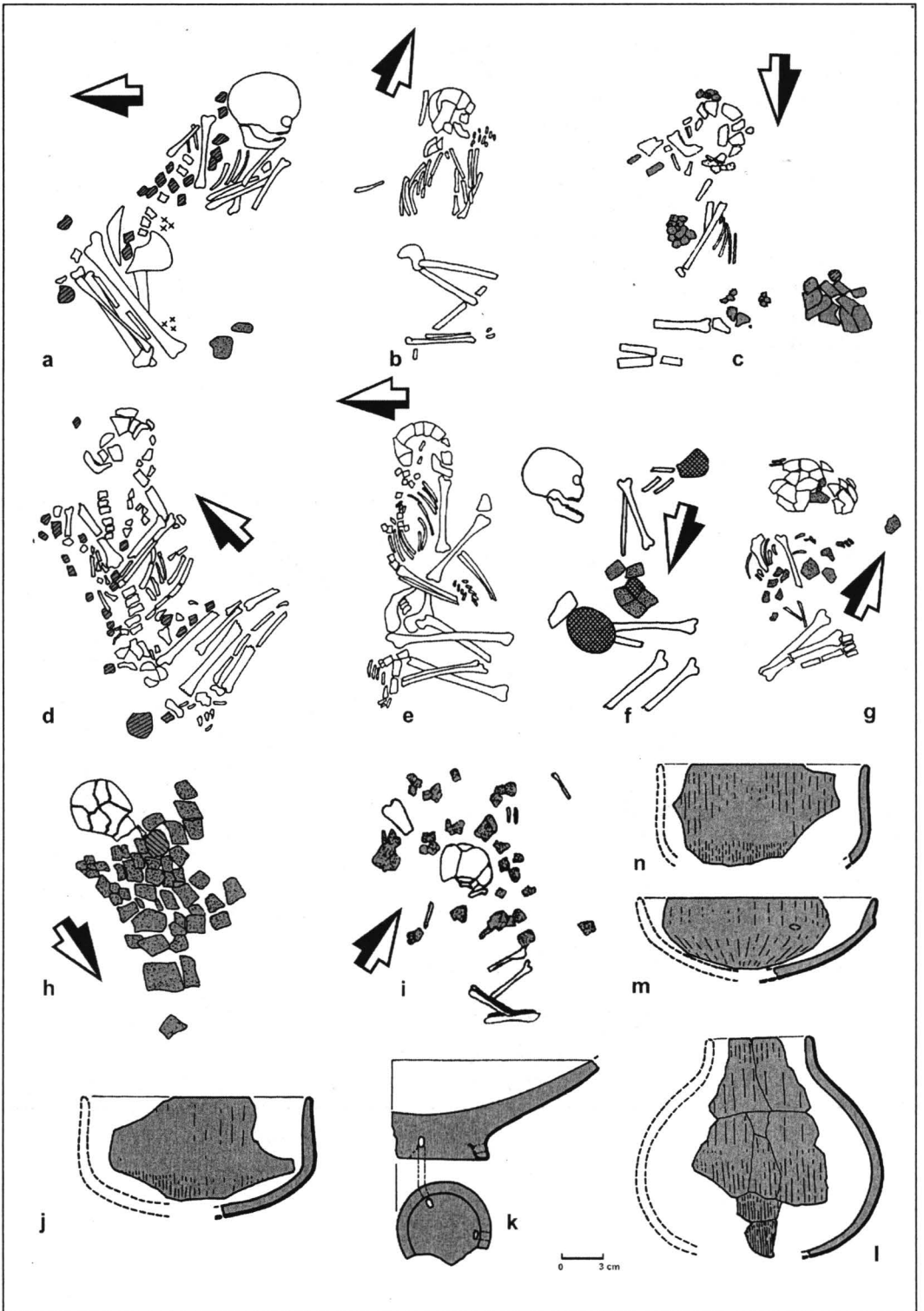

Fig.2.

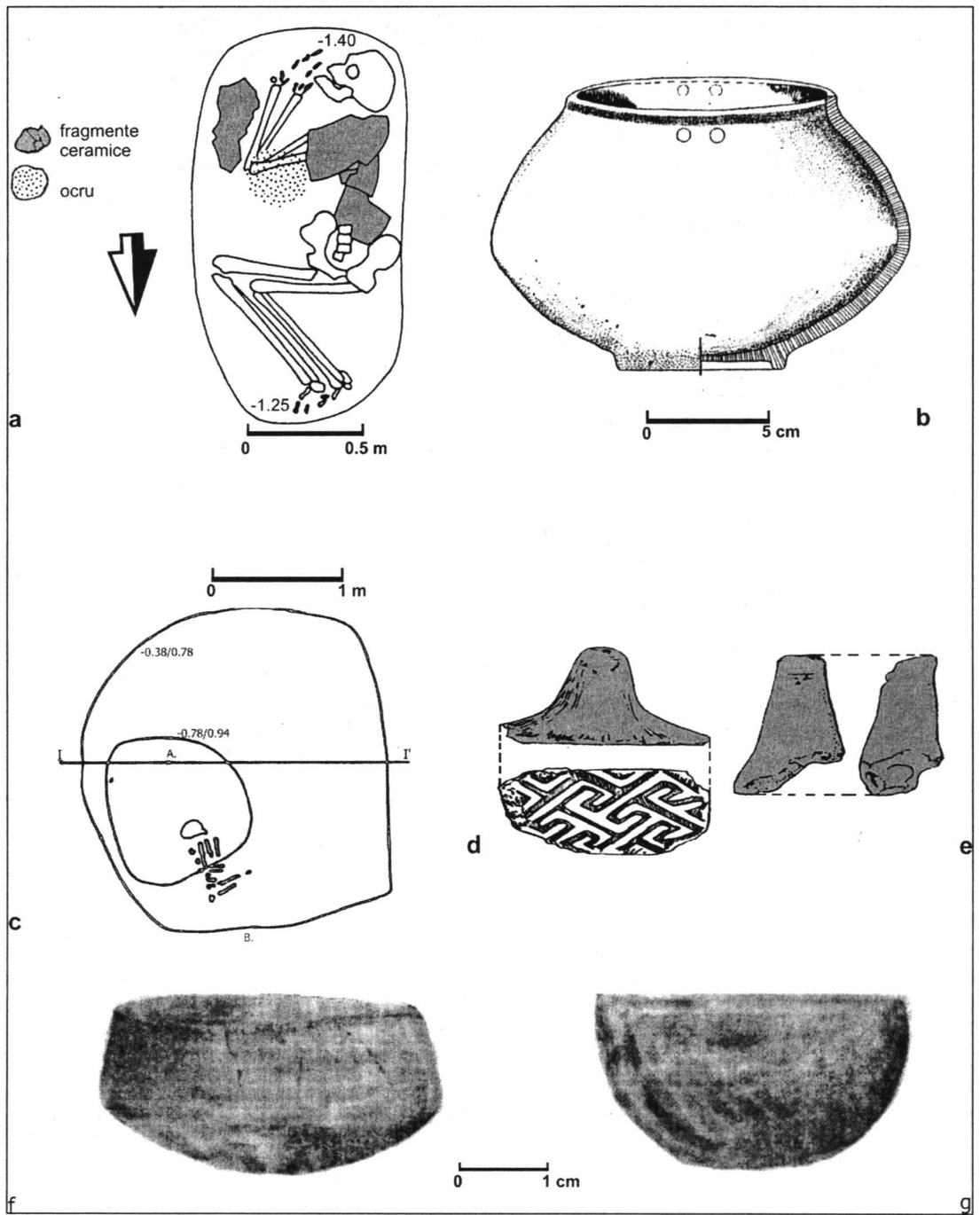

Fig. 3

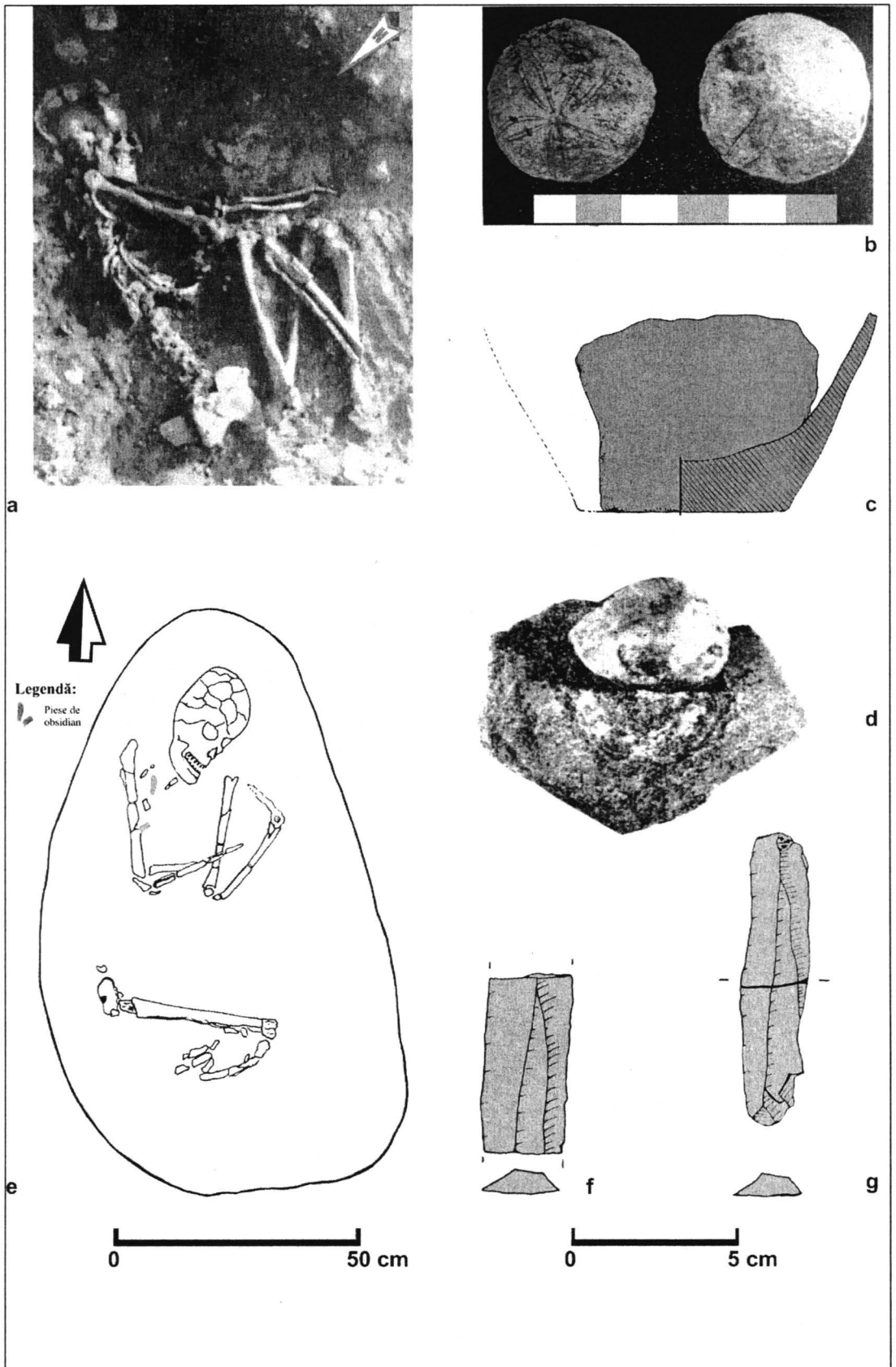

Fig. 4

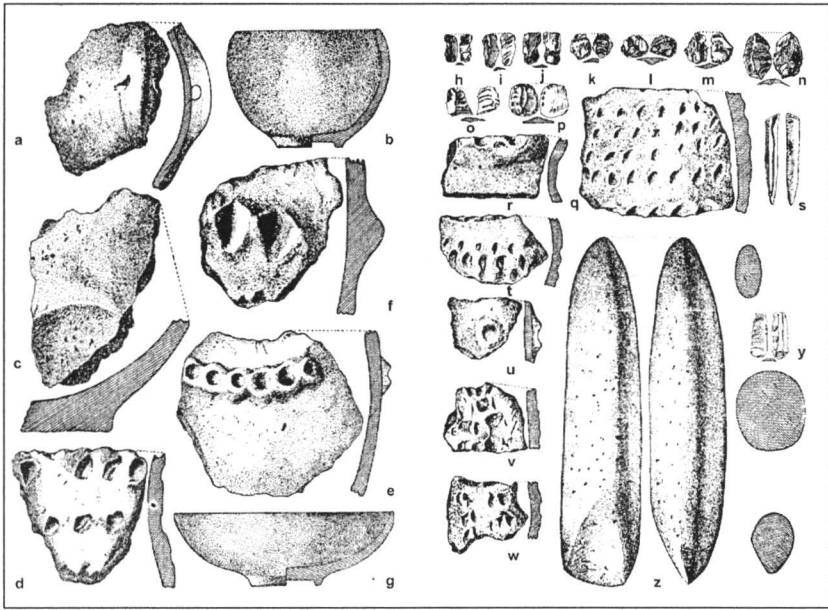

Fig. 5.

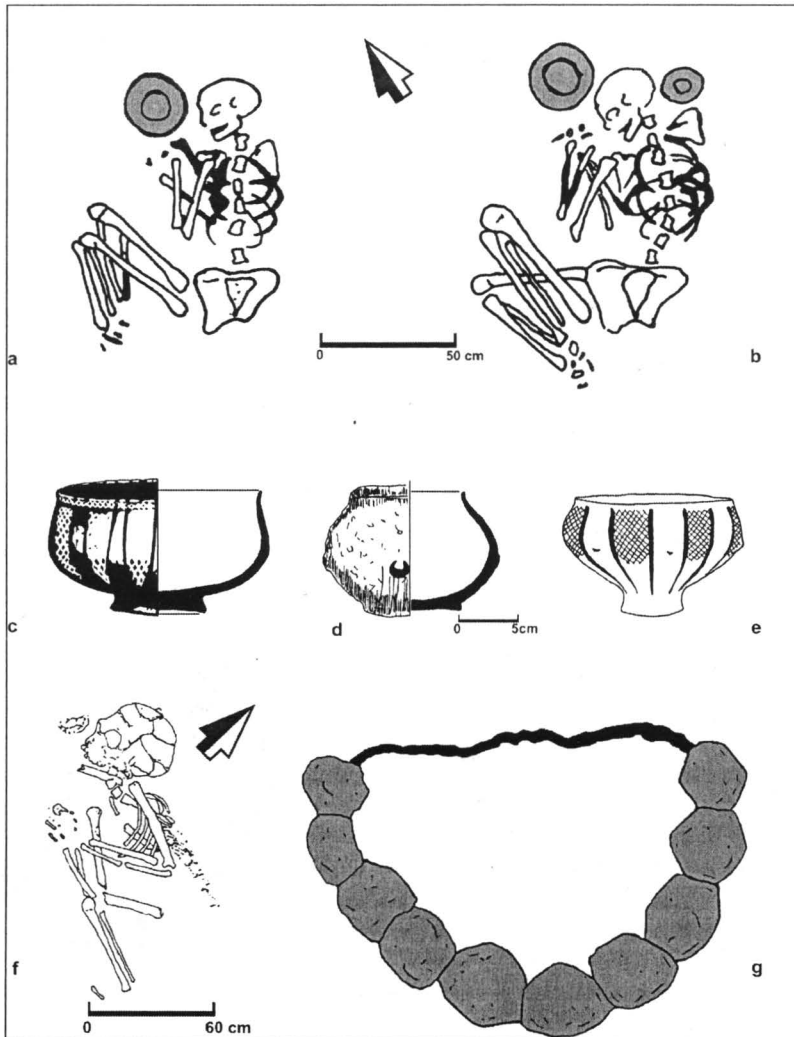

Fig. 6

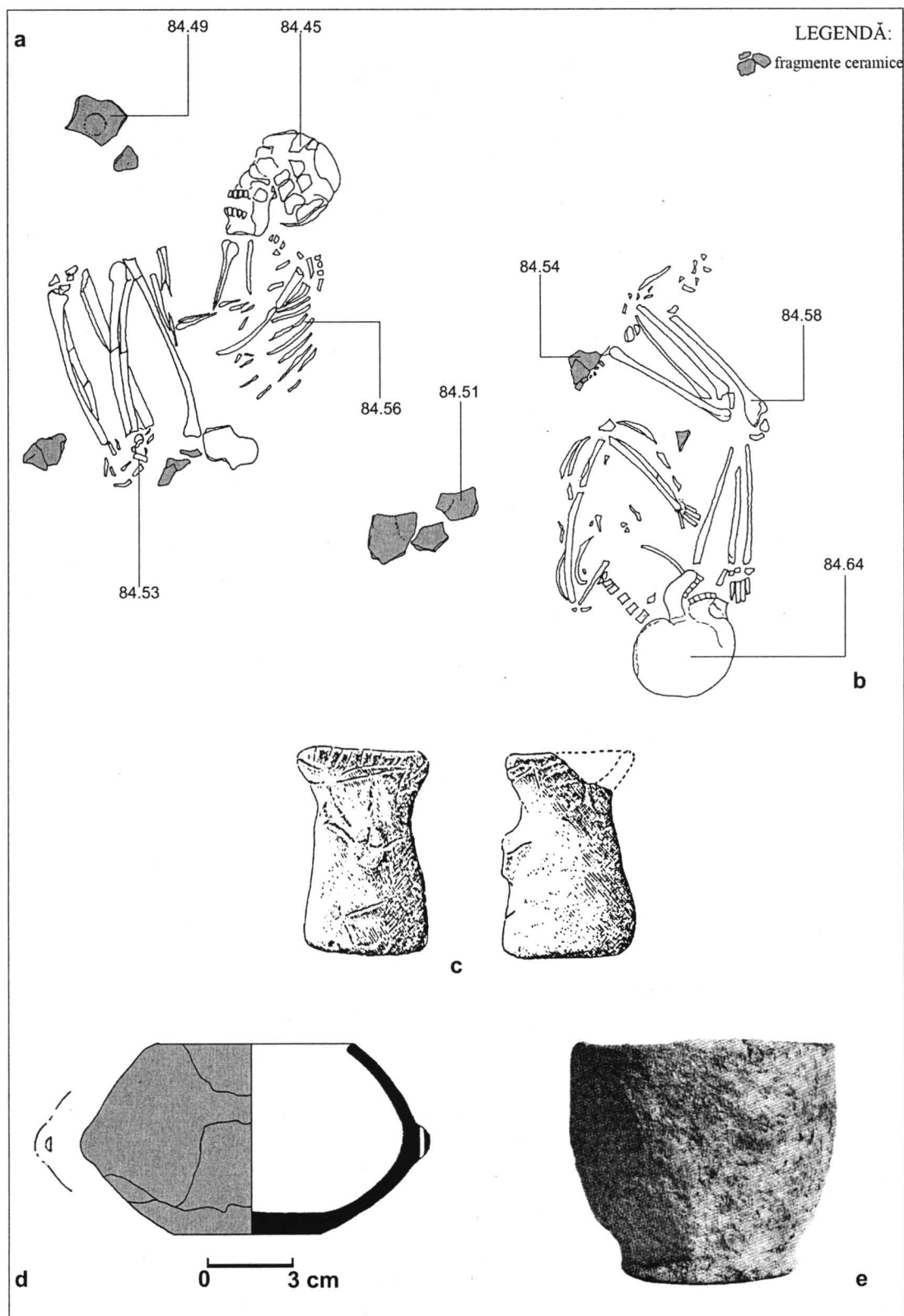

Fig. 7

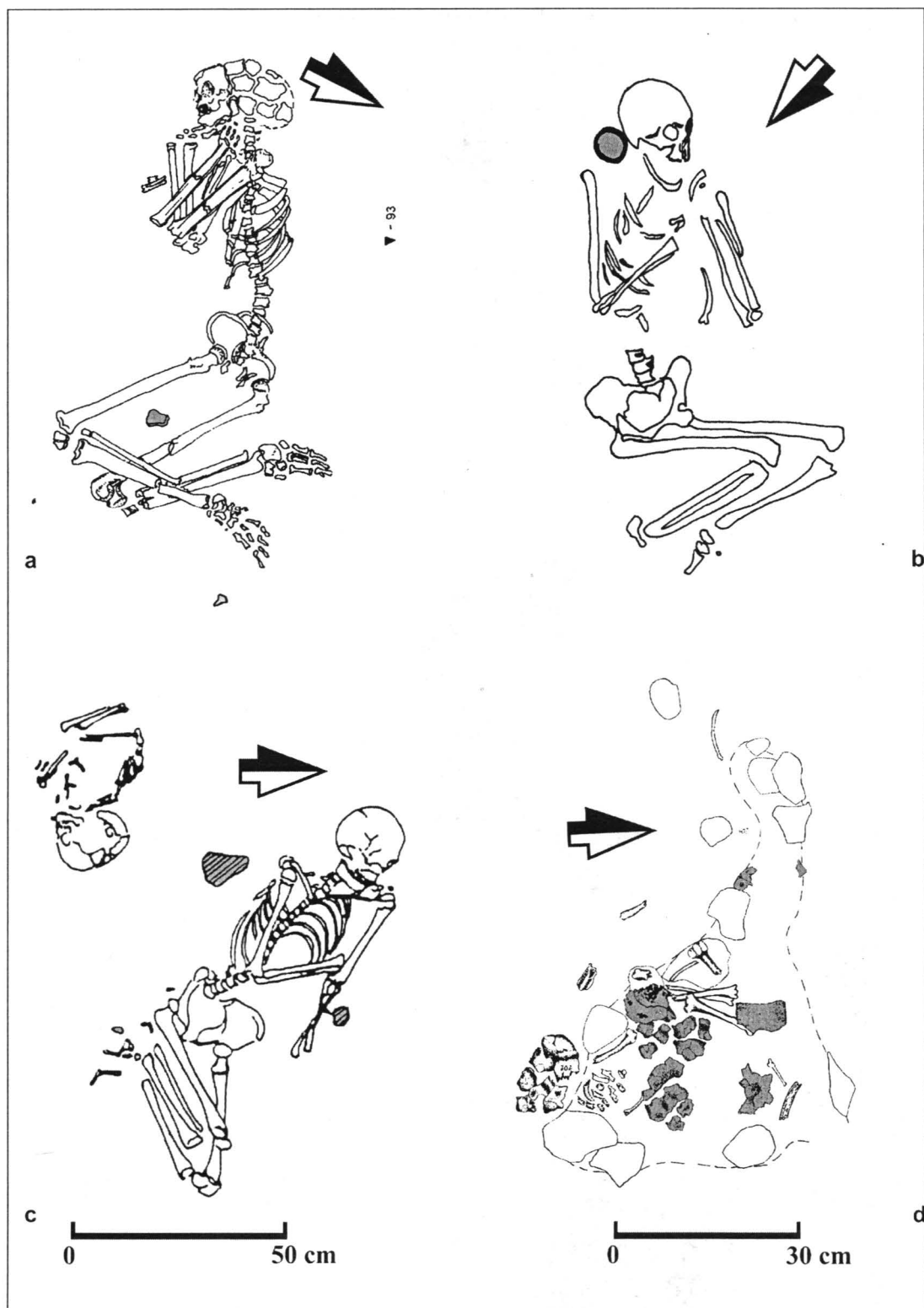

Fig.8

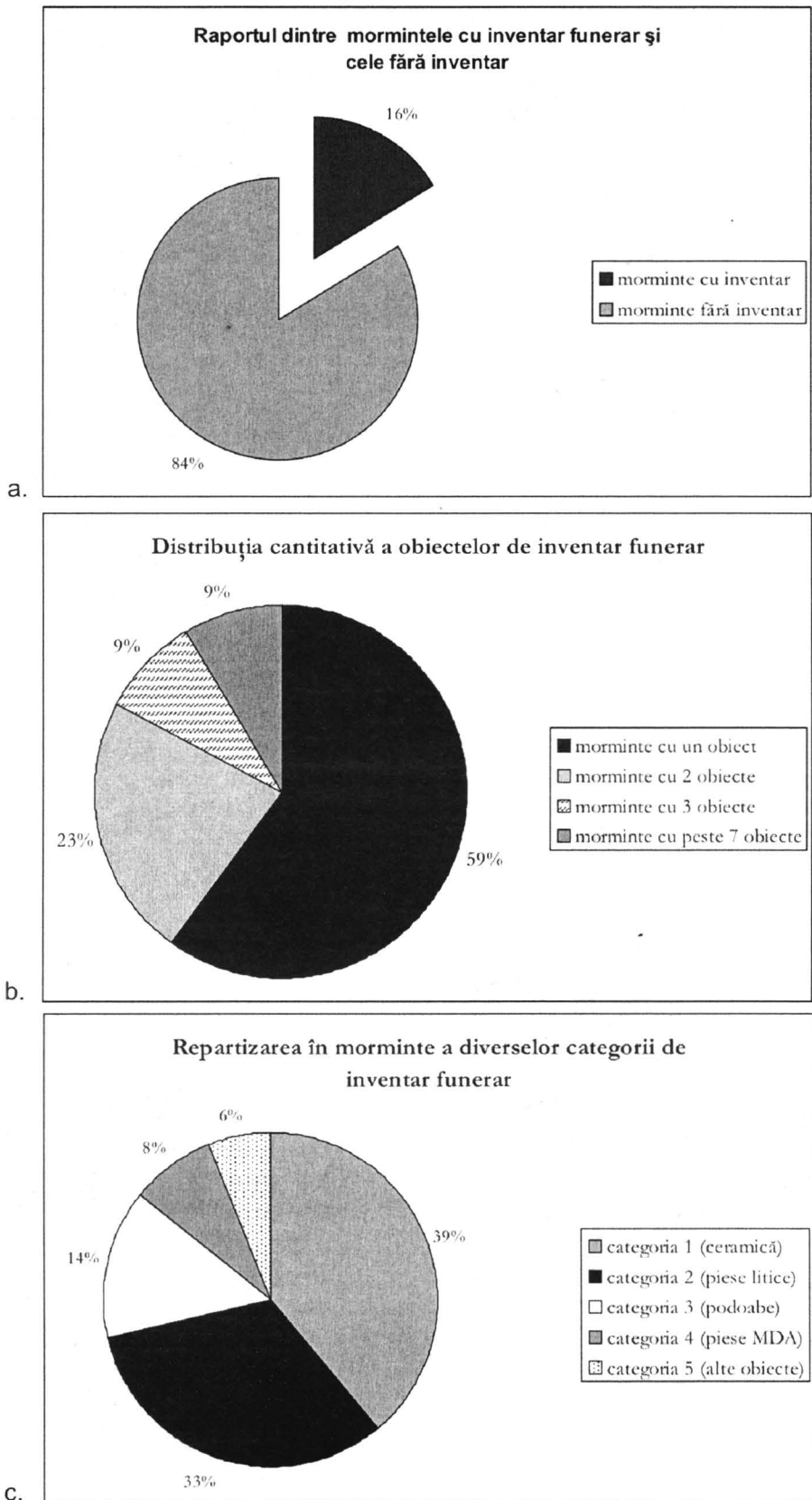
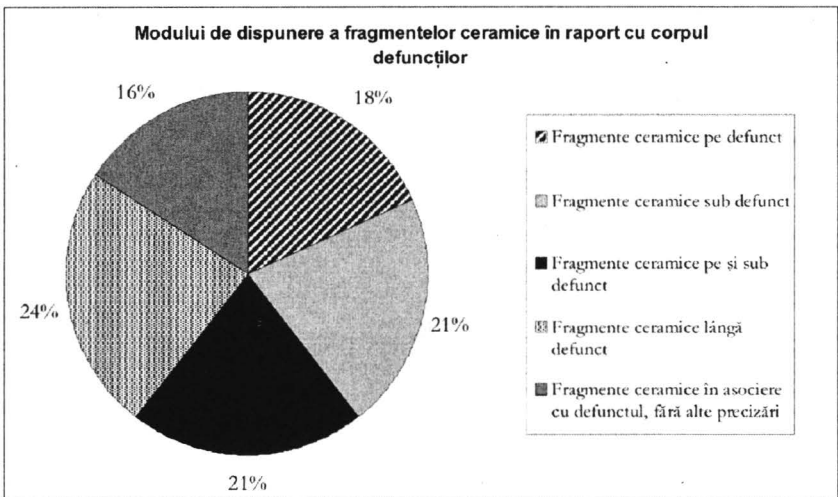
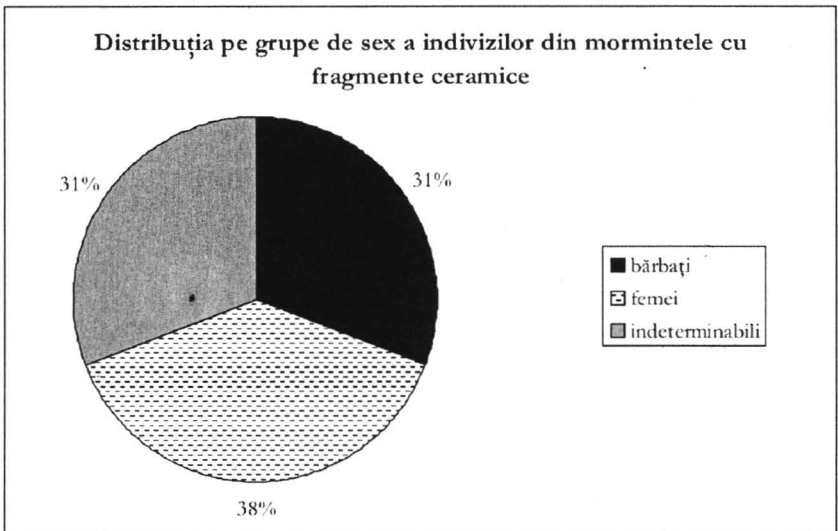

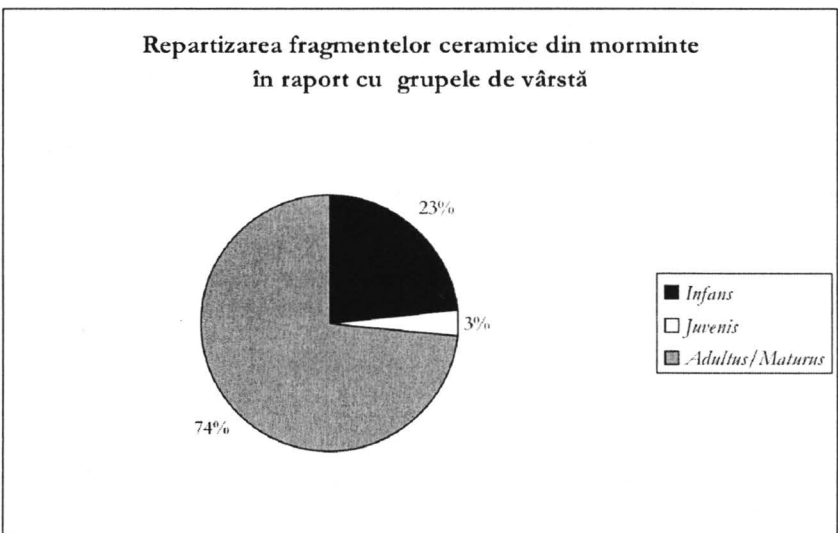
Fig. 9

a.

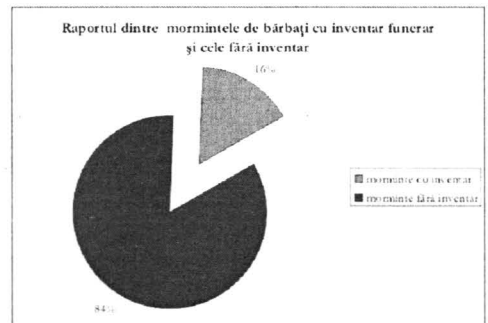
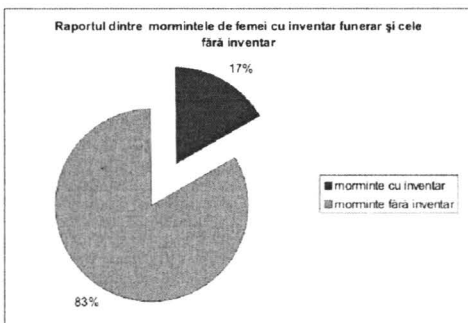
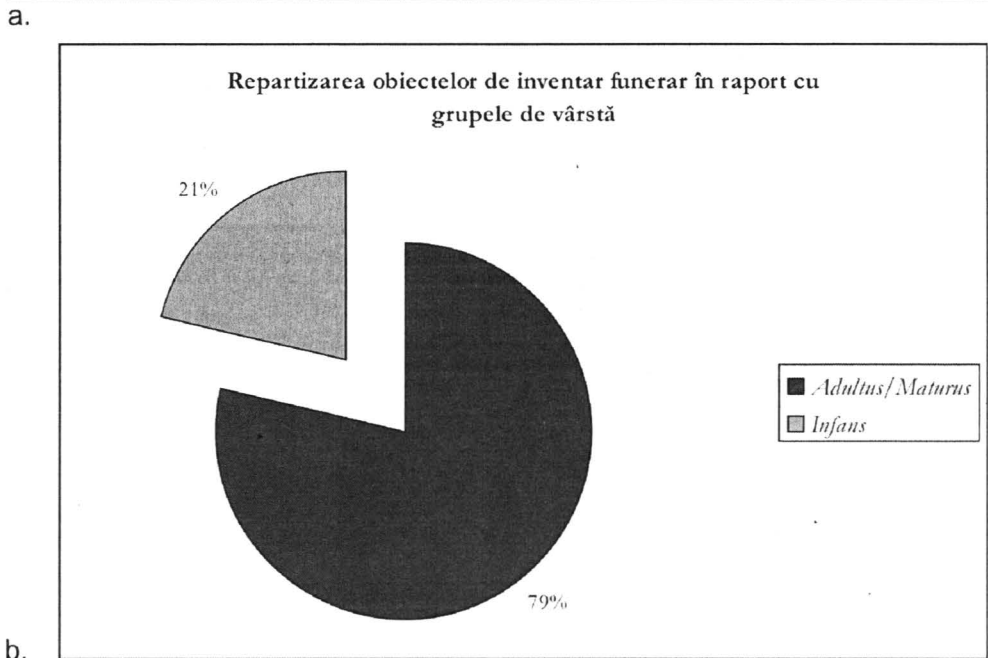
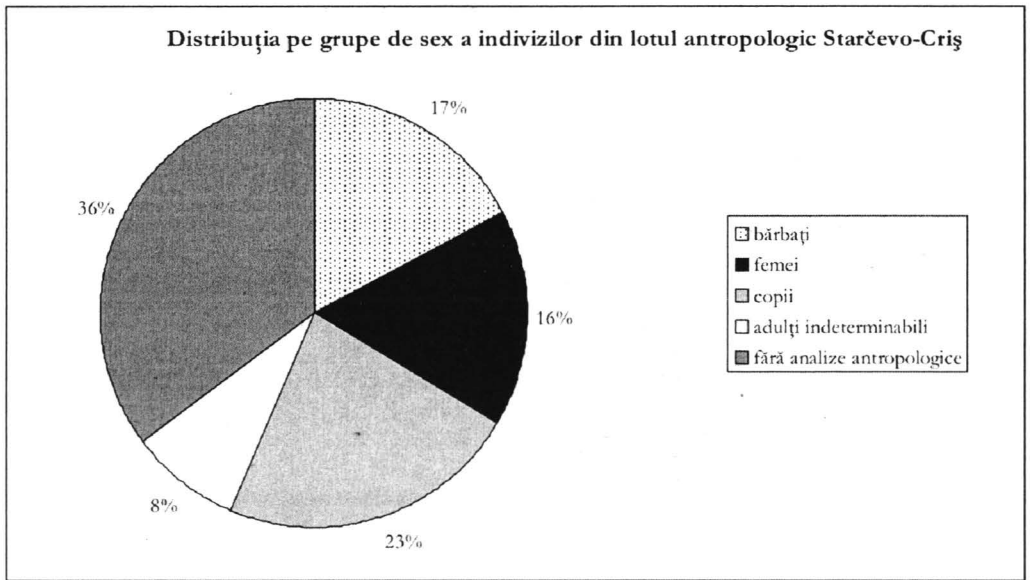

b.

c.

Fig. 10

c.

d.

Fig. 11